

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 4—5 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Ксенофон Шаховић, Мих. Стефановић, Пабле Кара-Радобановић УРЕДНИК: Слободан Ж. Видаковић	Мај 1932 год.
-----------------------	---	------------------

Мај 1932

Нова општинска управа, стр. — — — — —	251
Општина београдска и њен буџет за 1932 годину —	
Д-р Реља Аранитовић, стр. — — — — —	263
Радничко питање и проблем неупослености у нашим градовима — Слободан Ж. Видаковић, стр. — —	273
Криза радности у граду — Богдан Крекић, стр. — —	281
Аристид Бријан — Дим. Д. Живаљевић, стр. — —	287
Питање београдског пристаништа — Арх. Бранко Максимовић, стр. — — — — —	294
Снабдевање Београда млеком — Инж. агр. Б. Атанацковић, стр. — — — — —	297
Акција на утамањивању комараца у Београду — Ана Брагина-Микрина, стр. — — — — —	300
Питање наше исхране — Драгош Димитријевић, стр. —	307
Исхрана Београда и Загреба — Д-р Стојан Павловић, стр. — — — — —	314

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

Значајна улога Земунаца у ослобођењу Београда пре 125 година — А. Б. Херенда, стр. — — — —	322
--	-----

Два неуспела турска похода против Београда у 15 веку	
—Проф. Глиша Елезовић, стр. — — — —	326
<i>Fragmenta tragoediae belli</i> — Мирослав Голубовић, стр.	331

СОЦИЈАЛНО-КОМУНАЛНА ХРОНИКА:

Успеси друштва „Насушни хлеб“ стр. — — — —	335
--	-----

„Београдске општинске новине“ излазе једанпут месечно као часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда и једанпут недељно (сваког четвртка) као службени недељни лист Општине града Београда.

Претплата на оба издања износи укупно:

за годину дана 150 динара

за пола године 80 динара

Претплата се прима само на оба издања. Чековни рачун код Поштанске штедионице бр. 54.300.

Уредништво и администрација налазе се у ул. Краља Петра бр. 26/III. Телефон 26-242.

Рукописи се не враћају.

Нова Општинска управа

Београд је на чело своје Општинске управе добио познате јавне и националне раднике г. г. Милутина Петровића, сенатора и дугогодишњег претседника Београдског суда, Витора Крстића, адвоката и старог комуналног делатника, Добросава Богдановића, адвоката и такође већ годинама јавног радника на пољу социјално-комуналне политике Београда и Јов. Л. Јовића, адвоката и директора Општег одељења Београдске Општине.

Богата правничким искуством, административно-снажна, комунално-израђена, нова Управа Општине града Београда пружа највеће јемство да ће зналачки и пожртвовано радити за добро и напредак својих грађана.

Читав ланац комунално-социјалних проблема стоји на дневном реду. За њихово решење не треба само снажне ерудиције, него и челичне одлучности да се на путу њиховог решења пређе храбро преко свих препрека, свих ситних интереса, свих наслеђених предрасуда.

Београд је од ослобођења до данас променио неколико Општинских управа. Дуг захвалности Београда тражи да се јавно призна, да су се све те Општинске управе трудиле да иду упоредо са временом и да за напредак наше драге престонице учине и највеће жртве.

Од нове Општинске управе, Београд очекује плодан и пожртвован рад још у већем степену но од свих других. На то му даје право и наде, изразита и радна прошлост новог претседника г. Милутина Петровића, оба потпретседника г. г. Витора Крстића и Добросава Богдановића, као и кмета-правника г. Јов. Л. Јовића, јер су они за више од две деценије свога рада у служби јавних послова показали не само своју високу подобност него и енергичан, прекаљен и до самопожртвовања одан рад на добру народа и отаџбине.

Нека би драги Бог, који чува наш народ и нашу вековима херојством легендарну престоницу, дао да се остваре све ове наде, које Београд тако дубоко полаже у људе, који од данас воде старање о њему и његовом грађанству.

Као орган и летопис Београда, „Београдске општинске новине“ желе да посвете ове редове члановима нове Општинске управе:

МИЛУТИН ПЕТРОВИЋ,

претседник Општине града Београда

Рођен је 18 октобра 1886 год. у селу Јунковцу, срез опленички, од оца проте Алексе Петровића. Основну школу свршио је у Јунковцима, гимназију у Крагујевцу, а права у Београду. Службовао је у Београду, Ваљеву, Крагујевцу, Плевљу и Министарству Правде.

Г. Милутин А. Петровић,
претседник Општине београдске

Пред изборе за сенаторе, који су обављени 2 јануара 1932 године, г. Петровић је пензионисан и кандидовао се за сенатора. Изабран је у Дунавској бановини. На том положају га је затекло наименовање за претседника Београдске општине.

Учествовао је у свима ратовима као под-официр и официр. У рату је рањен два пута, други пут тешко код Смедерева. Одликован је Сребрном и Златном медаљом за храброст, Белим Орлом V реда са и без мачева и Карађорђевог Звездом IV реда.

Желећи да да један приказ јавне делатности председника г. Милутина Петровића, редакција часописа „Београдских општинских новина“ обратила се на господина Бож. Максимовића, народног посланика за град Београд и Министра правде, са молбом за један напис о јавном раду председника г. Петровића. Министар Г. Максимовић љубазно се одазвао овој молби и упутио овај свој прилог:

Господине Уредниче,

Одазивајући се Вашој љубазној молби, написаху Вам неколико речи о новом председнику Београдске општине г. Милутину Петровићу.

Морам признати да то ипак чиним врло нерадо. Прво због тога, што ствари које уопште могу да личе на рекламе не волим. А друго и због тога, што сам са г. Петровићем друг и пријатељ још из детињства, због чега мој суд може бити унапред сматран као ствар чисте субјективности.

Срећом, мој је положај у овом случају олакшан тиме, што Београд већ познаје г. Петровића. Кад је г. Петровић пре седам година дошао на положај председника Окружног суда за град Београд, можда је било и потребно приказати га београдском грађанству. Али данас, кад се г. Петровић својим седмогодишњим успешним и енергичним радом довољно сам приказао и афирмирао, човеку је уштеђен труд да указује на добре организаторске и старешинске способности г. Петровића.

Те његове одлике, које су га и довеле на овај нови и високи положај, стварају опште и тврдо уверење, да ће он и на овом новом пољу рада бити кадар да да резултате.

Г. Петровић важи као човек усталац и стваралац, строг и неумитан, правичан и човекољубив.

Г. Петровић воли Београд. Он га воли као војник, који је у стрељачком строју био скромни учесник у тешким данима избацивања непријатеља из Престонице; он га воли као грађанин везан ту својом судбином и својим Шумадинством.

Човек са таквим особинама увек је добро дошао Београду.

У г. Петровићу ће Београд имати ваљаног и достојног представника. Убеђен сам да то није само мишљење моје, него и читавих хиљада Београђана.

Молећи да се задовољите овим сумарним освртом на рад и личност г. Петровића, ја Вам, господине Уредниче, подносим своје поштовање.

Бож. Ж. Максимовић

Министар правде

народни посланик за град Београд

Г. Јован Виктороскић, одборник Општине града Београда, написао је за наш часопис овај напис о јавном и комуналном раду г. Витора Крстића, потпредседника Београдске општине:

ВИТОР КРСТИЋ,

потпредседник Београдске општине

По свршеном правном факултету ступио је у полицијску службу и био постављен за писара среза Космајског, на којој је дужности провео годину дана. Доцније је премештен за писара Управе града Београда и на том положају остао до краја 1911 године, ка-

Г. Витор Крстић,

потпредседник Општине београдске

да је постављен за писара у Лебанима. Одатле је понова враћен за писара Управе града Београда.

Године 1912, после пада Куманова, постављен је за начелника среза у Кривој Паланци, а 1913 после српско-бугарског рата за секретара начелства у Скопљу. Годину дана иза тога премештен је за среског начелника у Бевђелију, где га је затекла евакуација.

У Солуну за време рата постављен је за помоћника шефа јавне безбедности, а по ослобођењу вратио се на положај среског начелника у Бевђелији. Потом је 1919 године постављен за окружног начелника у Колашину, у Црној Гори, и на том положају остао до новембра месеца, када је постављен за инспектора Министарства унутрашњих дела.

Општина београдска и њен буџет за 1932 годину

I

Београд се последњих година нагло развијао. Кад је и малена Србија постала велика Југославија, аажност Београда је знатио порасла. Тако се странац, који је видео Београд пре рата и дође данас, у чуду пита, да ли је то онај исти Београд! Романтични Београд, некада јака војна тврђава и одбрана Истока против Запада, постао је данас град европског стила. Место око 5000 становника, колико их је било 1820 године, данас Београд броји преко 260.000.

Београд се у главном развија после рата. 1834 године број београдског становништва износио је 8450; 1890: 54.249; 1900: 69.769; 1910: 89.876; док је 1921 бројао 111.740; 1929: 226.289 а 1931: 241.542 становника. Тако се становништво за двадесет година, и то од 1890 до 1910, умножило за 52,27%, а од 1910 до 1931 за 168,75%.

Сам грађевински реон Општине града Београда кретао се овако:

1867 године 203,8 хектара; 1878 463,2; 1884 576,6; 1907 1091,1; 1923 1148,0; 1928 2317,8; 1929 2697,8; 1931 2858,9 хектара. Од 1884 године грађевински се реон повећао до 1907 за 514,5 хектара односно 89,2% док се од 1907 до 1928 повећао за 1226,7 односно за 112,5%.

После рата, од 1919 до краја 1931 године, изграђено је у Београду укупно 4871 нових зграда, са 15.055 станова, а у укупној вредности 2 милијарде 791.295.000 динара. Према томе је изграђивано после рата у Београду нових зграда просечно годишње 375 зграда са просечно 1157 станова.

Ако упоредимо број прираштаја становништва у Београду са бројем нових станова, онда видимо ово:

На 21.684, за колико је према геометарској прогресији повећано становништво од 1921 до 1923, отпада број ново-подигнутих зграда 1050 са 3379 станова, односно на 1 нови стан 6,3 нова становника. Од 1923—1926 године повећање становништва износи 40.397 а нових зграда је изграђено 1033 са 3356 стана, односно на 1 нови стан отпада 12 нових становника. Од 1926 до 1929 број становника се повећава за 48.297 а број нових зграда за 1619 са 5247 станова, односно на један нови

стан отпада 9,1 становник. У 1930 и 1931 изграђено је 1.057 нових зграда са 2803 стана, док се број становника повећао за 15253, односно на 1 стан отпада, у томе међувремену, 5,4 становника. Укупно од 1921 до 1931 број становништва се повећава за 129.802 лица док је за тих десет година изграђено нових зграда 4761 са 14.784 стана, односно на 1 нови стан отпада 8,7 нових становника. На један нови стан отпада просечно 2,8 соба, а једна соба у новоподигнутим зградама у Београду отпада на три нова становника Београда.

Ово нам најбоље доказује да се прираштај у повећању житеља Београда није могао удобно удомити ни поред најрапиднијег подизања нових станова.

Пораст становништва Београда захтевао је и јачање свеколике делатности Општине београдске. Тако је од 1919 године до 1931 изграђена у 273 улице нова модерна калдрма у дужини од 93.003 м., а нова турска калдрма рађена је у 318 улица у дужини од 128.338,92 м. Површина изграђене нове калдрме износи 749.096,24 м², а турске калдрме 732.344,84 м². Свега је нова калдрма рађена у 591 улици, а дужина свих ново-калдрмисаних улица износи 221 км. а у површини од 1481 км². Тротогери су израђени у 298 улица: од асфалта у површини од 366.031.107 м², у 116 улица; бетонски у површини од 97.602,94 м² и у 206 улица од ломљеног камена у површини од 368.808,75 м². Свега је од 1919 до краја 1931 изграђено нових тротоара у 520 улица у површини од 832.442,76 м². Површина изграђених тротоара и улица износи 2.087 км² 782,83 м².

За калдрмисање ових улица утрошено је 265.220.265,15 динара. Тај је утрошак овако распоређен:

Из доларског зајма	90.000.000.—
Из зајма Босанске банке	5.000.000.—
Из швајцарског зајма	13.100.000.—
Из унутрашњег зајма	19.800.000.—
Из калдрмисањског фонда	17.200.000.—
Из наплаћеног кулука	300.000.—
Плаћено у боновима	62.400.000.—
Из буџета О. Г. Б.	57.420.265.15
	265.220.265.15

Према овоме је просечно сваки квадратни метар израђеног коловоза и тротоара коштао 127 динара.

Београд има данас у свему 372 какадрмисане улице у укупној дужини око 165 км. Од тога отпада на улице с простом какадрмом 82 км. а 83 км. на улице с модерном какадрмом. Укупна површина какадрмисаних улица износи око 1.300 км². Површина тротоара износи око 620.000 м².

Поред тога врло интензивног рада на какадрмисању данас је у Београду око 540 улица некакадрмисаних. Значи да се ни овде није могло удовољити јаком темпу развитака Београда.

Канализација спроведена је од 1919 до краја 1931 године у Београду и то цевних канала у дужини од 75.221 м. а бетонских канала 29.043 м, свега 100.264 м. Од тога отпада на (у метрима):

годину	цевних	бетонских
1919—1921	5300	261
1922—1923	1100	311
1924—1925	1550	—
1926	2300	—
1927	4425	2445
1928	15278	979
1929	14000	4739
1930	5000	1400
1931	12268	7908

У свему је у Београду израђено до данас бетонских канала у дужини од 47098 м и цевних канала 104.228 м, укупно 151.326 м. Према томе је пре рата израђена једна трећина данашње канализације у Београду, а после рата две трећине.

Вредност канализације са свима објектима износи данас преко 170 милиона динара.

До краја 1931 године канализација је проведена у 5102 зграда, док је почетком исте године било спроведено у 4535 зграда.

До сада је по зградама у Београду инсталирано 30.200 модерних енглеских клозета и по приватним зградама уведено 8850 купатила.

Бројно стање претплатника водовода довољно нам показује развитака те Општинске установе, који се кретао овако:

1920 4483; 1921 4526; 1922 4928; 1923 6104; 1924 7161; 1925 8103; 1925 81013; 1926 8407; 1927 9275; 1928 9968; 1929 10563; 1930 11100; 1931 11500.

Број претплатника водовода се за 11 година скоро утростручио, што је свакако један од доказа наглог унапређења Београда.

Величина произведене пијаће воде износила је годишње у м³:

1919	2,984.270	1926	6,668.370
1920	3,412.354	1927	7,849.060
1921	3,083.834	1928	7,588.536
1922	4,486.660	1929	8,755.303
1923	5,078.248	1930	10,196.596
1924	6,313.146	1931	9,786.750
1925	6,222.940		

1931 године било је више исцрпљене пијаће воде него 1919 за 261,4%.

Код производње електричне енергије скоро је исти развој. Број њених претплатника кретао се овако:

1924 18.000; 1925 20.000; 1926 23.000; 1927 25.000; 1928 30.000; 1929 33.000 1930 34.000; 1931 (31-XII) 35.923.

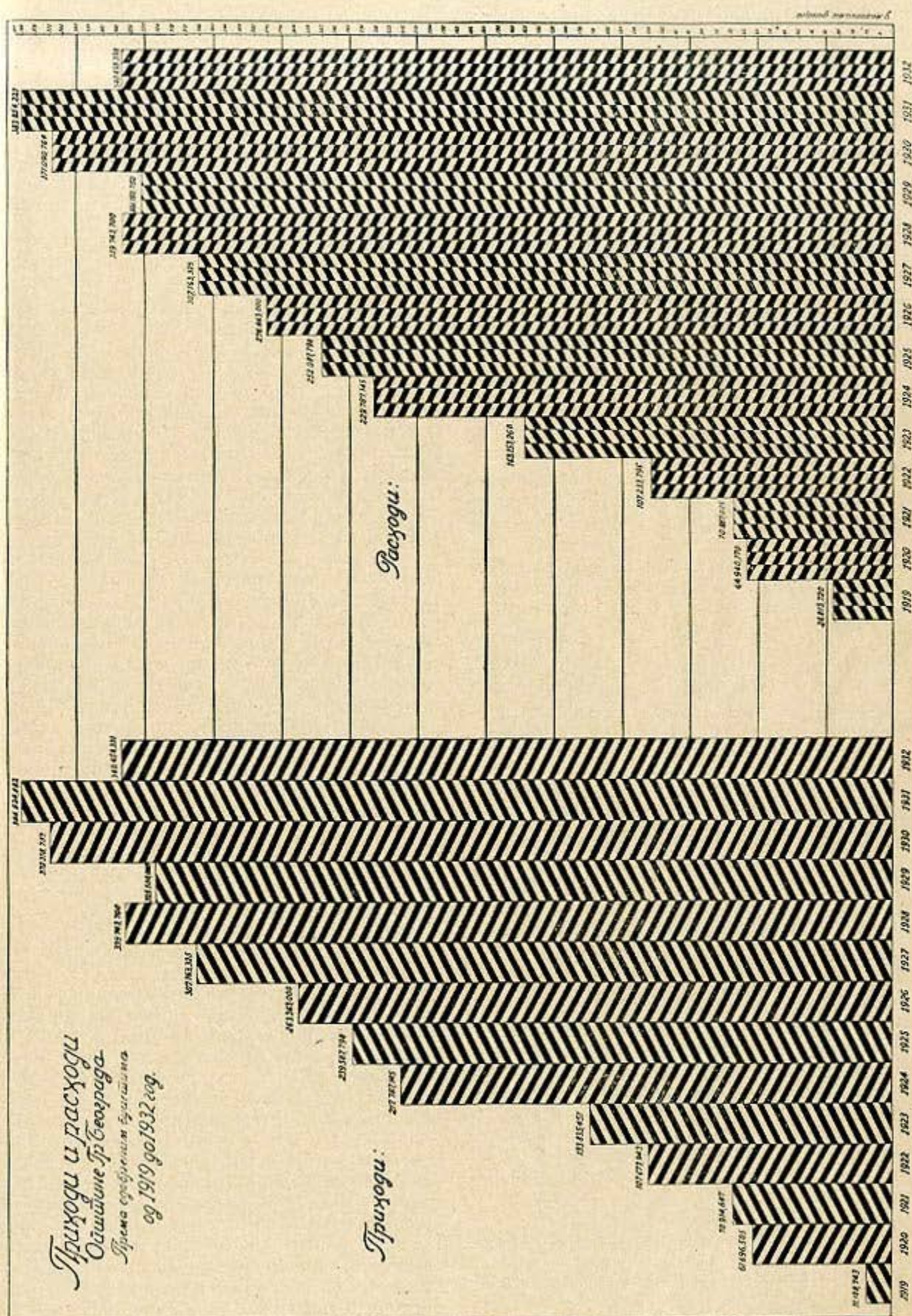
Производња електричне енергије износила је (у КВ час) у:

1920	4,076.934
1921	4,128.361
1922	7,517.356
1923	9,416.130
1924	11,673.191
1925	13,500.876
1926	15,245.707
1927	17,374.240
1928	23,032.100
1929	25,473.949
1930	28,542.959
1931	31,121.441

Према овим податцима број претплатника од 1920 до краја 1931 године порастао је за 17.925 односно 99,57%, док је у исто време годишња производња електричне енергије порасла за 27 милиона КВ час, односно за 663,3%.

Дужина трамвајске пруге 1919 — пруге број 7 и пруге бр. 1 које су тада постојале — износила је грађевинске дужине 20,1 км. а дужина трамвајске линије 26,3 км.

У периоду 1919 до 1924 године изграђено је новог колосека у дужини од 3 км.; од 1924 до 1927 у дужини од 10 км.; од 1927 до 1930 године дуплирани су постојећи колосеци и изграђене нове пруге у дужини од 24,2 км. 1931 године изграђен је дупли колосек низ Калемегданску падину у дужини од 1.305 м, изградња дела пруге Сењак—Дедиње у дужини од 3,4 км., изградња дуплог колосека у Гробљанској улици у дужини од 550 м. и други мањи радови. Тако је у Београду по-

четком 1931 године трамвајске пруге изно-силе:

грађевинске дуж. свих колосека 57,2 км.
дужина трамвајских пруга 79,5 км.

а у 1931 години и тај број порастао је још за око 6 км. Према овоме се трамвајске пруге у Београду повећале од 1919 до 1931 године за 184,5%.

Повећањем дужине пруге повећао се и број трамвајских кола, којих је било у саобраћају 1921 године 18 мотора и 6 приколица, а 1931 године 80 мотора и 48 приколца. (Крајем 1931 године Дирекција трамваја и осветљења располагала је са 103 мотора и 70 приколца, али се остатак налазио или на оправци или у резерви). Број превезених путника трамвајом износио је 1919 године 9 милиона, а 1931 године 41,255.377, односно више за 358,4%.

II

Ширење Београда захтевало је и повећање финансијских средстава Општине београдске. Та су била двојака: редовна буџетска средства и зајмови.

Овако су се кретали приходи и расходи Општине београдске према одобреним буџетима:

	Приходи:	Расходи:
1919 ⁹⁾	11,128.743,48	26,813.720,74
1920	61,696.505,97	64,940.170,33
1921	70,914.647,87	70,887.025,29
1922	107,673.943,53	107,233.795,42
1923	133,835.451,—	163,153.268,51
1924	217,787.145,—	229,787.145,—
1925	239,587.798,—	252,087.798,—
1926	263,363.080,—	276,463.000,—
1927	307,163.325,—	307,163.325,—
1928	339,743.700,—	339,783.700,—
1929	325,500.000,—	331,150.750,—
1930	372,318.753,—	371,090.764,—
1931	384,824.882,—	383,854.221,—
1932	340,458.398,—	340,458.398,—

Пораст буџета између 1919 и 1922 износи скоро 100%, а између 1920 и 1924 више од 100%. Од ове године износ буџета расте слабије тако да је од 1924 до 1928 пораст прихода износио 29%, а од 1928 до 1930 9,5%. Како се предност динара у то време мењала, то ради тачније компарације износимо и буџетом предвиђене приходе у златним динарима, који су износили:

године:	динара:
1920	10,997.402,—
1923	7,461.326,—
1926	24,089.813,—
1929	29,718.150,—
1931	35,096.029,—

У 1923 према 1920 години приходи су опали ради јаког пада динара, који је за то време изгубио више од једне трећине своје вредности. Од 1923 приходи нагло расту, а у исто време се и вредност динара повећава. Тако су приходи 1926 већи него су били 1923 за више од два пута. Од 1924 године, кад је већ динар био стабилизован, приходи су се мање повећавали. 1929 према 1926 приходи су се повећавали за 23%, а 1931 према 1929 за 18%.

Мало измењену слику дају нам остварени приходи. Тако су ови износили 1920: 25 милиона, (4,45 мил. зл. динара), 1923: 130,5 (7,27); 1926: 226,7 (20,73); 1928: 256,4 (23,38); 1929: 291,0 (26,57). Ако би према износима у златним динарима 1920 годину узели за базу од 100 јединица онда би 1923 година износила 163, 1926: 466, а 1929: 598, док би однос 1926 према 1929 био је као 100 : 128.

Овај прогрес је свакако минималан ако се узме у обзир развитак Београда, о чему је била реч. Али без обзира на то, он је био минималан, и у осетном опадању последњих година, ако се упореди прилив становништва са порастом буџетом предвиђених прихода (што је свакако блаже него остварени приходи). Тако би добили ове бројке, које нам претстављају, колико је појединих година био просечно оптерећен сваки становник Београда, с обзиром на предвиђене приходе Општине београдске:

	динара:
1926	1.479,63
1927	1.583,84
1928	1.607,83
1929	1.438,42
1930	1.543,88
1931	1.459,78
1932	1.185,36

Пораст између 1926 и 1928 године, појављује се највише услед појачаних прихода привредних предузећа, од којих на саму Дирекцију трамваја и осветљења отпада динара 30,000.000.— Од 1928 године, оптерећења опадају. Општинска служба се више мање уравнотежила, што је знатно деловало на њен рад. У 1931 и 1932 години, а нарочито у овој последњој, која је повољнија за Београђане него и једна година у назад свих десет година, оптерећење је нагло опало. Привредна криза имала је своје дејство и при финансијама самоуправа. Све су, под притиском кризе, обављале само оне радове, који су били неодложиви, док су сви већи инвестициони послови одложени. У колико се радови обав-

⁹⁾ За 1919, 1920, 1921 и 1922 год. при обрачунавању буџета Дирекције трамваја и осветљења, која тада није потпадала Општини Београдој, послужили смо се њеним Завршним рачуном.

љају, они се свршавају највећим делом из зајма. Тако је у Београду велики део радова био рађен у току 1930 и 1931 године из унутрашњег зајма. Утрошак тога зајма био је, према провизорном стању, овај (у милионима динара):

	Утрошено и резервисано		
	Предвиђено	1930	1931
За канализацију	35,0	1,2	25,1
За електричне радове	7,5	—	4,4
За школе и клинику	18,0	2,1	15,5
За исплате раних обавеза			
из ранијих година	18,0	5,3	12,1
За водовод	6,3	—	3,0
За кадруу	35,5	9,6	17,1
Укупно	4,7	3,4	1,2
Свега:	125,0	21,6	78,4

Да се удовољи потребама града, Општина је морала већ ранијих година да прибегне зајмовима. Тиме су се велики терети данашњице пребацивали на будуће генерације. Већи део, нарочито они краткорочни, су већ измишени. Тако су ванредни приходи (из зајмова и позајмица) Општине београдске кретали овако (у динарима):

1919	7,339.566,—
1920	13,178.767,—
1921	23,453.676,27
1922	21,839.879,15
1923	21,206.437,58
1924	15,353.147,84
1925	13,123.042,67
1926	10,778.782,91
1927	108,682.141,99
1928	130,980.538,60
1929	259,586.247,36
1930	45,137.397,94
Свега:	670,659.625,31

Свеколики остварени буџетски приходи Општине београдске од 1919 до краја 1930 износили су динара 2.050 милиона 326,708,59¹.

Према томе су укупни приходи Општине београдске износили од 1919 до краја 1930 године 2 милијарде 720 милиона 986,333 динара 90 п., од чега отпада на ванбуџетске приходе 24,647%, а на редовне и ванредне буџетске 75,353%. Ова нам цифра најбоље показује да су велики радови око инвестиције захтевали више него је Општина била у стању да да²).

¹) За овај износ унето је привремено стање за 1930 годину, чији Завршни рачун још није готов.

²) Известни зајмови, нарочито овај из 1929 године (швајцарски зајам), закључивани су да се исплате ранији зајмови (у овоме случају доларски) тако да би цифра од 670 милиона код ефективних зајмова, у томе погледу, могла да буде мања.

III

На израду буџета Општине града Београда за 1932 годину деловале су многе околности. Криза која је из дана у дан бивала страшнија, захтевала је крајњу опрезност. Ток рада, на другој страни, захтевао је своје. Многи започети радови морали су се наставити, без обзира на околности које су наступиле. Рок многих општинских обавеза пада у 1932 годину, и Општина им је морала удовољити. Да се ипак постигло смањење буџета према прошле две године — ово је после рата други пут, први пут је било 1929 године, да се буџет Општине града Београда смањује према ранијим годинама — доказ је да су на то деловале јаке силе.

Сума одобреног буџета за 1931 годину износи 340,458.398,— динара, код расхода и прихода.

Код расхода буџет је овако расподељен:

Лични	Д. 98,585.246,—	28,956%
Материјални		
— редовни	Д. 219,466.046,—	64,462%
— ванредни	Д. 22,407.106,—	6,582%

Рачунски, буџет за 1932 годину показује смањење према буџету за 1931 годину од динара 43,395.823,— односно 11,305%. Смањење је постигнуто код свих дирекција односно одељења (види табелу број 1). Једину изнимку чине обавезе и дугови који су већи од прошлогодишњег буџета за динара 5,167.466 односно 4,2%.

Међутим, права слика смањења постигнутих у буџету за 1932 годину, има сасвим други облик. У овогодишњем буџету појављују се нове позиције — оне које су се у ранијим буџетима нису предвиђале — у суми од динара 25,041.674,—. Те су позиције растурене по свима дирекцијама, и груписане дају ово:

	Динара
Нови лични расходи	5,372.437
Нови материјални ред. расх.	11,622.131
Нови материјални ванред. расх.	8,047.106
Свега:	25,041.674

Нови лични издаци појављују се услед тога, што су у 1931 години многи лични издаци плаћани из непредвиђених и из других материјалних расхода, чему се у 1932 години предвиђају одговарајућа места. Међу такве случајеве спада Управа трошарине, чији лични издаци чине 3,283.706,— динара. Такав је случај донекле и са Клиником. У другој категорији спада повећање личних издатака које је дошло силом прилика, самим развитаком службе, а то је случај на првом месту код Дирекције за социјално и здравствено старање, где се појављују нове позиције у суми од 471.180 динара, док код Техничке дирекције (нарочито код Рачуноводства водовода)

повећавају се за 692.131 дин. и т. д. У ствари, узимајући ово у обзир, лични издаци су у 1932 години смањени према 1931 години за 2.350.899 динара, односно за 2.457%.

Табела број 1

У 1932 ГОДИНИ ПРЕДВИЂА СЕ РАСХОДА:

Мање:	Динара	%
Код Претседништва	831.962,—	19,4
„ Опште одељења	1.486.924,—	30,8
„ Дирекције за Соц. и здрав. старање	11.072.167,—	29,1
„ Судског одељења	86.617,—	5,6
„ Привредно-финанс. дирекције	6.189.655,—	27,7
„ Техн. дирекције	15.212.672,—	22,2
„ Дирекције трамваја и осветљења	8.079.429,—	8,7
„ Пензије, отпреми.	1.946.000,—	20,4
„ Обав. по спец. зак.	2.257.863,—	15,2
„ Непредвиђени расх.	1.400.000,—	58,3
Свега смањење:	48.563.289,—	18,70
Више:		
Код општинских обавеза и дугова	5.167.466,—	4,2
Укупно смањено:	43.395.823,—	11,305

Бројно стање особља Општине београдске дају нам табеле број 2 и табела број 3. Према табели број 2 највећи део личних издатака иде на дневничаре, који сачињавају скоро половину целокупног општинског особља, док мањи иде на разврстано и хонорарно особље.

Код материјалних расхода, наступило је јако смањење. Рачунски, редовни материјални расходи ове године предвиђају се у мањем износу него прошле године за динара 38.974.457,— односно за 15,08%. Нових позиција има у износу од динара 11.755.131,—. Али су из буџета ове године извађени сви расходи који су били у прошлогодишњем буџету, — представили су неку врсту поравнања између општинских дирекција, што је ове године ушло у Финансиско овлашћење члан. 15. Међу те расходе спада:

Табела бр. 2

БРОЈНО СТАЊЕ ОСОБЉА ОПШТИНЕ
ГРАДА БЕОГРАДА
ПРЕМА КАТЕГОРИЈАМА

Категорија	Општине без Трам. и Осветл.	Дирекције Трам. и Осветл.	Укупно
I	92	19	111
II	88	31	119
III	143	118	261
IV	231	477	708
V	298	53	351
Свега:	852	698	1550

За које се плаћа

дин. око: 17.700.000 16.900.000 34.600.000

издатак за осветљење улица у износу од 5.600.000,— буџета за 1931 г., за поливање улица 9.000.000,— и потрошња воде за јавне чесме и општинска предузећа у износу од 1.250.000,— укупно 10.850.000,— динара. Како би добили стварно смањење редовних материјалних расхода на овај начин:

38.974.457 + 11.755.131 — 10.850.000,— а то даје суму од динара 39.879.588 односно 17,353%.

Табела број 3

БРОЈНО СТАЊЕ ОСОБЉА ОПШТИНЕ БЕО-
ГРАДСКЕ КРАЈЕМ 1931 ГОДИНЕ

	Сталних	Хонорарних	Дневничара	Свега
1. Опште одељење	91	32	25	148
2. Одељење за соц. и старање	258	48	113	419
3. Судско одељење	41	16	8	65
4. Привр.-фин. дирекција	155	130	7	292
5. Техн. Дирекција	307	156	109	572
6. Дирекција трамв. и осветљења	698	27	1469	2194
Свега:	1550	409	1731	3690

Међу потпуно нове материјалне редовне издатке спада, углавном, ово:

	у износу од Динара
Анuitет по зајму од 35.000.000 закључен прошле године код Држ. хипотек. банке у изн. од	6.606.081,—
Кamate на позајм. од 20.000.000 код Општинске штедионице	1.400.000,—
Разни сервисни трошкови по зајмовима	500.000,—
Провизије по тек. рачуну Дирекције трамваја и осветљења, и поштарина за извешћа	900.000,—
Укупни материјални издаци Управе трошарине	955.000,—

Ванредни материјални расходи предвиђају се ове године у мањем износу него прошле године, у суми од 7.309.894 динара односно 25,59%. Поред тога предвиђају се нове позиције у 1932 години које су, у главном, ове:

Изградња:	Динара
топчидерска школа	750.106,—
кафилерија	1.605.000,—
гробница	500.000,—
централног грејања и набавка намештаја за нове школе	750.000,—
нове секундарне и примарне кабловске мреже	1.500.000,—
нове трамвајске мреже	400.000,—
развода за четири у потстаници бр. 1	350.000,—
набавка шина, скретница, и крстова	400.000,—

Детаљну слику о стању расхода предвиђених по буџету за 1932 годину, даје нам табела бр. 4. Највећи део расхода отпада на привредна предузећа, затим обавеза и дугове. То у осталом и најјасније карактерише комуналну политику наших градова, а специјално Београда. Привредно-финансиска и Техничка дирекција и Дирекција трамваја и осветљења чине 46,56% целокупног буџета. Обавезе и дугови 37,98%, док све остало суделује са 15,46%. Ранијих година тај постојак је изгледао овако:

	1930	1931
Привредно-фин. и остале дирекције	45,84	48,08
обавезе и дугови	25,73	32,35
остало	28,43	19,57

Највише пада у очи јак пораст обавеза и дугова, који су у 1930 години износили 95,4 мил. дин., у 1931 год. 124,1 у 1932 год. 129,3 мил. динара.

Табела бр. 4

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД БУЏЕТА РАСХОДА ЗА 1932 ГОДИНУ

Назив:	Динара	%	Динара	%
Претседништво:				
Лични — — — — —	2,139.538,—	0,63		
Материјални редовни — — — — —	1,316.000,—	0,39	3,455.538,—	1,02
Опште одељење:				
Лични — — — — —	2,626.976,—	0,77		
Материјални редовни — — — — —	392.000,—	0,12	3,018.976,—	0,89
Дирекција за социјално и здравств. старање:				
Лични — — — — —	14,414.401,—	4,23		
Материјални редовни — — — — —	9,469.000,—	2,78		
Материјални ванредни — — — — —	3,050.000,—	0,89	26,933.401,—	7,90
Судско Одељење:				
Лични — — — — —	1,405.816,—	0,41		
Материјални редовни — — — — —	50.300,—	0,01	1,456.116,—	0,42
Привредно-финансиска дирекција:				
Лични — — — — —	9,870.019,—	2,90		
Материјални редовни — — — — —	6,196.190,—	1,82		
Материјални ванредни — — — — —	60.000,—	0,02	16,126.209,—	4,74
Техничка дирекција:				
Лични — — — — —	13,171.822,—	3,87		
Материјални редовни — — — — —	29,603.950,—	8,70		
Материјални ванредни — — — — —	11,065.106,—	3,25	53,840.878,—	15,82
Дирекција трамваја и осветљења:				
Лични — — — — —	47,656.674,—	14,00		
Материјални редовни — — — — —	29,511.500,—	8,67		
Материјални ванредни — — — — —	7,932.000,—	2,33	85,100.174,—	25,00
Пенсије и отпремнине:				
Лични — — — — —	7,300.000,—	2,14		
Материјални ванредни — — — — —	300.000,—	0,09	7,600.000,—	2,23
Општинске обавезе и дугови:				
Материјални редовни — — — — —	129,313.122,—	37,98	129,313.122,—	37,98
Обавезе по специјалном закону — — — — —	12,613.984,—	3,71	12,613.984,—	3,71
Непредвиђени — — — — —	1,000.000,—	0,29	1,000.000,—	0,29
Укупно:			340,458.398,—	100,00

РЕКАПИТУЛАЦИЈА:

Лични — — — — —	98,585.256,—	28,956
Материјални редовни — — — — —	219,466.046,—	64,462
Материјални ванредни — — — — —	22,407.106,—	6,582
Свега:	340,458.398,—	100,00

Код *прихода* стање се у односу на раније две године нешто изменило. О томе нам даје доказ наша табела број 5.

Остале су позиције остале скоро непромењене.

Важно је да се овде нагласи, да су таксе

Табела број 5.

ПРЕГЛЕД БУЏЕТОМ ПРЕДВИЂЕНИХ ПРИХОДА

Приходи:	1930		1931		1932	
	Динара	%	Динара	%	Динара	%
Дажбине	88,000.000,—	23,64	83,000.000,—	21,57	81,000.000,—	23,79
Таксе	32,729.100,—	8,80	34,280.000,—	8,91	34,460.000,—	10,12
Закуп земљишта и зграда	12,246.500,—	3,29	10,816.270,—	2,81	8,828.426,—	2,66
Санитетске и гробљанске таксе	3,192.000,—	0,86	3,120.000,—	0,81	2,900.000,—	0,85
Привредна предузећа	187,205.008,—	50,30	226,729.763,—	58,91	199,746.000,—	58,67
Разно	27,145.320,—	7,37	6,278.849,—	1,63	5,523.972,—	1,56
Непредвиђени и касена готовина	21,399.825,—	5,74	20,600.000,—	5,36	8,000.000,—	2,35
Свега:	371,917.753,—	100,00	384,824.882,—	100,00	340,458.398,—	100,00

Дажбине су се из године у годину смањивале. У року од две године оне се предвиђају у мањем износу за 7,95%. Али главна карактеристика дажбина лежи у самој реформи која је спроведена 1930 године. У тој години од укупног износа дажбина отпада на трошарину 65,99%, а на прирез и кулчарину 34,01%; 1931 година, реформом трошарине, облик дажбина је потпуно измењен — ту трошарина суделује са 32,54%, а прирез и кулчарина 67,46%. У овогодишњем буџету улоге су скоро у равнотежи: трошарина суделује са 55,55% а прирез (овај је смањен са 30 на 25%) без кулука (који се ове године у буџету не појављује) са 44,45%.¹⁾

Код такса није наступила никаква промена. Мало појачање предвиђених такса у

постале један од најпоузданијих прихода општинских; то су скоро једини приходи који, поред осетне кризе, не подбацују.

Код закупа се осећа јак утицај кризе. Јако опадање предвиђених прихода највише резултира заостала потраживања, нарочито државних надлештава, која су предвиђена а не исплаћују се. Иначе се може рећи, да је корист Општине од закупа минимална. Расходи закупа износе 7,186.714, што значи, у случају да се приходи остваре, да ће Општина на закупу имати за подмирење осталих својих потреба свега динара 1,641.312.

Санитетске таксе незнатно опадају, што је настало силом прилика.

Приходи привредних предузећа, може се закључити, да стално расту, не узимајући у

Табела бр. 6

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД БУЏЕТОМ ПРЕДВИЂЕНИХ ПРИХОДА:

	1930	1931	1932
Паркови	62.000,—	130.000,—	235.000,—
Купатило	700.000,—	1,000.000,—	850.000,—
Кланица	6,100.000,—	7,800.000,—	9,501.000,—
Канализација	4,255.237,—	4,240.000,—	3,250.000,—
Водовод	23,518.183,—	23,550.000,—*	31,300.000,—
Трамвај и осветљење	128,789.825,—**	148,610.000,—**	139,510.000,—
Свега:	163,425.245,—	185,330.000,—	184,646.000,—

1931 и 1932 години према 1930 уследило је повећање износа који отпада на таксу од закупа земљишта на трговима. (Т. Бр. 397).

На супрот томе се износ мерине у последњем буџету смањено, утицајем новог Закона о радњама.

обзир предвиђено стање и 1931 године, где су били предвиђени већи износи на име радних потраживања, која се нису могла остварити. (Види табелу бр. 6).

* Овде није узето у обзир 9 милиона динара предвиђених за поливање и 1,250.000 предвиђено за потрошњу воде за јавне чесме, који се износи не појављују у 1930 ни у 1932 години.

** Овде нису узимани у обзир износи предвиђени за улично осветљење.

¹⁾ Кулчарина је са 6 јединица смањена на 2 јединице, и тиме је терет умањен грађанству београдском за око 30 мил. динара.

Приход од паркова, и ако минималан, показује извешан пораст, који је уследно проширењем паркова. Код купатила се 1932 године показује мали пораст према 1930 години. Умањење код канализације настало је ради смањених прихода од споја канала.

Код водовода повећање прихода појављује се услед повећане производње воде, јер је такса на воду, као и на све остале које водовод исплаћује, остала потпуно иста.

Приходи трамваја и осветљења су у порасту. 1931 г. било је предвиђено на име потраживања из ранијих година 24,600.000 динара, од чега највећи део отпада на име потраживања од Државе. Ове године, тај је износ знатно

свакако веома повољно (осим паркова, што је без значаја). Просечно расходи привредних предузећа сачињавају 63,18% целокупних њихових прихода, а 36,82% прихода од привредних предузећа отпада на општинске расходе, — на установе чији су приходи минимални, као што је здравствено и социјално одржавање Београда, часништва, административна служба, обавезе и дугови. Сви приходи мимо привредна предузећа износе: 155,812.398 динара а расходи: 223,796.628, — тако да односи тих расхода према приходима износе 143,63%, т. ј. на сваких 100 динара њихових прихода троши се 143 динара 63 п.

Код разних прихода промене су се осет-

Табела број 7

РЕНТАБИЛИТЕТ ПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА О. Г. Б. ПРЕМА ОДОБРЕНОМ БУЏЕТУ ЗА 1932 ГОДИНУ

Паркови	— — — —	235.000,—	2,838.804,—	—	2,603.804,—	—,—
Купатило	— — — —	850.000,—	504.110,—	+	345.890,—	59,30
Кланица	— — — —	9,501.000,—	1,825.890,—	+	7,675.110,—	19,21
Канализација	— — — —	3,250.000,—	2,852.494,—	+	397.506,—	87,70
Водовод	— — — —	31,300.000,—	23,540.298,—	+	7,759.702,—	75,20
Трамвај и осветљење		139,510.000,—	85,100.174,—	+	54,409.826,—	61,00
Свега:		184,646.000,—	116,661.770,—	+	67,984.230,—	63,18

умањен, ради чега се и појављује главна разлика код предвиђених прихода овога општинског предузећа. Иначе се приходи, како трамваја и аутобуса тако и прихода од електричне енергије, стално повећавају, јачањем промета путника као и производње електричне енергије.

Да би добили тачнију слику о рентабилности привредних предузећа — у колико се може о томе саставити стање, јер буџет то у многим случајевима недозвољава (тако на пр. сервисни трошкови зајмова нису подвојени и т. д.) — износимо однос прихода према расходима појединог предузећа. (Види табелу бр. 7). Према томе билансу расходи суделују у приходима од 20 до 87%, што је

но смањиле 1932 године према ранијим годинама, услед тога што су сви мање ефективни приходи отпали. Исти је случај и код не-предвиђених прихода и касене готовине.

*

Буџет за 1932 годину рађен је у духу што веће штедње и што рационалнијег рада. У њему није запостављена ни једна делатност која изискује добра комунална политика Општине.

Буџет је израз стварног моменталног привредног стања града. Да би био што искренији, избачени су из њега све више мање фиктивне ставке, како прихода тако и расхода.

Радничко питање и проблем неуспешности у нашим градовима*)

Од свих социјалних проблема, раднички проблем има највише интернационални карактер. И питање асанације градова и села, и питање сузбијања социјалних болести и зараза свих врста, има међународни значај, али тек другостепен и увек по обиму ограничен.

Са радничким питањем је сасвим особен случај.

Ниједно радничко питање, од најмањег до најсудбоноснијег, од висине наднице и дужине радног дана до питања слободе организовања, не налази само делимичног одјека у низу међународних женевских конвенција, од којих смо две трећине и ми вотирали него као ехо одјекује у међународним радничким фалангама и у оном већ искристалисаном радничком праву, које се годинама формирало у животу културних народа.

Радничко се питање манифестује у две јасно оделите групе: једна претставља низ практичних минималних захтева радничке класе, који иду на то да подигну општи ниво њеног живота у садашњости, ниво социјалног, финансијског, здравственог и културног.

Тим питањима се живо интересују и национална и интернационална социјална и комунална политика, јер та питања у својој суштини не претстављају само један хуман акт међународне свести, него и један постулат безбедности и једну гаранцију светског мира.

Други део радничког питања, његов максимални програм, не улази у област социјалне политике у ужем смислу, у каквом смо ми и западни народи навикли да је посматрамо. Тај део претставља њена максимална тражења, чије извођење не зависи ни од какве реформистичке акције, него од њене сопствене снаге и од немоћи владајуће класе да се одупре импозирању тих нових класних захтева.

Расправа тога дела радничког питања улази по превасходству у област чисте со-

циологије, зато њега у оквиру ове студије из социјално-комуналне политике нећемо ни додиривати.

Постоји једна културна аксиома, коју данас ни један цивилизован народ и ниједан човек не одбацује: на име, да је борба радничке класе за пуно испуњавање њеног програма исто толико културна колико и правична.

Сваки сат скраћивања радног дана — то је сат физичког одмора, сат умног рада, сат самоучних студија, сат телесног и душевног напретка потиштеност дела човечанства!

Сваки динар у повећању наднице — то је једна културна победа за све нас, то је корак ближе једном бољем животу, човечнијој исхрани, расној регенерацији и, најзад, стварању боље новчане могућности, ма како она још била незнатна, за духовним усавршавањем.

Сваки успех радничке класе на пољу опште асанационе политике — то је победа здравља, прогреса, победа културних и хуманих услова рада, без чега се државни напредак не да ни замислити!

И све што важи за успех радничке класе — важи и за све животне успехе осталих економски слабих редова, јер на крају крајева цео живот и сва борба човечанског рода има један једини циљ, да се у свакој људској заједници живи што боље и што савршеније, да се тешки терет рада и печалног живота са људи свали на аутоматске машине, на савладане природне силе.

Прави и једини критеријум човечанског прогреса и састоји се у томе, у којој је мери заробљени човечански род успео да се ослободи ропства природи и њу потчини својим животним потребама.

Тек онда кад човек буде успео да сав терет радне продуктивности збаци са својих плећа на укроћене природне силе — да га збаци у степену, који је уопште теоријски могућ, тек ће тада песма радости да се заори свима дубравама ове долине плача.

*

Радничко осигурање код нас почело је још пре рата. Ми смо још тада имали једно релативно сношљиво и ако непотпуно радничко осигурање. Тешки дани ратова учинили су, да се оно врло мало осетило у животу. Од дана појаве његове до дана новог законодавства — 1922 год., ефекти његови били су врло слаби, можда чак социјално без-

* У издању књижаре Геце Копа изашло је ново дело г. Слободана Ж. Видаковића: *Наши социјални проблеми*.

Како је проблем неуспешности у нашим градовима, а нарочито у Београду, врло актуелан, то овде преносимо један део г. Видаковићеве студије о радничком питању, у коме су предложене многобројне мере за сузбијање неуспешности. У овом делу студије највише се и расправља проблем неуспешности у Београду.

начајни, и у толико мањи што ни тридесети део предвиђеног радничког осигурања није ступио у живот.

Ускоро после ратова добили смо неколико закона и уредаба још савременијих и социјално правичнијих. Може се рећи, да је наш закон о осигурању радника један од најбољих закона ове врсте у капиталистичким државама Европе.

Али по несрећи, он је девет десетина остао само као прост докуменат једног лучидног тренутка наше свести, и до данас, не само да није ступио цео у живот, него, судећи по напорима послодаваца, он ће и у оном делу, који је већ показао своје одличне стране, претрпети многе.

Пре рата оваква су тврђења, бачена смело из редова слободних мислилаца и објективних судија у овој запенушеној борби живота, сматрана као дрзак јерес, као акт солидарности према проскрибованим радничким борцима.

Данас је смешно и говорити о томе. Највиша буржоаска институција Друштво народа, у коме заседају само дипломате и моћни претставници владајуће капиталистичке класе — изјављује текстуално:

„Нужно је завести правичне и човечанске услове рада, јер непостојање таквих услова рада, које повлачи за велики број лица неправду, беду и оскудицу, доводи у питање општи мир човечанства.“

Али ни Друштво народа, ни Међународни биро рада, као његов инструменат, немају никакве позитивне санкције, ни моћи. Као што је Друштво народа, у крвавим сукобима држава, само фантом без снаге и санкције, највиши форум, који нико не слуша, највећи ауторитет, који нико не поштује, јер нема реалне снаге, тако је Међународни биро рада, који по форми личи на неку врсту интернационалног конвента, само једна анемична установа, без крви и меса, која може једино да саветује појединим државама, а не да им и наметне своју вољу, а још мање да ту вољу силом и изврши!

На тај начин национални и интернационални биланс радничког осигурања може се пластично претставити у овим кратким реченицама:

а) Међународни биро рада својим узаконеним или још неузаконеним клаузулама чини част нашем веку; као што нас југословенско радничко законодавство испуњава поносом и гордошћу.

То је морална страна биланса.

б) У стварном погледу, заштитно законодавство код великих, као и код малих капиталистичких држава, нити је потпуно изведено, нити је изведено у смислу апсолутне правичности. Што се Југославије тиче, она ни двадесети део свога заштитног радничког законодавства није спровела у живот, а већ

се осећа тенденција капитала, да се и оно, што је уведено, замени тежим условима и мањим правом; а оно, што није уведено, да се уопште и не уводи!

То је материјална страна биланса.

Треба бити правичан! Осећај социјалне правичности може да има и један високо културан буржоаски интелектуалац, који је бар очима могао да се уздигне преко уских граница своје класе, ако се већ није могао да дигне идејно далеко изнад њених класних Рубикона.

Одбрана југословенског капитала, да му радничко заштитно законодавство пада тешко као олово у овој општој финансијској депресији — може се само делимично примити. Ситуација је тешка и без радничког законодавства; без њега је још стопроцентно тежа! Али далеко је горе ако би остао овај провизоријум! У колико год радници остану дуже неосигурани, у толико ће терет њиховог помагања падаати на државу и општину; а посредно на све економски слабе класе.

Неосигурањем или slabим ефектима полутанског осигурања, тешка материјална ситуација радничке класе још ће се већма повећати. Њена потрошачка моћ, и без тога јако потресена, ослабиће преко крајњих граница физичке могућности. А кад потпуно ослаби потрошачка моћ радника и сељака — који су у ствари најбољи потрошачи — ослабиће онда и привредна производња. Њено смањивање избациће нове фаланге радника на улицу. Наступиће нагло смањивање надница, безобзирно продужавање радног времена, гажење битних услова рада.

Овај кобни циклус завршава се само катастрофом!

Држава, ометена финансијском кризом, ћути; радне су организације расцепкане, без снаге и политичке и синдикалне! И кад би хтеле да супротставе своју вољу, не вреди им ништа. Офанзива се капитала на целом фронту радничке заштите већ наговештава и у мутним бујицама оцртава се њена злокобна туђава и пуна победа!

Да ли држава има рачуна да то дозволи?

Зар није њен и морални, и материјални интерес да се овде још једном умеша, и у највишем интересу културног мира и социјалног напретка расправи овај потмули сукоб у корист оних који су економски слабији.

Да ли је Југославија капиталистичка држава и да ли је радничка класа у њој, толико бројно развијена да она своје социјално, животно питање може да наметне својом сопственом снагом?

То су проблеми од чије правилне расправе треба да зависе наше даље оријентације.

Кад је реч о радничком питању у Југославији, не мисли се само на индустријске

раднике. Ако се под радником разуме свако оно људско биће које продаје своју радну снагу у циљу привредног живота друштвене заједнице, онда се мора повести рачуна о свима радницима уопште. На име: индустријским, трговачким, занатским, рударским, саобраћајним, пољопривредним и радницима уопштем у приватним домовима! Најзад, и о интелектуалним радницима. Све је то радник. А таквих радника Југославија има 1.700.000, што са њиховим породицама износи најмање 3.500.000 душа. Број радника очевидно изнео би знатно више, кад би се њему додали сви нижи самоуправни службеници, неуказни дневничари и службеници државних надлештава. Ових има око 130.000, што са породицама износи око 500.000 душа. На тај начин, приближан број радника у Југославији изнео би скоро 2.000.000 или са члановима породица око 3.500.000—4.000.000 лица.

То је једна огромна маса сиротиње, релативне и апсолутне, већа него што је износила предкумановска Србија.

О тој маси и о том радном свету мора се повести рачуна у највишем интересу социјалне правде и друштвене заједнице, њеног напретка и њеног мира.

Ако је неко и могао да каже, да је закон о радничком заштитном законодавству у предратној Србији луксуз, сада, у великој Југославији — он је насушна, социјална потреба!

Он је и снажан културан стимулатор, јер не може се оспорити позитиван утицај на целокупну друштвену заједницу, ако један знатан део њених чланова издејствује за себе боље станове, краћи и снажњији дневни рад, једном речју виши и културнији стандард живота.

Где год је радничка класа успела да за себе извојује боље, човечније и културније услове рада, ту су и земљораднички и остали слабији економски редови пошли убрзо за њом у тежњу, да се у својим прогресивним напорима изједначе!

Из напредних радничких редова потиче свака племенита иницијатива, потиче борба за културне, здравствене и просветне реформе. Чак и кад не би било радничких организација, требало би их створити, јер су оне за реформистичку акцију најспособније, најживајије и најубеђеније!

*

Радничко је питање једно од најсоцијалнијих питања садашњице. Нема државе где оно вулканском снагом није избило на дневни ред. У Енглеској, Немачкој, Америци, Белгији и другим индустријским земљама узима се да 37% од целокупног броја становника пада на радништво и чланове њихових породица.

Рекли смо да у Југославији има око 2.000.000 радника или око 3.500.000, када се рачунају и чланови њихових породица, а то значи јаче од петине целокупног југословенског становништва. У ранглисти социјалних редова и класа, радници заузимају друго место, одмах после земљорадника, који ће још за дуго времена бити бројно најјачи друштвени ред у Југословенској држави!

Може ли се у интересу нашег културног развоја и угледа, у интересу општег мира, у интересу, најзад, здравог развојка нашег подмлатка и наше расе прећи са преступном равнодушношћу преко услова под којима ради и живи наша бројно најјача друштвена класа после земљорадничке!

Јер од тих услова, најзад, зависи подмладак раднички, зависи здравље радника и њихових породица, њихов културни напредак, њихова радна способност, њихова потрошачка моћ и њихова неоспорно најзначајнија улога у производњи.

Зато за побољшање свих тих услова рада мора бити сваки члан наше културне заједнице и сваки пријатељ прогреса, без класног егоизма и без сталешких предрасуда.

*

Ми имамо једну добру формацију врховног државног надзора над предузећима у земљи, основану са циљем да се радничкој класи обезбеде социјалнији услови рада. То су: средишња и девет обласних инспекција рада.

Према устројству њиховом — инспектори рада дужни су да два пута годишње лично обиђу своју област и изврше најдетаљније прегледе и контроле над свима предузећима у којима су запослени радници. Све примећене неправилности да констатују, па ако се оне не исправе у остављеном року, да послодавце примерно казне.

Обићи сва предузећа у једној радној области бар два пута годишње и инспекцирати све: хигијенски уређај радионица, обезбеђење од свих врста опасности, од машинских токова, зубчаника, трансмисија до отровних хемијских испарења; испитати радно време, ноћни рад, поступак са шегртима и радницима у производњи, све врсте несрећних случајева, висину наднице, појаве штрајка, демпинга, штрајхбрехера, стања парних котлова итд. то је један тако обиман посао да се савестан, озбиљан и поштен рад не да ни замислити без најмање три инспектора, који би самостално радили по секторима бановина. Отуда и долази то, да ниједан обласни инспектор рада није у стању да инспекцира ни једну трећину предузећа!

Али није све зло у томе. Инспектори рада су у истини доста видели и доста утврдили! То може да им служи на част! Кад се има на уму да се они не налазе, као онај Буриданов мученик — између два пласта сена,

него између мирисавог сена и бодљикаве боце (јер су у финансијском погледу сено — богати власници предузећа, а бодљикаве боце — радници) онда је доиста за јавну похвалу она лепа објективност, која се тако често налази у годишњим рефератима тих инспектора рада. Само, на жалост, све оно, што су инспектори рада видели и констатовали, остало је, највећим делом, без поправке и без законске казне. Као разлог помиње се опет и вечито: ова тешка криза, која немилосрдно дави предузећа, па им је још само требало, да им се наметну трошкови око радничког обезбеђања!

Међутим, одбрана је не само несоцијална, него и врло слаба. Криза погађа цео народ; раднике још више него послодавце. Потрошаче исто тако, јер се у данима кризе сва диференција у трошковима производње баца на леђа потрошача и радника. Друго — ти трошкови око обезбеђења најосновнијих хигијенских, грађевинских и безбедних услова нису ни толико велики, ни тако чести. Кад се једном испуне, они се не понављају по 5—6 година. Нема радионице, која је правилно грађевински подигнута и која није јавничарска јазбина, да се са мало труда и трошка не може да саобрази условима хигијенског рада. Пробијање преградних зидова, ако је кубатура мања од 32 м³ на једног радника (то је енглески минимум, а код нас смо анкетом утврдили случајеве где не дође ни два кубна метра ваздуха на једног радника. У београдским пекарницама утврдили смо анкетом случајеве са по свега 1,60 куб. мет. ваздуха на радника) постављање вентилатора, изолација зидова, ако је у питању влага, мрежасто заштићивање точкова, полукружне надстрешнице над зубчаницама, кајиши у жичаним оградама до 2 м. висине, аутомати за пожар, осигурање котлова вентилима безбедности и често прегледање, сигурне електричне изолације — све су то крупне мере за хигијенски уређај и безбедност живота радника, а у ствари мали трошкови за послодавце!

Најзад, зар је јевтиније за друштво и државу, када се у рђавим условима рада дегенерише једна од најпотребнијих друштвених класа и када се број несрећних случајева при раду све већа повећава?

Од 100 младића, од 14—20 година, умрлих од туберкулозе, умре у нашој држави према социјалном положају:

лица:

1) Радничке омладине (шегрта, калфи, уопште радничке сиротиње)	69
2) Земљорадничке	9
3) Занатске	8
4) Трговачке	4
5) Чиновничке	7
6) Индустијско-рентијерске	3

Ове цифре, преведене на језик социјалне политике, значе: недовољну храну, слабу и калорично и витамински, рђаве станове, нехигијенске радионице, тежак и мизерно плаћен рад.

А несрећних случајева било је само у нашој инспекцији рада:

1928	8483 од којих смртних	173
1929	9197 " " "	161
1930	9721 " " "	148

Укупно теже повређених 27.401 а смртних случајева 482.

Са хигијенским уређајем стоји још горе: Београдска инспекција рада извршила је због тога у 1927 год. 1271 интервенцију, а у 1928 год. тај се број попео на 1638 случајева!

Само у грађевинским предузећима, који у погледу безбедне технике радника стоје најгоре, било је у прошлој години 330 тешких несрећних случајева! А могло је да их буде и много више да нека пука срећа није раднике чувала. То признаје и сама државна инспекција рада и вели:

„Безбедност живота радника у предузећима, нарочито са моторном снагом, захтевала је удовољење основних заштитних мера, али, чудновато, и ако мере предострожности траже најмање издатке, ипак су сопственици на сваки начин избегавали да изврше наређења...

Само благодарећи неком чуду нису се дешавале сваки дан катастрофе... јер се радови изводе без икаквог обзира на безбедност радника.

Од укупног броја радника запослених у свима контролисаним индустријским, грађевинским и др. предузећима било је жртава несрећних случајева, тежих и лакших, 4,4%, што претставља једну страховиту бројку.

Када се израчуна вредност упропашћених људи, који су живот изгубили несавесношћу послодаваца, и вредност привредног рада оних настрадалих и осакатених несрећника, који су по неколико месеци, а често и по неколико година остајали неспособни за рад, затим издаци за њихово лечење — добиће се приближно штета око 200 милиона динара. А ни приближно толико не би износило, да су се све радионице у држави саобразиле основним условима хигијене и безбедности!

Тако ствар изгледа кад се она посматра са чисто новчаног гледишта, толико исто баналног колико и неправедног; а кад се она посматра са једног хуманијег и социјалнијег становишта, онда ове цифре ни мало ласкаво не говоре о нама и о нашој општој некултурној равнодушности према страдањима толиких продуктивних људи!

Инспекције се рада морају реформисати. Инспектори рада не би требали, по својој иницијативи, да обилазе сва предузећа из ре-

да, него да се задрже само на онима, која имају више од 50 радника, или су са применом машинског техником. За сва остала предузећа, усвојити систем радничких подинспектора. Средња и већа предузећа имају радничког повереника, изабраног из средине његових радника! Ти повереници одговарају за своју радноницу. Они би имали да извештавају инспекцију рада о свима неуредностима предузећа и захтевају интервенцију државних инспектора или радничких подинспектора. Да би се обезбедили од власника предузећа, треба им законом осигурати неку врсту имунитета. Из средине радништва сваке области изабрати са мандатом за једну годину дана три отресита радника, који ће са специјалним хонораром стално инспекцирати мање радионице и о томе подносити образложене реферате шефу инспекције рада.

Само тако моћи ће се благовремено да спречи, поправи и измени све што је потребно. Прикривање правог стања и улешавање његово само уочи полугодишњег доласка инспектора рада биће онемогућено, и заштита основних услова рада спровешће се реално и правилно!

Инспекције рада морају бити потпуно самоуправне, са законом загарантованом независношћу, али им не дати право да онако виспрено процењују тежину садашње економске ситуације, и да њома правдају, што су њихова, одиста тачна и добра, ако не и довољна запажања, остала без ефекта!

Још би се једна чисто принципијелна замерка могла да учини ако не инспекцији рада, оно бар закону о државној инспекцији рада.

Од врховног су државног надзора над радом у предузећима и радничког осигурања изузети још и дан дањи: пољопривредни радници, рударски, саобраћајни и нижи самоуправни службеници, а тиме је око пола милиона радника изузето из компетенције државних инспекција рада, и остављено на милост немилосрдној експлоатацији!...

*

У Енглеској, земљи конзерватизма, постоји засебно министарство за неупослене раднике, министарство коме је главна дужност да изнаходи начине и путеве за сузбијање незапослености.

И ако су нас годинама учили, да је Енглеска земља традиција и конзерватизма, ипак она предјачи у радничком осигурању; а радничко осигурање, које само индиректно интересује друге класе, најбољи је критеријум за оцену висине културе и цивилизације једне државе. Због недовољне асанације, живот је за целу друштвену заједницу неугодан, неестетичан и у сталној опасности од епидемија; исхрана је нешто заједничко, што дира интересе 90% грађана, и зато је апро-

визациони проблем општег карактера; стабилно питање, иако нешто уже по обиму од ова два; ипак тангира живот свих економски малих људи а не само радника — дотле питање радничког осигурања непосредно интересује само раднике. И кад се у Енглеској и у целом културном свету толика пажња посвећује њему значи, да оно игра судбоносну улогу у животу модерних друштава.

Обично се говори да ми немамо ни радничког питања, а камо ли његовог најопаснијег сателита — радничке незапослености!

Колико је тачан први изговор то смо видели кад смо навели статистичке цифре о броју радника, којима смо доказали, да радничка класа претставља једну петину од ста-новништва Југославије.

Са незапосленошћу стоји ствар исто тако. У 1931 г. према подацима, које смо прикупили и проверили било је 190.000 незапослених радника и близу 95.000 пољопривредних надничара. Са члановима њихових породича број се тих очајника без хране, без стана и рада, пење на најмање 700—800.000 душа!

На територији Загребачке радничке коморе жртва су незапослености 38% од свих радника, а код појединих струка стање је још очајније. Кошарски радници запослени су само са 50%, грађевинарски 40,3%, а код металских радника нормално је запослено само 10,5%! итд.

Анкетом су утврђена слична стања и у свима осталим областима радничких комора. Н.пр. на подручју сарајевске коморе проценат незапослених у столарској, металској, обућарској, кројачкој, грађевинарској, фарбарској и осталим струкама пребацио је 50% још крајем 1931 год. Регистровање незапослених — а оно никада не може да утврди ни 50% случајева — дало је у јануару 1932 год.: у градовима Савске бановине 30.000 стално незапослених радника, у подручју Сарајевске радничке коморе 33.500, Сплитске коморе 6.000, Београдске коморе 26.000; а на територији Новосадске радничке коморе фаланга незапослених је прешла огромни број од — 80.000 радника!

Словеначка, као индустријски најразвијенији крај наше државе, такође се злопати са незапосленошћу својих индустријских радника. Н.пр. стакларска индустрија, у којој данас (априла 1932 године) нема запосленог ни једног радника, избацила је за последње две године хиљаде радника на улицу. Једна колонија стакларских радника (преко хиљаду) животиари, у беспослици већ прека два месеца, трошећи и последњу лепту своје злехуде уштеђевине, остављена сама себи и својој судбини, без икаквог ослонаца околине!...

Ми смо у нашој студији о апровизационом проблему доказали, да један огроман део наших грађана месецима и годинама

трпи сталан дефицит у исхрани, социолошки изражено — хронично се изглађава! Сада, са појавом ове перманентне незапослености, чији страшни бич осећа 800.000 наших становника на својој души и телу, ми добивамо преко пола милиона њих, који почињу и акутно да гладују, а тамо-где је један већи број народа гладује, ту се појављују неизбежне последице глади: нагао пораст болести, епидемија, туберкулозе, проституције и криминала!

У државном буџету за 1932 г. није предвиђен специјални кредит за регулисање радничке незапослености. То ће још већма погоршати тешку ситуацију. До сада је Берза рада чинила извесну помоћ. За три године она је издала 5,358.754.— динара, као помоћ радницима у незапослености. Али, када се та помоћ тачно анализира, онда се види како је она у ствари само путни трошак да се „утајући Холандез“ што пре уклони из Београда где је тржиште давно пресићено радном снагом, као и да се страни радници удаље. Од горње суме издато је за путне трошкове незапослених радника, који се шаљу кућама 3,300.000 динара, дакле 60% од целокупне помоћи.

И тако берзе рада, и неслутећи, врше стварна прогонства незапослених!

Помоћ незапосленим од стране Берзе рада у Београду износила је за последње три године:

Редовне помоћи	392.265	453.185	346.858
Ванредне помоћи	76.461	141.353	341.100
Путне помоћи	30.626	36.351	67.208
Поплаћене возне карте	1,833.021	655.662	796.734
Помоћ у натуру	—	67.865	20.035
Укупно	2,332.373	1,354.446	1,571.935

За масе пољопривредних радника, тај је поступак удаљивања раван смртној казни. Они обично у свом крају или немају ништа, чак ни крова над главом, или имају само какву бедну кровинару и у њој неколико голо-трбе деце, која са чежњом очекују да им тата са печалбе пошаље проје, а кад дође домнесе и београдског сомуна! Са овим повратком кући незапосленог радника — које само по форми није прогонство — он се враћа у село, одакле је и побегао, јер нити има шта да оре, нити има тамо потребе за туђом најамном снагом, па да код другог у селу ради! Положај пољопривредних радника, који су изван свију организација, и изван сваког осигурања, у истини је најтежи и најболнији!

Наднице* су им бедне и кад раде; радно

* И наднице београдских радника страховито су пале, те својом низином данас угрожавају и онај минимум хроничног изглађивања.

Срединна инспекција рада подизачи у свом службеном извештају за 1928, 1929, 1930 и 1931 год. не-

им је време најдуже, услови рада најочајнији. Неосигурани и необезбеђени — пољопривредни радници у ствари претстављају живо, модерно робље!

Ићи упоредо са великим државама света у решењу питања градских и индустријских радника — то је захтев цивилизације и социјалне правде. Решење питања пољопривредних радника — не претставља никакав смео корак цивилизације; оно је само један неопходан излазак из нашег варварства!

Радничка незапосленост појављује се и код нас као кошмар. У буџету за ову годину, као што смо рекли, није ништа предвиђено за помоћ за њено сузбијање. Једино је амандманом у финансијском закону принудно повећана радничка и послодавачка квота.

А шта је Београдска општина предвидела за незапослене раднике?!

Укупна сретства берзи рада износила су годишње 12.000.000 динара, од чега један добар део прогута администрација. Са повишењем разреза улога и послодаваца и радника, у најбољем случају, берзе рада могу дати 24.000.000 динара годишње. Да се ни један једини динар од ове суме не употреби на администрацију, него да се све паметно и рационално употреби на помагање незапо-

нормално падање надница. Према њеном извештају падање надница и индекса животних намирница даје овај однос:

	1928	1929	1930	1931
100	100	100	100	100
1928	840	82,3	91,2	
1929	750	73,5	79,5	
1931	660	54,9	79	

Од укупног броја осигураних радника код свих окружних уреда износила је радничка надница у месецу марту 1931 год.:

дин. дневно: за радника:	дин. дневно: за радника:
до 8.—	78.529
од 8.00—9.60	4.168
од 9.60—11.60	17.758
од 11.60—14.—	33.995
од 14.00—16.80	40.353
преко 40.— дин. за 11.147 радника.	

Колико су наднице ниске и код квалификованих радника, најбоље се види из ових података, који се односе на главне групе индустријских радника:

	Просечна надница радника мушких	женских
Грађевинарство	26,85	12,10
Дрвна индустрија	33,33	25,30
Кокарска индустрија	33,33	25,30
Текстилна индустрија	30,86	20,53
Хемијска индустрија	32,28	24,28

Наднице су наших радника тако бедне да у поређењу са помоћи, коју проимају немачки и енглески радници у незапослености, оне тек тада изгледају очајне, јер су од ње ниже за 20%!

слених, опет све ово не би било довољно ни за месец дана помагања свих незапослених, рачунајући само по 10 динара дневне помоћи!

Другим речима сва та помоћ, као и помоћ из синдикалних фондова* једва ако удружене обезбеде финансијску основицу од 50 дана за издржавање незапослених радника и њихових породица, и то под претпоставком да се фаланге незапослених не повећавају. А ако буде повећања, и то нагло, као што се за 1932, као и 1933 год. може очекивати, онда се неће моћи издржати ни та непуна два месеца! Шта ће се после?

По нашем мишљењу прва би дужност била да се установи државни програм за сузбијање незапослености и оснује Централни државни фонд. Држава би по том плану имала да развије најшире јавне радове инвестиционог карактера, како у Београду тако и у целој земљи.

Исто тако, бановине, градови и веће општине биле би дужне да одмах предузму јавне радове у своме делокругу и на њима упосле што веће контингенте неупослене радне снаге.

Јавне штедионице и банке са седиштем у Београду и Загребу законом се имају натерати, да у року од 6 месеци подигну своје грађевине (палате).

Смањивање раднога времена до законског минимума зауставило би, бар у извесном степену, нова избацивања радних снага на улицу.

И улога Савеза градова могла би да буде од далекосежног значаја у питању сузбијања неупослености. Али ни један европски савез градова није тако олако схваћен од стране државних управних кругова као, на жалост, наш; а извесно ниједан, није ни по духовном квалитету својих чланова, ни по борбеној иницијативи њиховој, ни по напредности идеја и схватања раван нашем Савезу градова. Ако се и за једну организацију ове врсте може рећи да је духовно елитна, за нашу се то може рећи без бојазни од претеривања и пристрасности. Па ипак она у нашем јавном животу има мање утицаја, мање се званично афирмирала, него чак и бугарски Савез градова. Надамо се да ће се после установљења Свесловенског савеза градова успети, да све респективне владе признаду своје савезе као највиши и најкомпетентнији форум за сва питања комунално-социјалне политике градова, што су Пољска и Чехословачка већ и учиниле!

Ако то буде скоро — а сви су изгледи да ће Свесловенски савез градова за неколи-

ко месеци бити свршено дело — Савез наших градова уз асистенцију државе требао би да одмах оснује Централну комуналну банку са њеним бановинским филијалама.

Та банка могла би да довуче стотине и стотине милиона страног капитала — јер је наш комунални дуг минималан — и одмах, још ове године, предузме иницијативу за све јавне радове у градовима:

а) подизање радничких станова ради решења станбеног питања.

б) изграду улица и тротоара.

в) подизање свих јавних социјалних установа.

Независно од решења других социјалних проблема, само ови предузети послови могли би да упосле читаве фаланге радника. По нашем прорачуну, кад би се у свима већим градовима, а на првом месту у Београду и Загребу отворили ови јавни послови, нашли би у њима посла око 150.000 радника.

Као друга мера за сузбијање беспослице јесте поновно отварање хипотекарних зајмова у Београду.

Грађевинска делатност ове године мања је него и једне године од ослобођења до данас. Главни разлог томе треба тражити у финансијској кризи, а поред ње и у обустављању хипотекарних кредита од стране државне Хипотекарне банке!

Да се код нас социјална политика води са једног централног места и да она има једну директиву, то се никада не би могло да догоди. Управа фондова обуставља давање хипотекарних зајмова када су они неопходни: прво за пуно и правилно решење станбеног проблема, јер Београд треба још најмање 12.000 малих, хигијенских и јефтиних станова, а сви остали градови потребују још укупно око 35.000 малих станова; и друго, за упославање оне армије неупослених радника из Београда и унутрашњости, који би у јачој грађевинској делатности нашли упослења, ако не као квалификовани, оно бар као неквалификовани радници.

Државна Хипотекарна банка дужна је, у најгорем случају, да закључи чак и мање повољан зајам само да би постала у највећој мери ликвидна и способна за своју велику мисију у решењу радничке неупослености и асанирању градова.

*

Кад се проучи целокупно наше радничко заштитно законодавство, и у теорији и у пракси, излази, као логичан закључак, да се оно мора из основа реформисати. Ми морамо у погледу радничког осигурања усвојити немачки принудни систем за све форме осигурања, а не романски, који је волонтерског и појединачног карактера!

Француска и Енглеска, и ако обе до скоро са волонтерским осигурањем — све већма

* Раднички синдикати и класне организације даде су за последњих пет година 40.000.000 динара за помагање незапослених. Њихови су фондови исцрпљени, и са те старе више се не може много очекивати.

прилазе облигаторном систему свестраног радничког осигурања.

Немачка, у којој је принудни систем и понижао, и ако је земља високо пробужене радничке свести, и земља радничке а не само милитаристичке дисциплине, није се хтела ослонити на ту радничку дисциплину, још мање на послодавачку, него је завела принудно осигурање, које се на пракси показало као најбоље и као најцелисходније.

Исто тако мора се осигурање спровести над свима врстама градских и пољопривредних радника, бар дотле, док идеја о социјалном осигурању свију економски слабих друштвених редова, не извојује своју победу на европском континенту.

Идући доследно у овој будућој реформи, радничко заштитно законодавство и осигурање морају се проширити на све видове заштите, а не само на болест и несрећне случајеве! Француска спрема да обезбеди свом земљораднику пензију у старости или у случајевима инвалидитета.

Дански закон о пензијама — једна непотпуна врста општег социјалног осигурања, о коме смо већ говорили, осигурава старост сваком грађанину чим наврши 65 година, ако он према својој материјалној ситуацији потребује помоћ друштвене заједнице. На ту пензију имају право радници, занатлије и трговци. Сад се осећа акција да се то осигурање прошири са града и на село!

Мала Хамлетова Данска не да, да је време у своме културном ходу прегази и остави за собом. Цео се културни свет утркује у борби за палму културе! Аустрија, упркос ове страшне кризе, која њу дави готово за цео период по рату, од 1919 год. до данас, успела је да донесе око 65 закона, Уредаба и регламана о радничком законодавству.

У резимеу могли би овако да закључимо ову студију о радничком питању:

Наше је законодавство о радничком осигурању и заштити одлично и на висини времена! Али оно се не спроводи у живот, оно се не осећа, јер нема довољно санкције и јер је својим добрим делом јако бирократизовано.

Зато је неопходно — да подвучемо још једном — да се што пре и што савесније приступи коренитој реформи како целокупног радничког законодавства, тако и самог система његовог спровођења у живот.

У колико су теориски и законски изостављени поједини видови радничког за-

штитног осигурања, као и.пр. обавезно осигурање за случај незапослености, треба их спровести до крајњих конзеквенција, тако да ново законодавство буде читав кодекс законских норми о осигурању радничке класе у свима правцима у коме се оно у данашњици практично манифестује.

Осигурање и извођење осигурања мора да има принудан карактер у свима својим облицима и за раднике и за послодавца. Осигураничке квоте треба поделити тако да пет десетина падну на државу, на тако звани прогресивни прирез за социјално осигурање рада, три десетине на послодавце и две десетине на раднике.

Социјално законодавство проширити на све економски слабе редове, посвећујући сваком посебице потребан део законских норми. Делокруг социјалног осигурања треба да обавезно обухвата и пољопривредног радника, и малог сеоског поседника и сиромашне интелектуалне и службеничке редове. Да би се такав један обиман закон правилно изводио и да не би опет остао као леп и раскошан пример нашег прогресивног правничког духа у једном луцидном моменту свести, али без смисла за животно афирмирање — потребно је да се установи Врховни комитет за извођење радничког законодавства у коме ће бити по један претставник свих привредних комора и по један претставник свих оних социјалних група и класа, које обухвата радничко осигурање. На челу овог комитета треба да буде претставник Министарства социјалне политике али без права „вета“ и са истим правима и дужностима, као и сви остали пуноправни чланови комитета.

Подвлачимо још једном да инспекције рада морају постати самосталне и самоуправне институције, независне од чиновничке хијерархије и бирократизма.

Ако би се у брзом и догледном року извеле све ове реформе, наше радничко законодавство било би једно од најнапреднијих у свету и са најбољим и најширим ефектима у животу народних маса! А ако оно остане у стању у коме се данас налази служиће једино као докуменат наше психе да свету покажемо: да ми умемо да осетимо шта је добро и напредно, али да нам наш оријенталски немар, са којим смо се саживели, не да да направимо потребан скок из овог учмалог стања у једно боље, савршеније и социјално правичније!

Криза радиности у граду

— Привредни поремећаји после рата —

Има ли за све места на земљиној трпези?

Свет је запрепашћен владајућом привредном кризом, која по страховима својим превазилази све до сада познате кризе. Без рада и зараде налази се 26 милиона радника; а без сретстава за живот још најмање три пута толико душа.

Кризом су погођене аграрне као и индустријске земље. Узнемиреност због наступелих привредних поремећаја је ушла дубоко у село, где је текao патриархални живот, у домове имућних као и сиротних пољоделца; она је узнемирила успаване паланке, као и велике привредне и политичке центре, навике, у маси, на удобности материјалне и духовне културе. Није она погодила само један друштвени ред нити само једну државну заједницу.

Још непосредно пред рат цифра од око 200.000 неупослених радника у једној индустријској земљи као н. пр. у Немачкој, представљала је велику несрећу. Данас је та цифра 30 пута већа за саму Немачку, и не зна се каква ће ситуација бити после месец, два, четири месеца и т.д. јер број неупослених стално расте.

Од државе и општина тражи се интервенција у разним правцима: и за помагање оних који су у наступелом вртлогу пали у матицу привредне кризе и захваћени економском нуждом — да би били спасени; и за мерема које би у преплашени, паником узнемирени свет унеле умирење; и за сретствима која би избалансирану привреду увела у колико толико нормалан колосек и тиме отворила пут за духовно смирење свих устављених друштвених класа од реда.

Никад се од јавних тела, државе и општина, нису тражили већи напори.

А никад опет положај јавних тела није био тежи, управо због тих тражења са свих страна, јер се никад теже нису прибирала јавна средства за општине и државу, као што је случај управо у владајућој привредној кризи. Јер чим грађани и држављани постају мање способни да сносе бремене јавних терета, чим су они мање способни као порески платци, тим више траже од заједнице — од општине и државе — да их помогне. Сељака н. пр. треба помоћи житним режимом, отпи-

сивати му дужне порезе и смањивати текуће порезе; индустријалца помагати царином и јевтинијим кредитом поред отписивања и смањивања пореза; пасивне крајева прехрањивати; занатлијама снажити њихову банку да би се преко ње поткрпљавали; радницима давати потпоре и осигуравати их у незапослености; а потрошачима од реда ради олакшања њиховог живота укинути или на најмању меру свести разне трошарине.

Тада дакле, кад су захтеви свих друштвених редова постављени на јавна тела највећи — порески платци, они који захтеве постављају, су најслабији. Уместо да дају, они од реда траже!

Најгоре је, међутим, ако сваки друштвени ред тражи само за себе, не обзирајући се на све друге и не водећи рачуна ни о узроцима наступеле несреће, нити бригу бринећи о путевима којима треба поћи ради тражења излаза из једне ситуације која је несносна за све друштвене класе, за све државе и за цео свет.

Мислимо, да је за то од интереса, ако и „Општинске Новине“, као што су већ показале разумевање за ове проблеме третирајући у прошлим својим бројевима кретање цена на међународним пијацима у вези са ценама код нас, уђу у разматрање узрока крупних привредних поремећаја у свету, чије последице се и те како осећају и на даље као и непосредно залеће престонице, на саму престоницу и најзад на све наше градове уопште.

*

26 милиона неупослених радника у свету, избачених из привредног склопа значе у исто време избачених и из колосека нормалног конзумирања тековина материјалне и духовне културе. Са члановима њихових породица овај број се пење на округло 100 милиона душа.

Али нису само радници у том очајном положају, ма колико да су они ти који су најтеже погођени.

Посведневно чују се гласови и о глади народа на целом огромном пространству насељеном милионима душа.

Намеће се питање: да ли света има толико намноженог па да за све нема довољно сретстава за живот и да ли зато толико огроман број људи заиста мора да гладује?

Да ли је заиста нужно, да заразе, болештинe и т. д., које долазе као последица беде у широким масама народним, због оскудице најосновнијих средстава за живот, и ратови, да ли је нужно да понова потамане огромне масе чланова људске заједнице — да би они који остану, могли да живе срећно? И је ли таква грозна судбина неизбежна и искључива баш за оне који раде?

На резоновања ове врсте одговор је јединоставан. Истраживања научних института утврдила су, да би на земљиној површини, када би примењене биле методе рада које су до данас познате, могло да се прехрани 6 милијарди и 106 милиона људи; док их данас свега има тек 1 милијарда и 952 милиона.

Другим речима: човечанство би данас могло да живи у преобиљу, јер је земља насељена тек испуном трећином света, који би она могла да прехрани.

Пренасељеност се моментано осећа само у западној Европи (са око 19%). Једино, дакле, западна Европа, није у стању да са обрађене територије прехрани своје становништво, него храну мора да увози са других територија. Али су зато сви други делови у могућности да прехране несравњено веће масе света него што су данас тамо настанеле, а нарочито Јужна Америка, која на својој територији храни тек 7% житеља од броја који би могла да прехрани, па Средња Африка која прехранује само 6%, Аустралија само 5%, Северна и Средња Америка једва 21% и т. д.

Осим исхране, која дакле може да буде преобилна за целокупно човечанство, исто тако обиље може да влада и у подмирењу свих других потреба човечанства, као у одећи, обући, становању, саобраћајним средствима, уређајима приватним и јавним.

Из дана у дан усавршава се и повећава производња хемиских производа, вуне, аутомобила, алуминијума, авиона, машина разних врста за производњу еспапа; из дана у дан у све већој мери савлађују се водене снаге и топлотне енергије, да би се из њих правила пара и електрицитет, који колосално појачавају људску снагу и раде као човекви заробљеници.

Стари грчки филозоф чезнуо је за могућношћу, да се точак сам почне да окреће без човечије снаге, јер би то била основица за укидање ропства. Данас на сваких 100 становника долази механизираних коњских снага у Америци 363, у Немачкој 167, код нас око 30 или на сваког радника долази у Америци 72 заробљена механизирана човека, који га служе, и Немачкој 32, у Југославији 5 до 6, и њих му на располагање стављају водена, парна и електрична енергија.

А човечанство ипак грца у кризи. Да ли зато што је постало заробљеник својих механизираних заробљеника?

Период заблађивања капитализма

У времену примитивне ручне производње за властиту потребу и, за тим, муниципалних и уских властелинских и грофовских привредних и трговинских пијаца, које нису знале за ширу размену добара у којој би учествовали даљи крајеви — привредна криза је била уопште непозната ствар. Привредне кризе појављују се тек у капитализму, а у ширим размерама тек почетком 19 столећа, са појавом развијене крупно-капиталистичке производње и са отварањем путева међународној размени добара у најширем обиму.

Снажном развоју међународне трговине и полету крупно-капиталистичке привреде отворили су врата путевима који су откривени за Америку и Индију. Легендарно источњачко благо, о коме — по Сомбарту, — прича Марко Поло, привукло је у преко-океанске земље путолове свих поморских европских држава, који су под заштитом њихових државних застава, иза којих су стајале пушке, и мисионара из редова цркве огњем, мачем и крстом, нове огромне делове света привели под јарам метропола. У пљачци око злата, дијаманата и других разних племенитих руда, затим бисера, слонове кости, па до свиле, вуне и најзад разних биљки, као чаја, какао-а, пиринча, итд. вођени су цели дуготрајни ратови између Холандије, Данске, Шпаније, Француске, Енглеске и других земаља.

Резултат те борбе је био, да је Енглеска метропола са 244 хиљаде км² и 45 милиона становника приграбила 40 милиона км² територије и 421 милион становника под своју власт у колонијалним поседима; да је Француска са око пола милиона км² земљишта и 40 милиона становника метрополе захватила 12 милиона км² територије и 109 милиона становника у колонијалним поседима; за њима су, у мањим размерама, ишле друге земље као Холандија, Португалија, Шпанија, Белгија, Италија, Русија и Немачка — које су у току рата доживеле бродолом.

Огромна богатства, која су се стицала из целог света у главном у Енглеску, затим Француску и, доцније време, у Немачку, омогућила су, да се те земље развију у огромне индустријске и финансиске снаге, које су пре рата господариле целим светом. Уз њих, са значајем који одговара њиховој величини, ишле су мање индустријске европске државе.

Трговачким флотама ових индустријских и колонијалних држава у одговарајућим сразмерама одговарале су и њихове ратне флоте. Енглеска је ради заваљивања огромним колонијама и њиховог чувања од других грабљиваца, разном својом флотом го-

сподарила широким морима и у рукама својим држала све важније стратешке тачке морских пролаза. Друге државе ривализирале су са њом; оружањима и на копну и на морима никад краја није било.

Светски рат, природна је последица ривализирања између главних империјалистичких држава Енглеске, Француске и Немачке.

Финансијери света и радионице света

Све до пред светски рат, главни финансијери света биле су ове три империјалистичке државе. Оне су то могле бити из два разлога. Прво зато, што су из колонија повлачиле огромна богатства, која су уносиле у метрополе. А друго зато, што су постале радионице света и што су као индустријске земље за светске пијаци биле монополисане.

За непуних 100 година Енглеска је створила огромно богатство, од кога је око 840 милијарди динара дала на позајмице иностранству; Француска је за два људска века инвестирала у иностранству 700 милијарди динара; а Немачка за један и по људски век уложила око 420 милијарди.

По целој свету тај капитал је оживљавао привреду и из ње сисао сокове метрополи, која га је као свога агента послала. Пуста поља Аустралије, Африке, Америке, Азије, претворена су у рентабилна предузећа било као плантаже било као рудници и т. д. Железнице и други путеви копном и водом израздали су далеке површине и међународну трговину учинили комплетном. Сировине из прекоокеанских земаља из далеких колонија превлачене су у бесцење у метрополу, одакле су прерађене у готове производе растуране по целом свету. Читав систем трговине са колонијама одговарао је рафинираној експлоатацији, у којој су огромна пространства и огромни колонијални народи били исисавани у корист метропола.

Енглеска са Немачком и Француском је била кроз цело време пре рата у главном монополисана радионица и финансијер света, укључивши ту и Америку.

Прве појаве привредних криза. — Карактер предратних и карактер изаратних криза

И поред свег колосалног успона који су привреда и национално богатство појединих европских држава створили у minulim прератним деценијама свет није био поштеђен привредних криза и социјалних потреса већег или мањег замаха као њихових пратилаца.

Привредне кризе су избијале периодично сваких 10, 8, а у новије време и сваких 5 година. До 1830. године оне су у главном

биле текстилне. Наредне три деценије обухватале су индустрију железница. 1870-тих година па даље прешле су на тешку железну индустрију.

Кризе текстилне с прва избијале су због сувише мало сировина, које нису могле да зајазе потребе развијене машинске текстилне индустрије, због несташнице свиле, памука и т. д. и јаче су се осећале све дотле, док није отпочела производња вештачке свиле, памука и т. д. Доцније кризе у другим гранама рада избијале су због хиперпродукције или боље због слабе куповне способности потрошача.

Капиталистичка привреда не зна за једно одређено стационарно стање у привреди. Кроз све привредне гране она има сталне, периодичне флукуације на горе или на доле. Од једне кризе до друге, привреду прате кроз низ времена манифестације просперитета, а кроз други низ времена манифестације депресије.

Просперитет не познаје сувишних радника. У просперитету су не само уполснени сви радници, него их је још и мало. Радничке наднице су високе због велике потражње радника и добрих услова за синдикалну акцију. Предузећа се проширују, у њих улажу нове капитале — ма колико да у време просперитета имају обезбеђен опстанак чак и предузећа, која су иначе најнерентабилнија. А све је то могућно само зато, јер просперитету претходе високе цене еспапима, које на све стране траже.

Такво стање траје једно време: годину, две, три, пет, осам — док пијаци не буде засићена због сувише великог избацивања на њу производа извесне врсте, које пијаци није у стању да усише.

Тада нагло цене почну да падају, због слабе потражње еспапа. Настаје депресија, која се убрзо претвара у панику. Капитал из погођених привредних грана настоји — у колико је то могућно, да побегне и да се пласира у привредне гране, које раде са рентабилитетом. Послови се ограничавају у све већој мери, а радници отпуштају. Опсег обустављања послова и број отпуштених радника претстављају барометар за посматрање опсега привредне кризе.

Слободна утакмица у привредним односима неминовно доводи дотле, да привредна криза мора да пустоши кроз све привредне гране. Пијаци је у стању да усише само одређене количине производа, према томе колико има потрошача или способних купаца. И ако се у редовима заинтересованих произвођача сваки од њих стара да сам на пијаци избаци све што је пијаци потребно, разумљиво је онда, да ће пијаци брзо бити засићена и да ће у производњи морати да наступи застој, који се зове привредна криза.

Све безбројне привредне кризе већер или мањег обима, које су забележене у прошлом столећу, ограничавале су се у главном на поједине привредне гране. Зато оне у прошлости никад нису биле тако катастрофалне ни тако дуготрајне. Оне су обухватале сразмерно мали број радника, а нарочито мали, ако се њихов број мери према броју данас неупослених радника.

Криза изазарта међутим, која је настала непосредно после рата, и која не само што није завршена, него се она у све већој мери продубљује, разликује се од свих предратних криза по томе, што је она обухватила све привредне гране.

Зато је број неупослених радника после рата страховито висок. Зато је трајање привредне кризе тако катастрофално дуго, јер капитал не може да сели из једне гране у другу као раније, већ он панички бежи из свих грана — настојавајући, да се по могућности прикрије у виду златних шипки у трезорима националних банака као миш у мекимама. Он се труди пре свега да спасе своју главу, а дигао је руке од камаћења све дотле, док не буде безбедан за своју основицу.

Шта је довело до овако страховитих привредних поремећаја иза рата?

Поремећаји иза рата

Пре рата постојала је одређена, стицајем прилика наметнута подела рада у свету, и трговина је по утврђеним каналима вршила одливе сировина на једну и готових фабрика на другу страну. Развијене капиталистичке земље имале су свака своју област експлоатације, са којом су узајамно чиниле целину, или како тако употпуњавале се. Немачка је преко отоманске Турске стремиле ка Багдаду и имала своје колоније. Француска је имала свој делокруг уносији од Немачке. А Енглеска поготову сама је имала под својом моћном империјом више него цео свет заједно. Свака од тих земаља кретала се у свом кругу. Бујан привредни просперитет омогућавао је свима да се утркују и међусобно једни другима под ноге потићу наоружавајући се све страховитије на копну и на води ради међусобног разрачунавања у борби за господство у свету. Око тих трију сила окупљале су се свеколике друге државе, заинтересоване уз једну, другу или трећу, сврстане у два моћна политичка међусобна блока; тројни савез на челу са Немачком и тројни споразум са Француском, Енглеском и Русијом. Рат који је избио 1914. био је почетак наглих промена, како привредних у опсегу појединих држава, тако и у погледу на значај политички и економски појединих држава у међународном склопу.

Прва последица објаве рата била је:

а) да је Немачка била блокирана и у погледу исхране свога становништва предата тешким искушењима кроз пуне 4 године;

б) да су и Немачка, и Енглеска, и Француска, и Русија, и т. д. зараћене земље морале да учине колосалан напор, да из мирнодобске индустрије створе односно повећају ратну индустрију, јер од успеха тога рада великим делом зависио је њихов успех у рату.

Један детаљ ради карактеристике те тенденције.

У Енглеској су н. пр. на брзу руку дигнуте 22 нове високе пећи и 166 пећи за челик. Број рудара је од око 1 милиона у 1918. години порастао на близу 1 милион и 200 хиљада у 1919. години, дакле за годину дана. Тако је било у свима зараћеним државама и кроз све индустрије које су служиле рату.

Инвестиције за ратну индустрију, и нарочито дугогодишње вођење рата тражило је ангажовање огромних националних капитала. Осим тога међусобно сатирање кроз 4 године упропастило је не само многобројна материјална добра (стварана од многобројних претходних генерација) која, по речима једног писца, не само да неће моћи да надокнаде наредне две генерације, него их неће моћи да надокнаде ни многобројне будуће генерације.

Ратне потребе су биле толико огромне, да државе које раније нису имале тако развијену ратну индустрију као Енглеска, па чак ни Француска, а камоли Русија, да би са Немачком могле да држе у корак, нису биле у стању да произведу сву потребну муницију и друго за опрему својих војска. Осим тога и новчана средства, која су оне имале пре рата у обиљу, силасла су у велико трошењем на поруцбине за потребе вођења рата.

У току рата из редова дотле безначајних држава, које су раније биле дужници Европе, нарочито Енглеске, почиње нагло да се диже једна нова огромна сила: Сједињене Америчке државе. Она нагло увећава и диже нове фабрике за производњу муниције и ради у њима даноноћно. Она лифрује муницију и оружје зараћеној Европи. Она им шаље одећу, обућу и храну. А зараћене државе то масно плаћају, да би све купљене ствари у рату упропастиле и остајале у све већој мери и без пара и без свега онога што су куповале.

Пољопривредна производња под утицајем рата

Непрегледни милиони европских земљоделаца, мобилисани ухватили су за пушку и морали да оставе плуг.

Количине обрађене површине земље на европском копну биле су све мање. А обрађене површине мање интензивне. Пољоприв-

вреда је остала била у главном на жени. Све већа оскудица у средствима за исхрану била је логична последица овога стања.

Прекоокеанске земље, а нарочито Северна и Јужна Америка користе и ову ситуацију. Све већи комплекси дотле необрађиване земље бацају се под аграрну културу. Са тих проширених површина Америка из године у годину шаље своје производе Европи — да би и на тај начин извлачила из ње њена стара акумулисана богатства. У колико је европска привреда у току рата из дана у дан падала у све тежи поремећај, у толико је привредни значај прекоокеанских земаља, а нарочито обеју Америка, растао. У производњи жита престиж Америке над Европом био је огроман, у толико више, што је већ у току првих година рата Русија, стара житница Европе, била избачена из колосека и престала да врши своју стару улогу хранитељице Европе. И што су већ раније индустријске државе као што је Енглеска и Немачка, развијајући се у огромне фабричке радионице и увлачећи у градске и индустријске привредне центре у све већој мери и своје сеоско становништво, неспособне биле, да се прехране са земљишта метрополе без увоза из иностранства. У 9 индустријских држава (Енглеска, Француска, Немачка, Швајцарска, Данска, Шведска, Норвешка, Холандија, Белгија) било је у милионима становништва године 1871: на селу 70,3, у градовима 48,7; 1921. године: на селу 63,8, у градовима 105,6. Док је сеоско дакле пало за око 7 милиона, градско становништво је повећано са 57 милиона. Таква привредна и социјална структура ових земаља наметала је у све већој мери увоз састојака за исхрану из иностранства. Прекоокеанске земље замениле су дакле Русију и постале европски лифрант хране.

После рата несташица састојака за исхрану у европским државама појачана је још у већој мери и тиме, јер је услед дуге блокаде за време рата око 100 милиона људи у Немачкој и бившој Аустро-Угарској, буквално било изгладнило. Извоз из прекоокеанских земаља, разумљиво је, да је морао бити још и појачан.

Заостајање европске и заблађивање прекоокеанске привреде

Лудим ратним упропаштавањем материјалних добара у зараћеним европским државама; све већим поруцимама не само ратних него и других производа за подмирење не само војних потреба зараћених држава, него и потреба њиховог цивилног становништва; све већим одливом новца из Европе у прекоокеанске, а нарочито америчке државе; и најзад све већим падањем европских држава у новчана задужења Сједи-

њеним Америчким државама — стари односи привредних, политичких, трговачких и новчаних снага, који су били у одсудној превази на страни европских држава, нагло су поремећени на њихову штету.

Поред Сједињених Америчких Држава у току рата и иза светског рата на рачун европских држава дигле су се и друге прекоокеанске земље као Канада, Аустралија, Азија и у њој нарочито Јапан.

Затим су огромне, нарочито енглеске, колоније у току рата окужане сазнањем, да против снага, које су их држале у покорности, може да се ратује, — и тиме, што су и колонијалне трупе учествовале у великоме рату — допринело је, да оне осете да је дошло време, да и оне из рата извуку што веће користи за своју привредну и политичку самосталност: политичку, да се еманципују у потпуно независне националне државе, и привредну: да се отресе свевласти странаго капитала и дигну своју властиту националну привреду.

Прва последица светског рата била је дакле та:

а) да крупне капиталистичке европске државе изгубе свој доминирајући привредни трговачки и банкарски положај у свету, и

б) да је расклиматана њихова колонијална власт, буђењем читавих нових светова.

На штету европских капиталистичких држава никле су у току рата нове озбиљне и врло опасне конкурентске снаге. Те снаге пуне исполинског нагона да се даље развију изазвале су поремећај старога привреднога реда и поремећаји у привредном животу, које сусрећемо у све већој мери иза рата последица су тих померања.

Ти поремећаји су у толико очитији, кад се има у виду да је у Европи у току рата што изгинулих, што у повећаном броју помрлих и мање рођених наступио губитак од округло 35 милиона душа; да је као последица рата на све стране владала пустош, голотиња и глад и да је требало за преостали број европског становништва да напрегне највеће напоре па да би после страховитих ратних рушевина, колико толико повратили изгубљено своје благостање. У месту повећанога рада за све преостале настала је неупосленост и безглавост — због поремећености у привредним односима, који су утврђени били пре рата. Неколики подаци осветлиће ове наступеле поремећаје.

Енглеска је н. пр. производила милиона тона:

	1913. год.	1929 год.
жељеза	10.425	7.701
угља	292.043	260.838
алуминиума	10	8.2

Текстилних производа из Енглеске је извезено у милионима јарда:

	1913. год.	1924. год.
у Индију	3.057	1.641
у Кину	717	233
у Низоз. Индију	305	136
у Јапан	50	20
у Сјед. и Јуж. Амер.	674	387

Обрнутим размером иде амерички увоз у европске државе. Сједињене Америчке Државе извезле су у европске државе у милионима долара:

1915. године извезено	1357 мил. долара
1916. године извезено	2383 мил. долара
1917. године извезено	3714 мил. долара
1918. године извезено	3321 мил. долара
1919. године извезено	4272 мил. долара

Док је падао извоз текстилних производа из Енглеске, текстилна индустрија се дигла у прекоокеанским земљама. Вретена је било у хиљадама:

	1913. год.	1929 год.
у Индији	6.084	8.704
у Јапану	2.300	6.530
у Кини	1.009	3.602
у Бразилији	1.200	2.750
у Канади	855	1.240

Према Енглеској, која је још у 1927. години имала 57.385 хиљада вретена, бројеви у овим земљама изгледају мали, али они показују једну тенденцију. Значајно је, да је Америка већ 1927. године израдила била својих 37 милијона вретена и ишла све даље. А у Јапану је број вретена у 1930. години пораста био већ на 910 хиљада, што значи да је он за 4 пута увећан према 1913. години.

Јапански извоз текстилија је 13 пута увећан према предратном, док је у истом времену из Енглеске за прекоокеанске земље извоз преполовљен. Тенденцију развоја текстилне индустрије најбоље оцртавају ове бројке: До 1928. године број вретена је увећан:

у Европи са	4,08 %
у Азији са	100,53 %
у Америци са	15,05 %
у Европи са	28,88 %
у Азији са	130,96 %

Од тога долази на Кину 409,02 % и на Јапан 298,76 %.

Производња сировина за текстилну индустрију у све већој мери прелази на америчке државе. Производња памука износила је просечно:

	1910—1914. год.	1929. год.
Америка	28.258	31.391
Брит. Индија	7.770	10.229
Египат	3.150	3.526
Кина	4.825	3.300
Русија	1.962	2.672

Саме Америчке Државе јаче су дакле од свију осталих.

Још непосредно пред светски рат Америка је н. пр. аутомобиле за своју потребу увозила из Европе, у главном из Немачке и Француске. После рата она сама производи аутомобила више него цео свет. Од 1922. до 1929. године она је производњу аутомобила дигла од 2.7 на 5.4 милиона комада годишње.

(Наставиће се)

Аристид Бријан

РАТНИК
VIII

Када се крајем овога века буде писала непристрасна историја Великог рата, када историчари улађени временом буду имали јаснију перспективу на догађаје који су предходили рату, а тако исто и на питање ратне одговорности, једна је ствар сигурна, а то је да Бријан није желео рат. Он га није желео, чинио је све што је до њега стајало, да се исти избегне. Али он је дошао противу његове воље, и он га је примио као нужно зло. Улога Бријана нема сумње била је тешка. Веома је тежак положај једнога пацифисте, као што је био Бријан, када се за време рата нађе на положају пуном одговорности, на врху управе. За једног интернационалисту, као што је био Бријан, лично је било најбоље да остане по страни за време рата, те да на тај начин у потпуној неутралности сачува свој престиж. Али Бријан је био Француз.

Рат је дошао без његове, чак и против његове воље. На поклич: Отаџбина је у опасности, он се није ни једног тренутка двоумио. Одмах је знао где му је место. Требало је организовати победу праведне ствари, а 1914 г. правда се налазила на страни Француске. У кабинету који је образован под председништвом Вивијанија, Бријан је постао претседник и узео портфељ Министра правде, у коме је поред Клемансоа играо видну улогу. Одбрана Париза и одлука за битку на Марни, која је спасла Париз у главном је дело Бријана. Битка на Марни је спасла не само Париз већ целу Француску. Она је повратила веру у њену снагу, и у битци на Марни се налази зачетак и клица доцније победе савезника.

Снажна личност Бријана и ауторитет, који му је донела битка на Марни, учинила је, да је он успео да око себе групише све партије, те 1915 г. у кабинет, који је он образовао, уводи Фрејсинеа, Емил Комба, Леон Буржоа, Жил Гед и Денис Кошена. Тај кабинет образован 1915 г. назват је кабинет светог јединства. Поред тога он је придобио помоћ Думерга, Клемансоа, Малвија и других политичара. Скоро цео парламенат и све политичке групе су стајале уз Бријана, који је носио ону перјаницу усред боја, о којој је говорио Сирано од Бержерака. Тешку и претешку одговорност узео је он тада на себе. Ако је он био и неодговоран за почетак рата, он је на

себе узео одговорност за вођење и исход истога. Изјава дата 3 новембра 1915 године подигла је морал. Бријан је изјавио: „... Ни- када Француска није била достојнија победе и ми ћемо се борити све док праведна ствар не победи. Ми имамо чврсту вољу да победи- мо и ми ћемо победити. Мир ће доћи преко победе. Француска је у овоме рату шампион света. Она се са мачем у руци бори за цивилизацију, за независност народа и слободу човечанства. И свој мач ће тек тада увући у корице када буде добила гаранцију за једним праведним миром...”

Пошто је у земљи у кабинету светог јединства око себе сакупио све снаге, и на тај начин код савезника ојачао престиж Француске, он је осетио да победа не може доћи, пре него што се установи јединство фронта. Осетио је он да је потребно на супрот једној непријатељској команди, супротставити једну савезничку команду, која би заповедала на свима фронтима. И он је отпочео дипломатске преговоре са савезничким владама, да се успостави јединство савезничке команде, јер се само на тај начин може доћи до победе. Али, на жалост, није могао код савезничких влада наићи на сагласност својих жеља за јединство команде. Не улазимо овде у разлагање зашто до тога није одмах дошло, када се доцније то тражење Бријаново показало као тачно, јер се само преко јединства команде дошло до победе.

Бријан је такође запазио врло добро важност Солунског фронта и сву штету коју је донела савезничкој ствари пустоловна авантура на Дарданелима. Он је главни творац и заточник идеје тога фронта, коме се нарочито противио Клемансо, који му је у једном тренутку рекао: „Пазите може се десити, да вам се суди за велеиздају.” После дугих преговора у земљи и са савезничким владама, а пошто је за стварање Солунског фронта придобио и Асквита, успео је да се исти и образује. Његова идеја је победила. Стварање Солунског фронта је нарочито било важно за нас, и Бријан нам је стварањем истога учинио највећу услугу. Доцнији догађаји показали су, колико је Солунски фронт био важан за исход целог рата, јер је ствари на њему решен исход рата. У једном француском листу: *Карне де ла семен*, од 26 октобра 1918 г. објављена је једна карикатура под на-

словом: После солунске победе, која претставља огромну фигуру Бријана, а поред њега мали и згурени Клемансо, са следећом легендом: Како је порастао за неколико дана!

Наш народ је нарочито захваљан Бријану за своје спасење и реорганизацију наше војске, која се доцније вратила у Солун, и победоносно ушла у своју отаџбину. Улазак Румуније у рат и њено пристајање уз Савезнике, такође је ствар Бријана. Још одмах у почетку 1915 г. Бријан је осетио да ће победа бити на оној страни где буде била Америка. И ако није могао успети, да је одмах увуче у рат, он је успео да симпатије америчког народа и поред огромне пропаганде, која је есћена од стране Немачке буду на страни Француске, које ће се доцније претворити у тријатељство и запечатити крвљу на фронту, под јединственом командом маршала Фоша.

Бријан је једна од највећих фигура грађана из рата, који је имао тачне погледе на вођење рата и предвиђао све што је потребно за победу правде. Велики пацифиста показао се као одличан ратник.

ФРАНЦУЗ

IX

Почетком фебруара 1917 г. Бријан даје оставку на председништво владе, и у новоме кабинету не добија ни један портфељ, већ остаје прост посланик. Али осећајући да је потребно да своме наследнику пред савезницима пружи што већи ауторитет, те тиме појача и престиж Француске, он остаје лојалан и резервисан у посланичкој клути, те на тај начин олакшава положај свога наследника. Даљи догађаји су познати. Десио се оно што је предвиђао и припремао Бријан. Његова идеја Солунског фронта за коју се толико борио и залагао показала се као врло корисна по исход рата. Америка је ушла у рат и стала на страну савезника, што је довело победи праведне ствари Француске, за коју се Бријан толико залагао. Као резултат свега тога дошао је 11 новембра 1918 г. свршетак рата и закључење примирја са Немачком. Бријан је у то доба био изван власти. Клемансо је у то доба био на врхунцу славе. Требало је сада организовати мир, који ће обезбедити, ако не трајан оно други период мира напаћеном и намученом човечанству. Цела Француска која је била захвална своме великоме сину Клемансоу, који је довео до победе очекивао је, да ће на челу организовања мира поред Клемансоа видети и Бријана. На жалост те наде су изневериле. Када је председник Француске Републике отворио свечану седницу Конференције мира с десне стране је био Вилзон, а с леве Лојд Џорџ, и пошто је даље председништво уступио Клемансоу, залуд сте међу претставницима Француске тражили Бријана. Он није био ту, и ако

му је било место, и ако је требао да ту буде. Јер поред оних који су ту били, сигурно је, да Бријан није био мање заслужан, ако не и потребан да буде, када се решавало о миру. Његов доцнији рад у Женевском парламенту, показао је, колико је велика грешка и по Француску и по цео свет, што Бријан није био учесник мира.

Бријан је преко свега тога прешао. Неправду, која му је учињена заборавио је и није се хтео светити. Као добар Француз, осетио је, да он не сме погоршавати положај претставника Француске на Конференцији мира. Најзад Версаљски уговор потписан 28 јуна 1919 г. изнет је на ратификацију парламенту. Очекивало се, да ће Бријан употребити ту прилику, да нападне у парламенту Клемансоа и да изложи своје напоре о томе каква је требао да буде мир. Међутим, он се од свега тога уздржао. И ако није у потпуности делио мишљење Клемансоа о потписаном миру, он је као Француз знао добро, да ствар Француске не може и не сме погоршавати својим говором у парламенту. Пратећи пажљиво дискусију о миру, он је узео реч: и изјавио: „Час је озбиљан. Мир није свршен, ситуација остаје још увек опасна. . . . Као добар син Француске, ја немам друге дужности у овом тренутку већ да јој верно служим. . . .“ И он је то чинио. Осећао је, да се закључени уговор у интересу отаџбине мора примити и он га је примио, и ако са њиме није био потпуно задовољан. Време и догађаји, који су следовали, дали су му потпуну сатисфакцију.

Од 1917 г. када је сишао са власти па све до почетка 1921 г. он се налази изван управе државне водећи лојалну опозицију према својим наследницима.

X

16 јануара 1921 г. Бријан долази по шести пут на чело државне управе. Претстављајући свој кабинет парламенту Бријан је учинио следећу декларацију: „Ми имамо уговор о миру, али ми немамо мир који ће бити трајан, мир праведан и моралан, који ће осигурати права и сигурност Француске“.

Ситуација, у којој се налазила Француска приликом доласка на власт Бријана 1921 г. била је врло деликатна. Два су проблема била врло важна, проблем међународних односа после рата и питање накнаде штете. На конференцији у Лондону у којој је узео учешћа и Бријан, утврђена је сума плаћања оштећења Немачке савезницима. Она је утврђена на 132 милијарде златних марака. Међутим, како је Немачка одбила да плати, Бријан изда наређење да се пређе Рајна и окупира Рур. Под тим утиском Рајхстаг је ратификовао лондонски споразум. Бријан се показао одлучан и добар Француз. У једном говору у Сенату, у дискусији о буџету Министарства

спољних послова он је изјавио: „Треба гледати право и отворено пред собом. Наш пут је леп. Француска је поштена земља и она треба да иде право... У томе је њена будућност. Потребно је да победоносна Француска, сутра буде чувар мира, слободе и социјалне правде широм целог света“.

Крајем 1921 г. Бријан одлази у Вашингтон на конференцију, која је имала задатак да путем смањења сувоземног и поморског наоружања, смањи финансијско оптерећење народа и на тај начин помогне привредном развоју целог света. Он је изнео мишљење Француске, да се не може извршити разоружање, пре но што се пружи гаранције, јер та два питања стоје у непосредној вези.

Кратко време после Вашингтонске конференције, сазвана је конференција у Кану, која је имала да реши питање привредне обнове Европе. Њој је предходила измена мисли између премијера Француске и Енглеске у Лондону, и конференције стручњака у Паризу. Улога Бријана на тој конференцији је врло значајна. Прве основе политике, која ће доцније довести до Локарна, поставио је Бријан у Кану. Али његово мишљење изражено на тој конференцији нису ценили његови сународници и Бријан је пао. Његов кабинет је поднео оставку. 13 јануара 1922 г. један од његових биографа рекао је: „Бријан је пао не зато што није био у праву, већ што су његови суграђани оклевали да приме његово гледиште.“

Бријана је наследио Поенкаре, који је извршио окупацију Рура.

Бријан, и ако није био на власти учествовао је као први делегат Француске на конференцији у Ђенови 1922 г. која је завршена без икаквих резултата. Све до 1925 г. Бријан остаје изван владе, а 17 априла 1925 г. када је Пенлеве образовао свој кабинет Бријан предузима кабинет Министарства спољних послова, на коме је положају, мењајући шефове владе остао све до 13 јануара ове год., када се услед болести повукао са истога. Кратко време после тога, дошла је и смрт. У Друштву Народа био је од 1920 г. стални претставник Француске и његова улога, коју је имао у Друштву Народа врло је значајна, она му је донела надимак „човек мира“.

За време док је он био изван владе прилике су се у Европи измениле. Оно што је савезничке силе држало на окупу, то је била Немачка, против које су се борили заједно. Закључењем мира, настало је ново груписање у Европи. Немачка и ако побеђена, остала је као једна јака и моћна држава, о којој се мора водити рачуна. Извесне европске државе осетиле су да је њихов интерес истовестан са интересом Немачке и почеле су јој се приближавати. Настало је ново груписање сила. Ратнички дух и право које је победа собом

доносила, нису били више тако јаки, да би могли владати светом. Под утицајем Макијавелових владе у Енглеској, на ствар Немачке почело се гледати другојаче, но што је то био случај раније.

Жил Верн, као што је многе ствари предвидео у својим књигама изгледа да је предвидео и живот свога младог пријатеља Бријана. Када су Европа и цео свет после рата, бачени на пусто острво океана мржње и зависти, тада је дошао Бријан, који је успео да спасе народе, и да их преведе преко тога океана. Пацифистички рад Бријана је знатан. Он је један од првих људи, који је одмах после рата осетио потребу за међународном сарадњом и солидарношћу. Он је осетио да опстанак стања и поретка у Европи не може се базирати на оружаном сили, већ једино на међународној сарадњи и солидарности. Под претпоставком, да ће у земљи бити проглашен за издајника, он неколико година после рата, док је Француска била завојена победом прокламује принцип споразума са Немачком, и он је један од поборника, који су тражили да Немачка уђе у Друштво Народа. Разуме се, да је ове идеје тешко било остварити у једној победничкој земљи, али је Бријан научен од свога пријатеља из детињства, знао да између утопије и стварности нема много. Он је осетио да се само путем споразума између Немачке и Француске може одржати мир. Бријан је осетио да изнад отаџбине има још већих заједница. Рат је свршен, потребно је сада организовати дело мира, а за тај посао нико није био способнији од Бријана. И ако у прво време није наилазио на разумевање код својих суграђана, Бријан храбро узима на себе тешки задатак да учврсти мир. Овај посао је исто толико био тешак, ако не и тежи од вођења рата, где на крају крајева решава оружану снагу. Он пиша лево и десно, конферише и разговара, преговара, прелази у ту сврху и океан и сву своју активност управља на посао организовања мира, јер је знао да се, не само спас Француске већ спас целог човечанства налази у миру. Човечанство је и сувише пропатило за време великих ратова, те му је сада потребно за дуги период времена пружити мир. На супрот отаџбине, Бријан ставља Европу. На супрот ратовања међународни мир. Он сматра да је камен темељац за мир у Европи измирење са Немачком. За ову своју идеју он је у Немачкој нашао врлог поборника те идеје и верног сарадника у Штресману. Заједничким настојањем и напором ова два човека, који су тако заслужни за мир дошло је до Локарнског пакта. Истина је, да је и на једној и на другој страни било незадовољника, који нису схватили сав значај овога пакта, од кога почиње нова ера у Европи и нови дух, назван локарнски дух. Тек доцније и на једној и на

другој страни видеће се сав значај Локарнског пакта. Нобелова награда за мир, која је дата Бријану и Штресману, подвукла је значај њиховог рада на делу мира. Локарнским пактом Француска је обезбеђена од напада са стране Немачке.

Ту Бријан престаје бити Француз и постаје Европљанин.

ЕВРОПЉАНИН

XI

Књига *Речи Мира* у којој су сакупљени изводи из разних говора Бријана, почиње овим речима: „Од сада је наш пут, пут мира и напретка. Ако Европа нађе своју економску и моралну равнотежу, ако народи буду уверени да су у безбедности, они ће моћи са својих плећа да збаце тешко бреме, које им намеће страх од рата; они ће моћи да сарађују на побољшању свога узајамног стања, створиће се најзад један европских дух.

Тај дух неће бити рођен из рата, стога ће он бити племенитији, узвишенији и достојнији дивљења”.

Цео живот Бријана после рата у главном је управљен на стварању тога европског духа, који ће имати да створи мир међу народима. Камен темељац овоме делу је, као што смо и раније нагласили у Локарнском пакту. У дивној и романтичној природи Локарна чије име од тада улази у светску историју, у непосредном додиру са Штресманом, не само за дипломатским столом, већ и у заједничким шетњама и екскурзији, ова два велика поборника идеје за мир, осетили су да има нечега што их спаја, нешто што је заједничко код обојице, а то је жеља за миром, који би донео спас човечанству и омогућио његов напредак и правилно економско развијање. Бријан је рекао, да је власт узео само због мира, да је морао издржати многе нападе због тога. Али он жели мир по сваку цену. Постоји у Немачкој радни народ, који хоће да изађе из страха рата и да живи у миру, и у име те радне Немачке он је апеловао на Штресмана.

Бријан је нарочито нагласио да је потребно прво извести морално разоружање духова. Са Штресманом у коме је осетио човека мира говорио је не дипломатски већ отворено пријатељски и другарски. Он је лојално рекао, да има жена у Немачкој, које су патиле као и у Француској, јер немогуће је да су оне без бола могле да изгубе мужеве и децу. Бол је постојао како у Француској, тако и у Немачкој, и да би свему томе учинио једном крај, он је предузео да створи мир, који ће за Немачку и Француску значити, да је свршено са сукобима, од којих су умрле не све стране историје, свршено је са ратовима, свршено је са суровим и крвавим решењима наших неспоразума.

У Локарну је Бријан разговарао европски, и са идејама које смо изнели, он је са Штресманом склопио Локарнски пакт, који је отворио нове видике европској политици, и створио нове процедуре за решење несспоразума. 16 октобар 1925 г., после Версаљског мира је најзначајнији датум у животу Европе, а творци тога пакта Бријан и Штресман, остају забележени као највећи поборници мира. Али не само да су они потписали Локарнски пакт, већ су га лојално испуњавали, сматрајући да се само тим путем може спасити Европа. Бријан је тада слављен од целог света. Нобелова награда, лична честитка напе, почасни докторат универзитета у Оксфорду су све знаци пажње, великоме миротворцу Бријану.

Бријан је био скроман човек. Он није преувеличавао своје дело у Локарну, и када му је неко рекао, да је његов велики успех, што је на обалама језера Мајоре, посадио маслину, коју сви посматрају са пуно предусретљивости, али се од ње не може очекивати велики хлад, он је одговорио:

„Нисам ја ни толико учинио. Оно што сам ја учинио, то је мање од једне маслине, то је само семе од једне маслине, које је посађено. И оно почиње на површини тла, подизати мале груде земље. Оно тражи сунца. Оно би хтело да га нађе. Оно ће да клија, ако га неко бруталном ногом не смрви. И ако би по несрећи оно морало да буде сатрвено, ја желим да то не буде француска нога, која би учинила такав злочин”.

Као непосредна последица Локарнског пакта, дошао је пријем Немачке у Друштво Народа, те је на тај начин појачан и ауторитет самог Друштва Народа.

XII

Локарнски пакт створио је његовом творцу Бријану светски ауторитет. Он постаје главни борац идеје мира, коме је цео његов рад посвећен. Он осећа да још дело мира није потпуно готово, и да је потребно, као што је у Локарну и нагласио, да се прво разоружају духови, па тек онда да се изведе материјално разоружање. У томе циљу он 6 априла 1927 г. упућује посланицу непосредно америчком народу у којој га позива на сарадњу на великом делу мира, прокламујући у исто време жељу Француске за миром.

У погледу вођења политике мира постоје две теорије; прво, стара теорија: ако хоћеш мир, спремај рат, и нова, теорија садашњице, којој је заточник Бријан: ако хоћеш мир, спремај мир. У ствари обе теорије имају исти циљ, али не и резултат. Јер по првој теорији, како је један политички писац згоднио назвао оружани мир, баш тај факт спремањем рата, најчешће доводи до рата. Исти на политика пацифизма није монопол једног

га човека, нити мир зависи од јединога човека. Али, као што се сви слажу, да је један од главних криваца за рат 1914 год. Виљем II, и да је он хтео до њега не би дошло, тако исто као противност Виљему II, ставља се данас Бријан. Што није до сада дошло до рата, што су многи сукоби у клици угушени, што су многи спорови расправљени мирним путем, несумњиво је заслуга Бријана, коју му нико не може данас порицати.

Посланица Бријанова упућена америчком народу на дан десетогодишњице уласка Америке у рат, нашла је одјека не само код народа, већ и код државника Америке.

Започети преговори, довели су стварању пакта Бријан—Келог којим се рат ставио изван закона. Значај овога пакта, и ако је он био чисто теориски и без санкција, је велики. Њиме је први пут прокламовано начело да се рат ставља изван закона. Велики број држава, које су овај пакт потписале, повећале су његов ауторитет.

Истина идеја Бријанова није у потпуности усвојена у овоме пакту, јер се налази један коректив у случају нужне одбране, али и као такав он ипак остаје, као датум у савременој историји човечанства. Оно што даје томе уговору нарочити значај јесте, према једној изјави Чемберлена, то што иза тога пакта стоје Савезне америчке државе, те пакт који дефинитивно искључује рат као оруђе националне политике свих држава, добија велики ауторитет.

Овим пактом се постављају темељи светског мира, истина још тако несигурни, али за почетак то значи много, а за Бријана апостола мира овај пакт и ако не потун ипак претставља његов велики успех у светској политици мира.

Бријан је умео да око своје личности окупи све државнике, који су радили на очувању мира, и да многим државама наметне идеју чувања мира, као једино могући начин за њихово постојање. Он је, узевши у своје руке питање европске уније, од једне утопије направио политичко питање првокласног значаја и озбиљности. Он је један од првих државника, после рата, који је тачно запазио да се ово стање у Европи, које је настало после Версаљског мира, може одржати само путем пацифизма. Због тога је и цео свој живот и рад управно на изградњу мира. Он је први пружио руку побеђеним народима, позвавши и њих у сарадњу на великом делу мира. Пружена рука, није била милост победоца која се пружа побеђеном. Искрено и као равноправноме, потпуно остављајући у заборав све што је раније било. Бријан је пружајући руку Немцима имао једино намеру да изгради солидне темеље, за будућност Европе. Јер само и једино на тај начин може се спречити рат.

Тако је дошло до Локарна. И ако нападан у својој земљи, Бријан у доба закључења Локариског пакта, а тако исто и доцније, није се ни једног тренутка поколебао у својој раду. Локариски пакт, са стране пацифиста поздрављен је као велики успех Бријанове политике, којом се постављају нови и чврсти темељи за изградњу будуће цивилизације. Читав један систем назват је локариским духом.

Келогов пакт други је велики датум у раду Бријановом на очувању мира. Истича, то није оно, што је Бријан желео да буде, због своје платонске форме. Али и поред свега тога Келогов пакт закључен 1927 г. по коме се рат искључује као инструменат националне политике, носи за собом ауторитет свих држава потписница, које стоје иза њега. Овим Келоговим пактом, постављају се темељи организације мира у свету. Поред Локарског пакта, који обезбеђује мир између Немачке и Француске и коме су следовали низ сличних регионалних пактова, који су имали за циљ да обезбеде мир између појединих држава, и Келоговог пакта, којим се организује светски мир, Бријан Европском унијом поставља и темеље мира у Европи, који је главни услов за светски мир. Бријан је врло добро осетио, да Келоговим пактом питање мира, још није регулисано, нити су темељи довољно чврсто постављени. Ради тога он узима у своје руке организацију Европске уније и цело питање постаје озбиљније. Он пред Женевски парламент износи ово питање и ствара организацију, којој он стоји на челу. Што ово питање није доста решено, најмања је кривица до Бријана, који се сав поштео решењу овога питања. Осетио је он врло добро, да главно тржиште светског мира, лежи у организацији Европе. Атмосфера у којој је делао Бријан стварајући Европску унију, није била ни најмање оптимистичка. Ипак то њега није ништа плашило, куражно, он је ишао напред, верујући у успех свога дела.

ОТАЦ ЕВРОПЕ

XIII

После успеха са Локариским пактом и Бријан—Келоговим, који су славу Бријановог имена разнели широм целог света, он се подухвата још једног знаменитог посла. Он хоће да организује Европу у циљу васпостављања мира и економског напретка у њој. Истина још пре њега, постојала је идеја о Паневропи, али она је била више дело идеалиста, без икаквог практичног циља. Постојала је идеја више као утопија, но могућност стварности. И тек када Бријан узима у своје руке питање Сједињених европских држава, те ово прелази из домена утопије у руке политичара, Сједињене европске државе се по-

јављују као стварност. Истина када је Бријан узео ово питање у своје руке, он није имао велики број присталица за ову идеју ни у земљи ни на страни. Питање Сједињених европских држава је било још далеко од свога практичног решења. И само велики ауторитет Бријана, који је уживао као творац Локарнског и Бријан—Келоговог пакта учинио је, да велики број држава прихвати ову идеју и да је изнесу на расправљање пред Друштво Народа. Бријан постаје главни пропагандиста и шампион Сједињених европских држава. Он је отац уједињене Европе, предестинирани први претседник европске заједнице.

1929 г. на десетој скупштини Друштва Народа, приликом дебате о годишњем извештају Савета и генералног секретаријата, Бријан је изнео пред Друштво Народа идеју о европској заједници. Он је овлашћен од двадесет и шест претставника европских држава, да сачини један меморандум о томе питању и да га упуту заинтересованим државама. Меморандум Француске републике објављен је тек 1 маја 1930 г. и упућен свима европским државама, које су позване да по истоме ставе своје примедбе. Овај меморандум је у своје време изазвао велику критику, али је заслуга Бријана, што је успео да се ово питање стави на дневни ред и да се о њему дискутује. Одговори европских држава достављени су влади Француске републике до 25 јула 1930 г. који је рок био остављен. Разуме се, да није постигнута потпуна сагласност у одговорима, примедбе су стављене како у погледу празнина које је овај меморандум садржавао, а тако исто о правном положају држава према Унији у погледу њихове независности. Једно се мора признати да су све владе меморандум схватиле врло озбиљно, и њихове примедбе, које су стављене биле су често тачне, али су готово све биле у начелу сагласне са предлогом. Једино одговор енглеске владе се нешто разликовао, што је било појмљиво с обзиром на специјални географски положај исто и на њене доминије.

У септембру 1930 г. на једанаестој скупштини Друштва Народа, стављено је на дневни ред и питање Сједињених европских држава. Двадесет седам држава учесница изјавиле су: „да су убеђени да једна тесна сарадња између европских држава у свима гранма међународне активности јесте од капиталног значаја за одржавање светског мира“.

11 септембра Бријан узима реч на скупштини Друштва Народа. Атмосфера није била лака. Истина је, да су се све државе у начелу сложиле по питању Европске уније, али су се ипак два гледишта јасно оцртавала. Државе које су хтеле одржање и поштовање постојећих уговора о миру и оне за ревизионистичку политику.

Сала Друштва Народа је била пуна. Делегати свих народа су на окупу. Велики историјски тренутак се доживљује. Претседник скупштине Титулеско отвара седницу: Има реч г. Аристид Бријан. Он се полако, уверен у своју моћ, којом је опчаравао људе, пење на говорницу, праћен аплаузом. Пошто се исти стишао, велики маестро речи почиње свој говор. Он иде право ка циљу. Он је рекао:

„Ја доносим акт вере и поверења у Друштво народа. Садашња скупштина је отворена под нешто узнемишавајућим условима. Атмосфера није оптимистичка. Говори се о маразму и извесни духови ниподаштавају Друштво народа или изражавају своје разочарење. Не треба ово примити без примедбе, без резерве. Друштво народа је постало моћно. Оно има мали број отворених непријатеља. Што народи имају разлога да буду узнемирени, неправедно је због тога критиковати Друштво народа. Криза је последњи талас ратних узнемирења. Маразам долази из факта што су народи имали јак нагон да раде и производе. Они међутим нису покзали дух удруживања и смисао за дисциплину. То је произвело једно анархично економско стање. Непријатељима Друштва народа се чини, да кад настану мало тежи тренутци да је дошао њихов час. Сетите се тешкоћа после оснивања Друштва народа. Какве ироније! Каква сарказам је дочекао прва наша уверавања о међународној солидарности која ће се остварити! И заиста онда се радило у много тежим приликама него што ми сада радимо. Против државника је употребљавана иронија. Али Друштво народа је ипак живело и радило. Друштво народа је захватило дубоког корена у савести народа. Стога му данас потсмех или негирање не могу шкодити, јер данас једино Друштво народа може наћи лека за кризу и одстранити опасност од рата.

У то су народи дубоко уверени.

Захваљујући Друштву народа, Французи и Немци су могли разговарати. Два велика народа су могла тражити прилике да се сретну, да један другоме даду међусобне гаранције. И ја сам био један од радника на француско-немачком зближењу и тим радом у моме јавном животу ја ћу се увек поносити. Тај рад би међутим био немогућ без вас, без духа који сте ви створили. У овоме раду на зближењу било је великих тешкоћа у обе земље и људи који су радили на зближењу добили су многе ударце. Ја их и сада осећам с временом на време, као човек који осећа враћање реуматизма на рђавом времену.

Међутим ово не треба да забрињује државнике. Ја сам сретан што су претставници Немачке били дошли у Париз и што су претставници Француске послани у Берлин. Човек који вам говори надам се да ће у Берлину ус-

пети да створи основ једне практичне сарадње. Ја ћу бити срећан да сарађујем на томе делу, ако ми се то задовољство дозволи. У атмосфери међусобног поверења треба избегавати све што би могло омогућити неповерење. Многи неспоразуми би се могли избећи.

Избегавајмо све што може пољуљати поверење. Свака држава је дужна да помишља да није сама. Треба бити отворен и искрен.

Европске нације се уче да дођу у контакт једне с другима. У Централној Европи има земаља које не само да нису могле продати своје пољопривредне производе, него су дошле у положај да им је доведено у питање и продужење производње. Оне су тражиле кредите да њихови земљорадници не би пали зеленашима у руке. Наш комитет за Европску Унију је остварио контакт. Дошло се до извесних резултата. Створени су основи за пољопривредни кредит и за пољопривредни хипотекарни кредит. И у годинама које долазе народи ће нам честитати на овим резултатима.

Ја сам узео иницијативу која је узнемирила извесне моје колеге. Али догађаји су показали да је било корисно сазвати Европу у једну комисију. На тај начин смо успели да подигнемо морал извесних земаља. Не треба у Европској Унији гледати нешто што шкоди универзалности Друштва народа јер Европска Унија је дете које је произашло из Друштва народа.

Бријан је тога дана превазишао себе. Буран аплауз који је дошао после тога и честитања, обуставио је седницу за читавих четврт часа. И да је одмах после говора Бријановог стављен предлог на гласање под предпоставком да су сви делегати били опуномоћени, питање Европске Уније било би тога тренутка решено. Дошли су други моменти, и питање Европске уније је за тренутак одложено, али је за то најмање кривице до Бријана. Он је поставио темеље, и то чврсте темеље. Смрћу Бријановом, ово питање је још одложено, али бачено семе клија, и оно ће једног дана уродити плодом. А у парламенту Сједињених европских држава стајаће мраморно пописје великог занесењака и сањалице Бријана.

ЗАКЉУЧАК

XIV

Аристид Бријан, остаје највећа фигура свога доба и највећи поборник мира, што га је историја до сада забележила. Смрћу Аристиде Бријана, његово чедо Европска унија,

чији је духовни отац Бријан, остаје сироче, јер тешко да ће ко данас на њу обратити пажњу, колико јој је поклањао Аристид Бријан. Једна велика личност изчезава са светске позорнице, носећи са собом у гроб велико дело мира. Широке масе целог света имале су непоколебљиву веру у Бријана и његов пацифизам. Његов рад на стварању Европске уније и пацифизму, држао је многе људе у вери, да поред свега, што се дешава у свету, ипак до рата неће доћи, јер то неће Бријан, он је био њихов симбол мира, и само његово присуство на овоме свету било је велика гаранција за мир. Он је једном на скупштини Друштва народа рекао: „Докле сам ја овде нема рата.“

На жалост, ако погледамо данашње догађаје, видећемо, како је човечанство још увек далеко од идеја Бријана. Свуда око нас прети опасност рата. Човечанство изгледа да се није довољно поучило примерима из скоре прошлости, или је изгледа брзо заборавило на све несреће и страхоте ратова, који су недавно завршени. Док на далеком истоку бесни рат, дотле се свет грозничаво оружа, а у појединим земаљама се ствара и вештачки одржава ратна психоза. Трагика је хтела да он склопи своје очи у тренутку, када је у Женеви решавано питање размирица између Кине и Јапана и ратног сукоба на далеком истоку, и док су сви листови доносили вести о борбама на њиховоме ратишту, сасвим изненада стигла је вест, да је велики пацифиста Бријан склопио своје лепе очи.

Умро је не дочекавши да своје дело види остварено. Умро је у сред топовске пуцњаве, коју је радио преносио са ратишта широм целог света, те на тај начин појачавао ратну психозу, која је стварана у појединим државама.

Главна одлика карактера Бријанова јесте компромис. Нико није тако лепо и zgodно умео да приближи два табора једно другоме, без опасности по сукоб, као што је то умео Бријан. Он је ту своју особину искоришћавао, како у унутрашњој тако и у спољашњој политици.

Говорник каквога му нема равна, он је очаравао масе, којима је говорио. Дизао се над њима и успевао да им своју мисао натурри, или боље рећи, да је они прихвате као своју. Лепе и пријатне спољашности он је њоме дочаравао и попуњавао своју моћ говорничког дара. Али једино где није допуштао компромис, то је дело мира, коме се сав жртвовао за спас човечанства.

Да завршимо. Бријан је умро, да живи уједињена Европа.

Питање Београдског пристаништа

Ових дана покренуто је у јавности питање изградње савског кеја и пристаништа. Београдско пристаниште, о коме се говори као о најхитнијој ствари већ три деценије, имало би значај не само за трговачки и привредни свет, него би се његовом изградњом читав развитак Београда упутио несумњиво много правилнијим правцем. Због потпуно неуређених обала и мочварних и нездравих делова поред Дунава и Саве, дунавски и савски крајеви Београда уместо да су најживљи, модерно изграђени делови града, — данас су потпуно неуређени, запуштени крајеви.

Како се ради о једном првокласном и скупом технолошком објекту, то се при његовом решавању не би смеле изгубити из вида оне чињенице које су резултат проучавања наших првих стручњака по овоме питању, а којима прети опасност да постану само архивски документи.

Пре него што пређемо на излагање оних чињеница које су у вези са данашњим животом и потребама Београда за модерним пристаништем, ми ћемо дати и неке историске податке који се односе на пристаниште Београда.

Вилковски, познати монограф Београда, утврђује да „пристаниште римске флоте није било на Сави него на Дунаву.“¹⁾

По Константину филозофу „у доњем граду била су, одмах до куле Небојше... два пристаништа, једно за ратне, друго за трговачке лађе.“²⁾

Путописац Бертрамон де ла Брокијер који је Београд видео и тачно описао 1433 године тврди „да у ратно пристаниште могу стати најмање 20 ратних лађа, да се исто може гвозденим ланцима затворити...“³⁾

И у плановима Београда из 17 и 18 века била су назначена, у данашњем Доњем граду, затворена пристаништа, ван речног корита.

Јосимовић у своме предлогу за уређење Београда говори и о потреби грађења кеја и пристаништа.

„Сава може се и сувим саставити с Дунавом једним кејом око самог града, уз који би могле пристајати многе лађе и направити се мнозина стоваришта.“

Затим говори о грађењу пристаништа: „Између доњег града и Дунава, а у вези с кеом могло би се на плаћеном пољу направити прилично једно пристаниште.“

Вредно је поменути на овом месту и његов предлог о тунелу испод Београда:

„Савски крај кеа с дунавским и с пристаништем могао би се још и на пречац саставити посредом једног тунела кроз градско брдо, који би био најдаље онолики као што је Будимски.“

*

Досадашњи резултати стручних комисија и пре и после рата, слажу се у једноме: да Београд, с обзиром на његову ближу будућност и на његов важан трговачко-саобраћајни положај, не може да се задовољи само оспособљавањем речних обала за потребе пристаништа, него да треба да добије једно пристаниште ван речног корита, са повећаном дужином кејова.

О томе, да савску обалу треба уредити и изградити један кеј, није потребно говорити. Али, да ли поред тога треба тај савски кеј оспособљавати и за пристаниште, а не предузимати потребне мере за изградњу једног модерног пристаништа, онаког, какво је замишљено и пре скоро тридесет година и какво се предвиђа Генералним планом Београда, — о томе би свакако било потребно да се размисли сада, када су и држава и општина изјавиле готовост да приступе решењу тога питања.

I

Питање изграђивања београдског пристаништа и кеја било је покренуто још пре две и по деценије. Београд је тада био престоница само краљевине Србије и бројао је свега 75.000 становника. Осим тога у то време Београд је погранични град, потпуно одвојен и политички и економски од своје природне утицајне и експанзионе северне зоне — Бана-та и Срема.

Министар грађевина 9 маја 1903 ставља у задатак стручној комисији да састави програм за израду пројекта за кеј и пристаниште у Београду, истичући „да питање о грађењу кеја, пристаништа и обезбеђења савске обале долази у ред најважнијих питања не само

¹⁾ Метаморфоза Београда, стр. 55.

²⁾ В. Јагић, Житије Деспота Стефана Лазаревића у Гласнику Српског Ученог Друштва XLII, и Стојкоје Стојковић, Биографија Стефана Лазаревића у Јагићевом Архиву.

³⁾ Стојан Новаковић у „Годишњаци Н. Чушћа“ од 1894.

за Општину београдску, него и за целу нашу трговину, пошто је Београд средиште свеко-лике наше трговине.”⁹⁾

Комисија за израду програма, у којој су били тадашњи наши познати јавни радници и стручњаци, посматрала је тада цео проблем са становишта које је за оно доба било потпуно правилно и разумљиво: о могућностима територијалних ширења према северу не говори се, јер по среди није политички него технички проблем. У извештају комисије, која је цело питање третирала веома пажљиво и свестрано, узима се као једина могућност да се пристаниште гради на Сави, а Дунав се уопште не помиње.

Испитујући све оне чињенице које одлучују приликом избора места, комисија после упоредног процењивања налази да пристаниште треба да буде у близини железничке станице, у „бари Венецији”, и да га треба изградити у виду басена ван речног корита, а никако као развучено обалско пристаниште, у облику кеја.

Као добре стране изабраног места за пристаниште наводе се: близина железничке станице и могућност искоришћавања заједничких антропо-а и магаза за речни и за железнички саобраћај; искоришћавање пристаништа преко зиме за зимовник (око 200 бродова, према извештају); и најзад употреба ископане земље за насипање „баре”.

У погледу облика и начина изградње пристаништа, комисија наглашава да је изградња пристаништа ван речног корита условљена већ самом рачунском дужином потребне обале. Док се рачуном захтева 4000 метара кеја, докле читава савска обала „од тврђаве до моста има дужину око 2500 м., то баш кад би и остали услови били повољни за ту обалу, она не би била довољна да задовољи потребе саобраћаја”.

Међутим, баш и када би било довољно дужине природне обале, комисија тврди да не би требало градити пристаниште дуж савске обале, јер против њега говоре следећи разлози:

„1) На већем делу те обале... дубина воде износи поред саме обале, при малој води, 10 и више метара, а разлика између мале и велике воде износи преко 7 м., дакле је потребно подизати веома високе зидове... са дубоким и скупим темељима, што би само за 1000 метара зидане обале изискивало издатак око пет милиона динара.”

„2) Баш и кад би било рачуна, јавља се друга незгода у томе, што би саобраћај био развучен и раштркан, дакле веома неподесан како за царинску, трошаринску и пристанишну администрацију и службу, тако и за саме трговце.”

Затим се излажу незгоде и рђава искуства која је имала Пешта са својим кејом-пристаништем, па се наводе службени извештаји угарског министарства трговине, из којих се види „да су пештански трговци, још пре 23 године (дакле пре 50 година) почели жалити на неподесност пештанског кеја и тражили су да се грађењем залива ван дунавске обале саобраћај усредреди.”¹⁰⁾

Даље сазнајемо да су сличне жалбе чинили и бечки трговци, и да је на њихову молбу те године извршено пристаниште ван обале дунавске. „Исто је тако урађено и у Пожуну, а и у другим европским варошима.”

Поред ових незгода наводе се и друге, па се између осталог каже да је пристајање бродова уз обалу у отвореној реци скопчано, често и са опасношћу; а као велика незгода сматра се то, што бродови преко зиме морају да потраже склониште ван Београда, услед чега се има и штете, јер се често мора потражити зимовник са пуним или упола изтовареним бродовима.

У погледу саме обале, комисија сматра да је потребно и њу уредити и подесити је тако да може да прими сав локалан саобраћај а дуж обале да се добије широка улица од најмање 18—20 ширине. (Данашња Карађорђева има само 12 м.).

Извештај комисије одобрен је од стране министра грађевина, а 10 фебр. 1904 одбор Општине београдске решио је да се пројекат за грађење кеја и пристаништа у Београду изради према одобреном програму. Пројекат је завршен марта 1905.

Колико се тада журило, најбоље ће се видети из ових података. Цео технички елаборат за пристаниште био је завршен и датиран 10 марта 1905; експерти из Немачке, професори Брикс и Фрилинг, прегледају пројекте и подносе своју оцену (веома повољну) 12 марта, а већ 15 марта стручни одбор подноси општинском одбору свој извештај о пројекту пристаништа. Извештај стручног одбора завршује се овим речима:

„Чим се одобре пројекти, да се приступи изради детаљног пројекта... тако да се још у току ове године отпочне рад на грађењу пристаништа и обезбеђењу обале савске.”¹¹⁾

Тиме је уједно и завршен тај први озбиљан покушај да Београд добије своје уређено пристаниште.

II

Питање београдског пристаништа јавља се по други пут тек 15 година после првог покушаја. Тих петнаест година, поред великих промена у читавој држави, дале су и Београ-

⁹⁾ Предходни радови за грађење кеја и пристаништа у Београду, Београд, 1906.

¹⁰⁾ Ibid., стр. 9.

¹¹⁾ Ibid., стр. 48.

ду сасвим нову оријентацију. Од пограничног града, престонице државе од два и по милиона становника, Београд постаје географски и политички центар Југославије, државе пет пута бројно веће.

Година 1921 значајна је по Београд тиме, што је те године Општина београдска расписала међународну утакмицу за израду плана за уређење и проширење Београда. Већ у програму утакмице пројектантима се поставља захтев: „Главни пристаниште предвидети и пројектовати на простору између Београда и Земунa” — дакле је хоризонт сасвим друкчији и шири него што је био пре петнаест година.⁷⁾

После завршеног конкурса, образована је комисија од наших најбољих стручњака, којој је стављено у задатак да изради дефинитивни Генерални план Београда. Како је посао на томе био веома сложен и разнорестан, то је одмах у почетку рада била извршена подела на специјалне секције, међу којима је једна решавала само питања пристаништа и кејова. Рад појединих секција и резултати до којих се долазило, били су изношени на заједничке седнице пред све чланове комисије, тако да су сва питања бивала двострано дискутована, те је на тај начин била искључена могућност једностраног посматрања извесног проблема.

Пошто је рачуном изнађено да ће Београду бити потребно кроз 30 година пристаниште са дужином кејова од 30 километара, а за годишњи промет од 5.000.000 тона, комисија у своме извештају одмах истиче да је за тако велики промет „немогуће мислити само на просто оспособљавање речних обала”, јер би се такав пристанишни кеј простирао далеко ван градског рејона „и тако изгуби онај значај који му се даје”.⁸⁾ Дакле се опет долази до закључка да се обале морају колико је год могуће концентрисати и градити басени са вештачким повећаном дужином обала.

⁷⁾ Програм стечаја за израду Генералног плана о уређењу и проширењу Београда, 1921, стр. 7.

⁸⁾ Експозе о Београдском пристаништу.

Резултат проучавања свих могућности где би се имало изградити пристаниште, био је тај што је комисија утврдила да се главно београдско пристаниште има изградити на Дунаву, а да ће савски кеј имати у будућности да прима само један мањи део промета, који је на ту страну упућен.

Претпостављајући да ће Ратно острво у најскоријој будућности бити везано мостом са Београдом и да ће оно моћи да послужи доцније за потребе пристаништа, комисија закључује да пристаниште на Дунаву не би требало градити за свих 30 година унапред, него би требало тај период смањити на 10 година, надајући се да би замишљена веза између Београда и Ратног острва „у року од 10 година могла постати и дело.”

И тако је према томе и пројектовано будуће дунавско пристаниште са дужином кејова од 6800 метара, с тим да оно има да послужи само за првих десет година, тј. у периоду од 1923—1933. Тај период је већ на измаку, а остварењу тог такоређи привременог пристаништа ми се нисмо ни корак приближили.

И не само то, него постоји бојазан да до његовог извршења не дође ни у ближој будућности. Колико сам ја обавештен на надлежном месту, не само да се неће ништа предузимати да се до извршења дунавског пристаништа што пре дође, него се сматра да оно Београду није ни потребно, и да ће оспособљавањем савског кеја потребе за пристаништем бити задовољене.

Када знамо да се већ 30 година говори о томе да је изградња пристаништа једна од најбитнијих потреба Београда и његовог правилног развоја, и када знамо да су два потпуно независна техничка форума који су сачињавали наши први стручњаци по овом питању, дошли до закључка да се Београд не може и не сме задовољити само обалним пристанишним кејом, него да се мора градити пристаниште ван речних обала, закључцима пре него што се дефинитивно реши питање Београдског пристаништа.

Снабдевање Београда млеком

I

Питање снабдевања Београда млеком може се посматрати са три разна становишта и то: са приватно-предузимачког, чисто комуналног и са опште народног.

С гледишта приватно-предузимачког је главно, да предузеће доноси што већи чисти принос. О интересима потрошача и произвођача водило би се рачуна само толико, колико би то било у интересу развита предузећа и у колико би био јак утицај контроле самоуправних власти и утицај потрошачких и произвођачких организација.

Са чисто комуналног гледишта главно би било, да се грађанство снабде добрим, здравим и јефтиним млеком, а уз то и да предузеће буде рентабилно. О интересима произвођача млека водило би се рачуна само према увиђавности Општинске Управе и Управе Млекарне тако, да би лако настајали сукоби који би стварали велике поремећаје како у снабдевању Београда млеком, тако и у производњи млека у околини београдској.

С гледишта опште народног, морало би се повести рачуна како о интересима потрошача и произвођача, па и о интересима постојећег реда посредника, тако и о привредном дејству, које би уређење снабдевања Београда млеком имало на околину београдску и развита не само млекарства већ и свих грана сточарства па и целокупне пољопривреде у њој. Даље, с гледишта опште народног, предузеће за снабдевање Београда млеком имало би да буде само један део једне шире организације, организације млекарско-сточарске производње и продаје у целој нашој држави, те би се при уређењу снабдевања Београда млеком о томе имало повести рачуна.

Решење овога питања са опште народног гледишта било би неоспорно најбоље и најправедније, јер би били задовољени и произвођачи и потрошачи млека, а и људи запослени у прикупљању и дистрибуцији млека

били би у много бољем положају но што су сад. У рачун не би ишло само неколицини приватних подузетника, који би хтели да остану код својих самосталних организација прикупљања, доношења и разношења млека, јер би се стварањем градске млекарне у Београду измениле потпуно прилике млека, те би њима било тешко да се прилагоде тим новим приликама. Разуме се, да се на интересе те неколицине не може обазирати, тим пре, што они имају могућности да се прилагоде и рада даље самостално. Спорно би било само, да ли је могуће данас то питање решити са опште народног гледишта. Ја мислим да је могуће, јер није тешко створити институцију преко које би се то спровело. Та институција би била „Савез сточарско-млекарских задруга“ или „Главна млекарско-сточарска задруга“ реона за снабдевање Београда млеком. У овоме реону постоји већ довољан број сточарско-млекарских задруга. Треба их само повезати у савез или главну задругу. То повезивање би ишло релативно врло лако, јер расположење и воља постоји, само треба неко да преузме иницијативу за сазив оснивачке скупштине. Ова задружна институција могла би да узме на себе уређење снабдевања Београда млеком и да га изврши потпуно у опште народном интересу. Комунални интереси града Београда били би потпуно задовољени не само добрим паковањем и доставом млека потрошачима, већ — а што је најважније — највећом гаранцијом да је млеко здраво и да му није ништа додато ни одузето. Ту гаранцију једино и могу пружити задруге, јер једино оне могу спровести ефикасну стајску контролу, т. ј. контролу муже, контролу здравља млечне стоке, контролу исхране, контролу чистоће, као и контролу квалитета и чистоће млека. Затим, произвођачи преко задруга могу потрошачима давати најјефтиније млеко, јер прво отпада висока посредничка зарада, а друго контролом исхране и производње, селекцијом млечне стоке преко задруга

смањују се производни трошкови млека, те произвођач може да се задовољи и са нижом ценом. Интерес произвођача млека био би такође потпуно заштићен, јер је ван сваке дискусије да би преко своје задружне институције произвођачи добијали за млеко знатно бољу и сталнију цену него што би је добијали од приватног предузетника; а за тим, не би били изложени шиканам и преварама, нити опасности, да им буде онемогућена продаја млека на извесно време. Интерес друштва и државе био би потпуно задовољен, јер оваква задружна организација снабдевања Београда млеком значила би економско и здравствено јачање нашег и сеоског и градског становништва, а и велики потстицај за задружно организовање млекарства и сточарства и у осталим крајевима наше државе.

Као што рекох, потребно је што скорије сазвати скупштину свих постојећих млекарско-сточарских задруга ради оснивања Београдског савеза или главне задруге. Потребно је, да у стварању те нове задружне институције узму учешћа сви задружни савези, који су својом делатношћу заинтересовани на подручју које би дошло у реон за снабдевање Београда млеком, како не би било никакве сметње услед подвојености која још у осталим облицима нашег задругарства влада. По мом мишљењу добро би било, да се пре сазива скупштине млекарско-сточарских задруга, сазове једна конференција поменутих задружних савеза, Министарства пољопривреде, Општине београдске и наших млекарских стручњака, која би ово питање дефинитивно претресла и изабрала акциони одбор за сазив скупштине млекарско-сточарских задруга. Мислим да би Београдска општина, као једно од најзаинтересованијих тела, могла да преузме иницијативу за сазив ове конференције.

Дакле, по моме мишљењу, Општина београдска не треба у решавање проблема снабдевања Београда млеком да улази као предузетник, већ ко иницијатор да се то питање реши на задружној основи што пре и боље на добро грађана београдских и околине београдске, т. ј. Општина београдска треба да преузме иницијативу за стварање те нове установе, која би имала да узме на себе дужност да уреди снабдевање Београда млеком и да га врши. Општина београдска треба не

само да да иницијативу за стварање те установе, већ треба да узме учешћа и у раду њеном, делегирајући своје сталне преставнике у управи Одбор ради контроле и контакта као и ради заступања интереса грађана београдских.

Улазећи овако у ову ствар, Општина београдска има много лакшу али и много захвалнију улогу. Она, без својих сопствених инвестиција и труда око изградње објеката и организације (што за сада није у стању да учини услед лоших финансиских незгода) постигава свој главни и централни циљ: Снабдевање својих грађана јевтиним и здравим млеком на начин који одговара једном модерном и напредном граду, а уз то, дала је иницијативу и узела учешћа у економском подизању своје ближе и даље околине, што би био доказ да престоничка општина сихвата у пуној, социјално-националној мери своје место, положај и значај у нашој народној привреди.

Кад смо овако одредили правац, којим треба поћи у решавању проблема снабдевања Београда млеком, намеће нам се најзначајније питање: ко ће да да стретства потребна за изградњу техничких објеката и организације? Према једном пројекту било би потребно преко двадесет милиона. Ја мислим, а и многи други, да је та сума претерана, чак и кад би се предузеће одмах уредило онако како је пројектом предвиђено, т. ј. одмах у пуном свом обиму. Кад се на ствар погледа реалније видеће се, да не би било целисходно ни рационално изградити одмах предузеће у пуном свом обиму. Тако велики инвестициони капитал у почетку ће сувише оптеретити рад у то најтеже време развијања посла. Зато се мора оваквим предузећима оставити могућност слободног и природног развика и изграђивања према приликама посла, које прилике ни најбољи млекарски стручњак не би могао у танчине предвидети, а те танчине су у млекарском послу од великог значаја по успех. Ако би предузеће било одмах изграђено у пуном свом обиму, прилагођавање стварним приликама и потребама ишло би врло тешко и било би скопчано са великим губитцима. Простор овога чланка не дозвољава, а није му ни циљ, да изнесе скицу потпуне организације и начин њеног постепеног остваривања и увођења у живот са потребним прорачунима. То ћу покушати да изнесем у

следећем чланку, који би овај идеолошки чланак допунио у организационо-техничком смислу. Сада хоћу да кажем, да би потребни капитал за почетак могао бити много мањи (најмање у пола) него што је напред поменути пројектом предвиђено. Тај капитал могао би се прибавити, мањим делом од задружних удела и позајмица од постојећих задружних савеза, а већим делом од повољно закључених зајмова на домаћем новчаном тржишту. Нарочито капитал потребан за справе могао би се под повољним условима добити било од предузећа које би справе лифировало, било од њему блиског новчаног концерна. Разуме се, да би се добром вољом надлежних могле добити издашне субвенције и безкаматне позајмице од Министарства пољопривреде и других институција, које располажу кредитом и капиталима одређеним за те сврхе. Помажући ову ствар, те институције би испуниле у многоме свој задатак, јер смо напред видели како је она корисна по опште народне интересе. У прибављању капитала много ће значити, какав ће ауторитет имати та нова задружна млекарско-сточарска институција. Сарадња задружних савеза а нарочито Општине београдске и Министарства пољопривреде подићи ће много тај ауторитет и пружити гаранцију зајмодавцима да се ради о озбиљној и сигурној ствари.

Пада свакако у очи, да ја говорим о овој

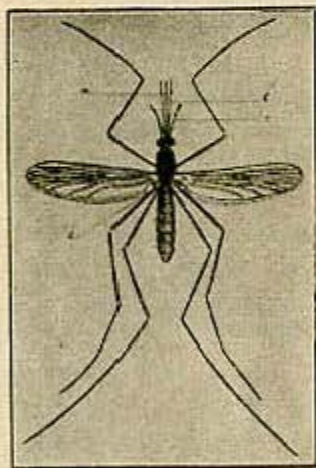
ствари помињем увек сточарско-млекарске задруге а не чисто млекарске. То је зато, што се посао сточарских и млекарских задруга тако допуњује, да је по саму ствар много боље ако се те задруге организационо споје. Спојене даваће једна другој не само потстрека и добар правац за рад, већ ће и снижење режиских и инвестиционих трошкова бити толико, да ће само то бити довољан разлог за организационо јединство. Продаја многих других сточарских производа биће могућна преко ове задружне млекарско-сточарске организације са одговарајућом спецификацијом извесних објеката. Потпуна организациона спецификација по појединим сточарским гранама не би за наше прилике имала смисла и значила би један недозвољен луксуз и расипање.

Напоменуо сам у почетку, да при изградњи организације за снабдевање Београда млеком треба водити рачуна о будућој изградњи организације сточарско-млекарске производње и продаје, односно сточарско-млекарског задругарства у целој нашој држави. О томе се нарочито има повести рачуна при одређивању реона за снабдевање Београда млеком и при изградњи објеката, који би уједно могли да служе за смештај робе пре продаје или експорта. Што се тиче овога, биће о томе речи у назначеном будућем чланку.

Акција на утамањивању комараца у Београду

Особине најопаснијих комараца београдског реона у погледу њихове биологије и сузбијања

У наше доба чак и мало школованији свет свестан је, да су маларијна обољења у вези са комарцима. Знају многи чак и то, да постоје т. зв. „маларијни“ комарци, способни да преносе маларију, и други, који су у овом погледу безбедни. Наравно, не само да широка публика, него и многи од лекара не знају да разликују ова два типа комараца; а што се тиче самог преношења заразе они су публици такође слабо познати. Али важно је већ и то да сваки зна, да је комарац опасан

Сл. 1. — *Anopheles maculipennis* Meig. маларијни комарац, женка. а — сисалка; б — сешњаци; с — шици. Код свих маларијних комараца сешњаци (б) су дугачки, код немаларијних — крашки (види слику 2 и 3). д — шитић; код свих маларијних комараца шитић је једноставно округло а код свих немаларијних комараца шитић је изрезан у три депесија (види слику 2 и 3). На крилима *Anopheles maculipennis*-а се види четири мрке флексе

инсект и да се треба од њега чувати. Кад се о томе мисли, увек се подразумева маларијни комарац.

Сем маларијних комараца (*Anopheles*) постоји у нашој фауни још читав низ других комараца (*Culex*, *Aedes*, *Theobaldia*, *Uranotaenia* и т. д.), о којима се зна сасвим одређено, да они не заражавају човека маларијом. На темељу овога, није редак случај, да се ови комарци сматрају безначајним и недостојним

пажње, као инсекти безбедни ма да и непријатни. Али то је погрешно.

Комарци рода *Culex* заражавају птице и домаћу живину са маларијом на исти начин, као што комарци рода *Anopheles* чине са човеком. Дакле индиректно, ови комарци ипак су штетни за људе, пошто шкоде живинарству.

Комарци истог рода (*Culex*) заражавају животиње и човека са микроскопским црвима, *Filaria*, који се јако размножавају у крви и ткиву организма, изазивајући тешка обољења, а понекад и смрт.

Комарци рода *Theobaldia* сумњиви су у погледу преношења малтешке грознице, врло опасне за човека и за домаће животиње.

Комарци рода *Aedes*, (*Stegomyia fasciata*) преносиоци су страшне жуте грознице и денге. *Aedes* ипак нема у Београду, али има га много на острвима Јадранског мора, и он је чак нађен у јужном делу Македоније. Ми имамо овде друге врсте *Aedes*-а, о којима се потпуно још ништа не зна у погледу преношења заразе.

Иначе треба нагласити, да је ова страна биологије комараца још врло слабо позната. Чак се за неке од њих потпуно незна, која животиња својом крвљу им служи за храну (на пр. скоро од писца у Београду нађена врста — *Uranotaenia unguiculata* Edw.)

Али су комарци штетни не само због тога, што преносе различне болести, уједајући људе, животиње и птице, по они им и сметају да спавају, да раде, да уживају у шетњама и т. д.

Људи, а нарочито жене и деца, страховито пате од уједа комараца. Кожа се покрива пликама, огреботинама, људи не спавају и слабе.

Животиње-музаре у местима јако зараженим комарцима осетљиво смањују количину млека.

И то није све. Често се дешава, да је сисалка комарца који уједа, упрљана најстрашнијим бактеријама распадања, које се уносе у крв. То може бити узрок опасних чирева, па чак није искључено и смртоносно тровање крви.

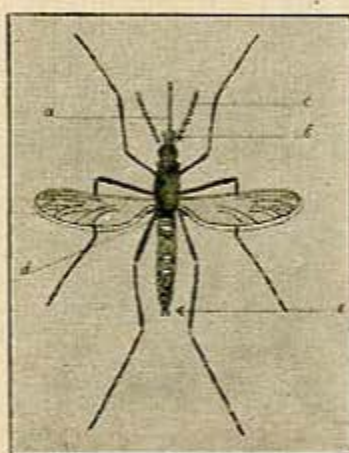
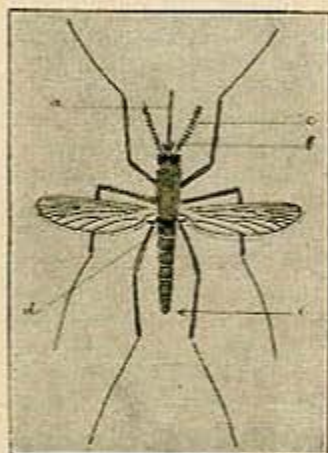
Све горе наведено указује на неопходну потребу озбиљне расправе о комарцима у Београду и његовој околини, као о злу, које треба да се сузбије.

За успешну борбу са непријатељем неопходно је потребно да се исти пре свега добро познаје. Потребно је, да се добро познаје живот, навике и нарави инсеката, који треба сузбијати. Међутим, као што је горе речено, има у овоме правцу још пуно нејасних ствари, има још много питања за свестрано проучавање.

Живот свих комараца везан је за воду. У општим цртама ова њихова особина вишемање је позната публици. На име, женка*,

„Пролетњи“ комарац — *Aedes vexans* Mg увек тражи за ношење јаја басене који су у зависности од киша, поплава река, заливања ливада и поља и т. сл., т. ј. који се наизменично напуњавају водом. При томе комарци су тако стални у избору воде за ношење јаја, да ентомолози траже неку врсту комараца са сигурношћу у извесним одређеним водама.

Хибернација (презимљење) комараца пролази разноврсно, и опет увек исто за једну исту врсту. Једни комарци, као што је на пример, наш обични маларични комарац (*Anopheles maculipennis* Mg) презимљује у савршеном облику, као одрасли инсект. Презими женка оплођена још у јесен. Исто тако пре-

Сл. 2

Сл. 3

Сл. 2. — *Culex pipiens* L. — јесењи комарац, или птичији комарац.
Сл. 3. — *Aedes vexans* Meig. — пролетњи комарац. а — сисалка; б — сешњаци; с — шиц. Сешњаци код ових два комарца су кратки. Ово нису маларични комарци (види слику 1) д — шитић, који је изрезан (види сл. 1). Трбух код јесењег комарца (сл. 2) завршава се округло (види стрелицу е); код пролетњег комарца (сл. 3) трбух има на крају два мала шитића (види стрелицу е, сл. 3). Сем тога, *Aedes vexans* се одликује по томе, да су му ноге шарене, беле са црним (сл. 3). Ноге *Culex pipiens*-а су једноставно мрке боје

пошто се насише крви, неко време остаје мирна, и за ово време сазревају у њој јаја. Кад је овај процес завршен, женка тражи воду, где мора да носи јаја. Разне врсте комараца траже воду са различитим особинама. Тако на пример женка маларичног комарца (*Anopheles*) тражи за ношење јаја чисту незапрљану воду са нешто ситних зелених биљака. Али укуси ових инсеката су тако специјализирани, да различне врсте *Anopheles*-а траже различиту воду. Тако на пр. наш београдски обични маларични комарац (*Anopheles maculipennis*) носи своја јаја у стојаће чисте воде, које заостају после речних поплава. Друга врста *Anopheles*-а, *Anopheles bifurcatus* тражи за ношење јаја воду истеклу из извора, или која се процедила из речног корита кроз слојеве песка. Наш неподношљиви „јесењи“ комарац — *Culex pipiens* L воли да носи јаја у најпрљавијим и најсмрдљивијим водама.

зиме и *Culex pipiens* L „јесењи“ или „птичији“ комарац. За хибернацију женке траже склоништа у подрумима, шталама, пећинама, дупљама дрвећа и иначе у разним шупљинама. Оне се склањају од хладноће и упадају у зимски сан. Други комарци презиме у води и то само у облику ларви. Тако на пример, хибернише *Anopheles bifurcatus*.

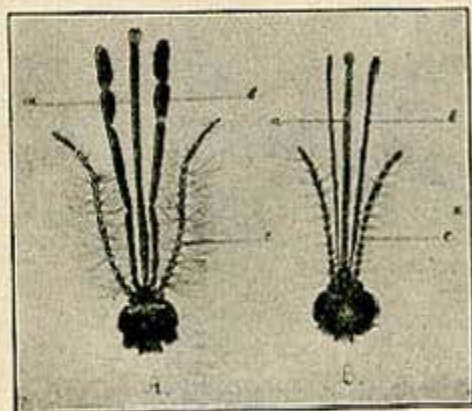
Најзад има и таквих, који крајем лета носе јаја, која хибернишу. Овим комарцима припада *Aedes vexans* Mg., наш „пролетњи“ комарац.

У случају да неки комарац презими у облику оплођене женке, као то чине *A. maculipennis* и *C. pipiens*, они у великом броју улећу у своја зимска склоништа, али је зима за њих тешка, и тек врло мали број од њих остаје у животу за пролеће. Остало све у гине. Зато ми имамо у пролеће врло мало маларичног комарца (*Anopheles maculipennis*), а

* Сише крв само женка комараца; мужјаци се хране на цвећу и воћу.

исто и *Culex pipiens*-a. Али оно мало женки ових комараца, које су преживеле зиму, носе јаја, која дају прву пролетњу генерацију, већ многобројнију. Друга летња генерација је још многобројнија. Заједно са множењем маларичног комарца расте број маларичних оболења. Што се тиче *Culex pipiens*-a жалбе на њега почињу крајем лета и у јесен, када његов број у Београду постиже врхунац.

Сасвим другу слику дају комарци, који презиме у облику јаја. *Aedes vexans* Mg носи своја јаја крајем лета на зидове несталних басена, на извесном одстојању од површине воде и то на довољно блиском. Ту јаја презиме. Чим се у пролеће овакви басени напуне

Сл. 4. — А — глава *Anopheles maculipennis* Meig., муж-јака; В — глава истог комарца, женке; а — сисалка; б — сешњаци; с — антени

водом ова покрије јаја *Aedes*-a. После овог ларве се брзо излегу, брзо напредују и дају прву генерацију комараца, која од почетка већ може да буде многобројна.

Састав фауне комараца Београда и његове околине био је проучаван од стране писца овог чланка за последњих пет година, у Централном хигијенском заводу. Нађене су следеће врсте комараца:

1. од рода:

Anopheles-a:

Anopheles maculipennis Mg.

Anopheles bifurcatus L.

2. од рода:

Aedes-a:

Aedes vexans Mg.

Aedes dorsalis Mg. var. *caspius* Pall.

Aedes ornatus Mg.

3. од рода:

Theobaldia-e:

Theobaldia annulata Schr.

Theobaldia longiareolata Masequ.

4. од рода:

Culex-a:

Culex pipiens L.

Culex theileri Theo.

Culex modestus Fic.

5. од рода:

Uranotaenia-e:

Uranotaenia unguiculata Edw.

6. од рода:

Dixa-e:

Dixa sp.

7. од рода:

Chaoborus-a:

Chaoborus sp.

Од побројаних комараца за Београд су најважнији три: *Anopheles maculipennis* Mg., као опасан преносилац маларије човека; *Aedes vexans* Mg. „пролетњи“ комарац, који уједа веома јако и зато много узнемирава; и најзад трећи — то је „јесењи“ комарац, *Culex pipiens* L., преносилац птичије маларије, који често напада и човека и његов је ујед јак, као и *Aedes vexans*-a, и зато је *Culex pipiens* много досадан*. Ова три комарца су они незвани певачи у Београду, чије концерте Београђани скупо плаћају својим покојем, бољком, крвљу, несаницом, здрављем, а по некад и животом. У овоме чланку позабавићемо се њима. Остали комарци побројани у овом напису, ма да су врло интересанти у погледу свог живота, налазе се ретко у вароши; међу њима истина има таквих, који уједају врло болесно, као што на пример *Culex modestus*, *Theobaldia annulata*, — али то се не дешава тако често у Београду, а *Culex modestus* је посве шумски комарац и досађује у већој мери, напр. у Кошутњаку.

Anopheles maculipennis Mg. (види слику бр. 1) јесте обични „маларични“ комарац, који својим уједом преноси маларију. Заразан је онај комарац, који се напио крви болесника. Овај комарац уједа готово нечујно, већином кад човек спава и својим уједом не смета спавању. Ово је врло опасна особина маларичног комарца. Он не обраћа на себе пажњу људи, који не слуте, да је он ту. На његово присуство не жале се, и често се дешава, да се људи противе обавезним мерама предострожности у маларичним местима (напр. мрежи на прозорима), уверавајући да нема комараца.

У Београду заражени су маларичним комарцима у озбиљнијим размерама само извесни рејони на периферији, у близини Дунава, у близини Саве, тркалиште на Михајловцу, као и преко Саве и Дунава. Неки рејони напр. рејон Краљеве Гарде у Топчидеру био је јако заражен још из ранијих година, али је сада знатно очишћен од овог опасног комарца, одговарајућим мерама (рад Краљеве Гарде).

Anopheles maculipennis напада не само људе, него и домаће животиње. Он воли крв говеда, коња, свиња, а вероватно и многих других животиња. Последње године много се расправљало о тако званим „зоофилним расама“ *Anopheles maculipennis*-a. Ми заступамо мишљење, да ствар није у томе, да Апо-

* Комарци родова *Dixa* и *Chaoborus* иначе не сишу крв.

phes претпоставља крв четвороножаца, него маме повољни услови, које он налази у шталама — влага, мрак, топлота. Зато хигијенско уређивање станова, са великом количином светлости, добро проветрених и сувих мора да истера *Anopheles*-а у штале. Ипак прозори у маларичним местима не смеју да буду без мрежа.

О општим општинским мерама биће говорено даље.

Кад се Београђани у пролеће жале на комарце, који их јако уједају и не дају им мира, — они протестују не против маларичног комарца, него је у овим случајевима — можемо то чак и не видећи поуздано рећи — реч о *Aedes vexans*-у (види слику 3.).

Овај комарац потпуно заслужује назив „пролетњи“. Као што је већ горе поменуто, он презими у облику јаја, која остају од лета по зидовима басена, у близини линије, која је одговарала воленој површини у то доба, кад је женка носила јаја. Пролетње воде испирају ова јаја и оживљавају ларве, које су у њима. Ове врло брзо расту у пролеће и дају прву генерацију *Aedes vexans*-а. У Београду то се обично дешава у мају. У 1931 години пролетњи комарац нарочито је заслужио пажњу Београђана, зато вреди да се са њим мало детаљније позабавимо.

Као што је већ било наведено, овај комарац бира за ношење јаја несталне басене, то значи такве, у којима ниво воде зависи од киша, поплава, вештачког заливања и т. д., и који могу да пресушавају. Ова несталност нивоа има пресудан значај за живот „пролетњег“ комарца, пошто он носи своја јаја на зидове воденог басена. После више-мањег дугачког неопходног периода мировања она ипак мора доћи у воду. Да видимо сад даљу судбину прве генерације *Aedes vexans*-а. Комарци ове генерације опет носе јаја на зидове истих променљивих басена. Али судбина ових јаја није сваке године једнака. Ако је пролеће кишовито онда и после опадања воде од поплава нестални басени могу опет да се напуне. У овом случају јаја биће испрана у воду и друга генерација „пролетњег“ комарца, али много пута многобројнија, него прва, појавиће се убрзо да мучи људе. Ако је пролеће суво, излет друге генерације биће задржан, јаја ће чекати кишу. Али пошто ће у суво лето ниво басена бити све нижи и нижи то што је лето сувље смањују се и шансе излета друге генерације. Па чак се може десити да и пролетње воде идуће године неће бити у стању, да више достигну ова јаја!

Пролеће 1931 — а иста је судбина и овог, 1932 пролећа, било је пак необично повољно за *A. vexans*-а. Било је много киша, које су се ређале са јако топлим данима. У несталним басенима ниво воде се колебао, то је та чињеница која је давала могућности женкама

Aedes vexans-а да носе јаја на зидове басена, са којих их је вода стално испирала. Зато су се у прошлом пролећу развиле не две, него три, а можда и четири генерације *vexans*-а.

Било је необично много овог комарца. У свима деловима Београда, у којима је у пролеће и почетком лета било много жалби на комарце, могло се забележити велики број баш ове врсте. „Пролетњи“ комарац није давао мира људима нити у кућама, а још мање у парковима. Он припада оним врстама, који уједају у сенци и дању. Ови комарци уједали су чак и у центру вароши — Краља Милана

Сл. 5. — Са Дунава. Баре подесне за множење *Anopheles-a maculipennis*

улици! У Космајској улици је запажена таква њихова огромна количина крајем јуна, да је по причању очигледаца лишће жбунова у башти изгледало црно. У току неколико дана у овом делу Београда комарци заиста нису давали људима да спавају. То је био један интересантан случај местимичне навале. После овог *Aedes vexans* је у 1931 год. ишчезао из Београда. То значи да се јаја ношена од ове последње генерације нису могла да излегу, пошто су кише већ биле престале и ниво басена није се више мењао.

Као што се из горе наведеног даје закључити биологија *Aedes vexans*-а је врло компликована, и његово развиће зависи на крају крајева од тога, да ли ће се вода попети до црте, где су ношена јаја. Али у ствари све је ово још компликованије. Кад женка *Aedes vexans*-а носи јаја, она то чини на извесном одстојању од тога ниво-а воде, који њу затекне на послу. Претпоставимо, да је она носила јаја у неко кишовито лето, кад је ниво воде у променљивим басенима био и остао висок, то ће у овом случају пролетње воде идуће године биле оне велике, или мале увек достићи црту, где су смештена јаја.

Али може да буде и друкчије. Кад су женке последње генерације *Aedes vexans*-а снеле јаја, наступила је велика суша и ниво се у басенима јако спустио. У овоме случају за јаја има много ризика, и појава пролетње

генерације зацело зависи од тога, да ли су пролетње воде дохватиле јаја или не. Ако вода у пролеће буде мала, јаја *vexans*-а су осуђена да угину, и Београд у то пролеће не би патео од комараца. Све наведено ипак ни из

Сл. 6. — Са Саве. Прљаве баре, које маларијски комарац избегава

далека не исцрпљује све могуће комбинације од којих зависи број *Aedes vexans*-а у пролеће. Тако например, обилне јесење кише у стању су да много уздигну ниво воде у басену, и то до црте, где су смештена јаја. Шта се онда дешава?

I. Јаја се испирају у води и одмах дају ларве, које морају да угину пошто немају времена да заврше своја развића до хладноће. Презимити пак ларве не могу, пошто овај комарац презими само у облику јајета.

II. Али дешава се, да ране јесење кише оставе још времена ларвама, да се потпуно развију и да комарци излете. Али и у овом случају јаја за *Aedes vexans*-а сигурна пропаст, пошто му ипак јесења температура са хладним ноћима није повољна за сазревање и пошење јаја, а презимити одрасли комарци исто тако нису у стању. И док у једном и у другом случају јесење обилне кише спречавају пролетње множење комараца ове врсте.

Дакле из свега, што је ту речено о овоме за Београд врло непријатном комарцу може се извести следеће:

1. Појава *vexans*-а у пролеће и његова количина зависи од метеоролошких услова не само дотичног пролећа, него и претходног лета и јесени. При томе су комбинације много разноврсне и компликоване.

2. Напуњавање несталних басена у јесен фатално је за *Aedes vexans*-а. Овако наводњавање може да буде природно и случајно (кише), а може да буде изазвано и вештачки, па чак и у циљу сузбијања.

3. Предсказивање (прогноза) појаве овог комарца у већој или обратни у мањој количини, потпуно је могуће; ово је изводљиво начином метеоролошких и хидролошких (ни-

во-а вода), посматрања и бележака, као и контроле јаја у току зиме. За последњу сврху сви променљиви басени, извори *Aedes vexans*-а, морају бити регистровани. Зими их треба прегледати и узети пробе (површно се гребе земља са зидова у границама ношења јаја). Ове пробе се проучавају на броју јаја, која су смештена више-мање равномерно. Ова метода даје могућност, да се одређено каже: колико примерака комараца, може да се очекује у пролеће. У западној Европи, у Швајцарској и у Немачкој, у градовима где *vexans* јако досађује у пролеће, ентомолози поклањају много пажње оваквој прогнози. Тако напр. варошки ентомолог у Луцерну Д-р Е. Хуртер, у својим извештајима редовно јавља, да у околини Луцерна има да излете у пролеће толико и толико милиона *Aedes vexans*-а. (Исто ради и професор Д-р Мартини у Хамбургу). Наша, београдска Општинска ентомолошка организација је и сувише слабо снабдевена људима и материјалним средствима и зато за сада још нема могућности, да чини ова важна и интересантна посматрања и експериментисања. Ипак кишовита јесен 1931 даје наде, да ћемо у пролеће 1932 имати мање *Aedes vexans*-а него у 1931. Ако пролеће не буде влажно, можемо се надати, да и оно мало јаја, што је остало, да презими, неће дати више од једне генерације.

Сад да пређемо трећем комарцу од она три, који су толико досадни у Београду. То је наиме „птичји“ или „јесењи“ комарац *Culex ripiens* L. (Види слику бр. 9).

Ово је, као што је већ било наведено, онај комарац, који преноси птичју маларију. Без обзира на то, да је то најобичнији и најчешћи од европских комараца, он је за ентомологе у многим погледима један од

Сл. 7. — Са Дунава: Баре подесне за множење *Anopheles-a maculipennis*

најзагонетнијих и најинтересантијих комараца, пошто су његова биологија, навике и укуси врло замршени и несхватљиви. Сад стоји ван сваке сумње, да *Culex ripiens* не напада увек људе. Зато се говори о „расама“

ripiens-a, које се хране крвљу човека, и то-бож о другим, које су за човека безопасне. Али ово питање, као и спољне разлике „раса“ још ни из далека нису коначно решене. О Београдском *Culex ripiens*-у може се рећи да и међу њима има комараца, који нападају људе и који то не чине.

У смислу бирања воде за ношење јаја *Culex ripiens*-а није тешко задовољити, јер је он потпуно непробирљив. Све стојаће воде, чак и најпрљавије и најсмрдљивије, као што су напр. канализационе воде и примитивне помијаре, а са друге стране и оне чишће воде, као што је кишница у кофама и бурадима, — све то служи за размножавање овог комарца. Ситне случајне барице у подрумима често су извори *Culex ripiens*-а. Једанпут се десило, да је женка *C. ripiens*-а снала јаја у млеку у соби. Ова јаја била су извађена пренесена у воду и нормалне ларве развиле се и дале нових комараца.

Кад су услови температуре и хране повољни, ларве расту врло брзо и све развиће завршено је за три недеље. Зато се у току топлх времена од пролећа и до краја јесе-ни може да се развије више генерација. У Београду њих има у сваком случају не мање него 5—6 генерација. У страниој литератури има пак наведених примера, да и они комарци, који презимљују у подрумима могу да се активирају, да нападају људе и да носе јаја, ако подрум није хладан, а везан је непосредно са становима. Што се тиче јаја у Београду није било сличних посматрања, али у томе не би било ништа невероватног, ако се узме у обзир, да су и у Београду више пута били запажени *Culex ripiens*-и, који су уједали касно у јесен, чак и зими. То су биле женке, које су за нападање излазиле из својих зимских склоништа. То је посматрано баш у кућама, где подрум има топлу унутрашњу везу са становима, као што напр. Централни Хигијенски Завод (1927 год.), кућа у Босанској улици бр. 6 у 1931 год. и т. д.

У 1931 *Culex ripiens*-а било је иначе врло много у Београду. Крајем лета и у јесен до саме зиме, из разних делова вароши жалили су се на комарце, који узнемиравају и сметају на спавању. Сваки пут то је био *Culex ripiens* — „јесењи“ комарац.

Као што је већ поменуто *Culex ripiens* носи своја јаја у најразноврсније воде, али нарочито воли, да се леже у близини људских насеља. Бурад са кишницом и иначе са сваком водом, ако лети стоје отворена, пуна су ларви и лутака овог комарца. Помијаре, канали са водом, бунари и сви остали басени са водом, који се налазе у близини насељења, легла су овог непријатног комарца. Ноћу је он невероватно досадан и његови уједи дуго остављају трагове. Пошто се он излеже у најзагађенијим водама, пуним свемогућим опа-

сним трулежним бактеријама, сисаљка женка увек може да их унесе у крв. Баш од уједа *Culex ripiens*-а могу да наступе најнепријатније последице, као чиреви, запаљење коже и чак заражење крви. С друге стране, то је комарац, који се да лако сузбијати.

Пре свега неопходно је потребно, да се женки одузме могућност за ношење јаја у близини насеља. Ово је сасвим изводљиво у једном уређеном граду, кад има свуда затворен водовод и прописна канализација. Никакво скупљање воде у двориштима и унутра у кућама не би смело да буде. У случају, да

Сл. 8. Рано пролеће у околини Београда. Барица, која је легло *Aedes*-а

има потребе за чистом кишницом, ова мора да се купи у подземне затворене цистерне, из којих мора да се узима само уз помоћ одговарајуће пумпе и славине.

Међутим у Београду, нарочито на периферији, *C. ripiens* налази све услове за своје размножавање у великом броју рђаво затворених, а понекад и сасвим отворених примитивних помијара.

Што се тиче комараца, који у великом броју долази за презимљење у главноме у подрумима, они могу да буду уништени помоћу фумигације ових простора, на пр. формалином, али после тога, кад већ почне зимска хладноћа.

Како пак у Београду још нема свуда на периферији водовода и прописне канализације, треба стално контролисати сва могућа места подесна за легла *C. ripiens*-а. Оваква места треба уништавати на све начине — исушавати, засипати земљом и т. д. Ако би ово из ма каквих разлога било немогуће, неопходно је потребна оваква места петролизирати.

Сузбијање двају других комараца: мала-ричног (*Anopheles maculipennis* Mg.) и про-летњег (*Aedes vexans* Mg.) много је теже и тражи озбиљних земљишних и хидротехничких радова. Поплаве двеју великих река, на којима лежи престоница, издашно снабдевају варош комарцима дотичних двеју врсти.

Овоме још доприноси и велики број разноврсних јама и удубљења необрађеног терена, који окружује Београд. Тешко се да, наравно замислити да сва околина Београда може у скором времену да се обрати у културно обрађене паркове и воћњаке. Чак узимајући у обзир и брзо напредовање Београда треба увек рачунати на то, да ће у његовој околини остати још приличан број басена, подесних за развиће ларви комараца, када буду и завршени радови на исушивању леве обале. Али неопходно је потребно знати, да је свака више-мање стална барица у близини вароши извор комараца и маларије; потребно је знати

Сл. 9. — Поилава Саве. Бара „Венеција“, уништена захваљујући грађењу железничке пруге

да ни једна барица не сме да буде без контроле и да свака мора бити или петролизирана, или обрађена париским зеленилом, или насељена рибама Гамбузија-ма, које врло успешно уништавају ларве комараца. Париско зеленило може да се употребљава и без чишћења басена од трава; и иначе ово је најјефтинији начин сузбијања ларви комараца. Али, на жалост, париско зеленило делује само на ларве, које хватају своју храну на површини воде, као што су ларве маларичног комарца (*Anopheles*). Ларве које се хране на дну басена, као што су ларве *Aedes*-а остају и даље живе. Нафта уништава све ларве али пре петролизације треба, да се површина воде очисти од трава. Зато је ова мера скупља, нарочито још у случају да се нафтом заливају већи басени, где могу да буду и рибе, треба узети у обзир и ову чињеницу, пошто риба страда од петролизације.

Сви ови радови — засипање земљом, чишћење од трава, петролизација и т. д. захтевају много трошкова, и персоналних и материјалних, али ови трошкови су неупоредиво мањи од губитака, које сноси град од непрекидне офанзиве комарцима!

Ентомолошка београдска Општинска организација није била у стању да спроведе све неопходне мере за сузбијање комараца. Ипак је нешто већ урађено у овом правцу.

1. Петролизирано је било са нафтом око 30.000 кв. метара водне површине различитих бара на обали Дунава између Калемегдана и Кланце. Пошло је за руком, да се ова операција изведе два пута.

2. Бурета са водом у двориштима и другим судови са истом били су заливени са нафтом, а понекад је вода из њих просто просипана. У свима подобним случајевима нађено је у оваквој води безброј ларви. У једној авлији било је забележено и дезинсектирано 41 буре са водом, пуном ларви комараца. На Немамару и на улицама његове околине два пута је била произведена систематска дезинсекција помијара са нафтом. Сем тога према жалбама појединих лица на комарце, њихова дворишта била су сваки пут пажљиво прегледана у сврху, да се нађу легла *Culex ripiens*-а и дотична легла одмах су уништавана, било заливањем са нафтом, било засипањем са земљом.

4. Жалбе на комарце учестале су у јесен, па чак већ и онда, кад је наступило хладно време. У оваквим случајевима преглед се вршио друкчије. Наиме као извор комараца тражило се најближе место њиховог презимљења. Тамо су се они уништавали са флитом.

5. Пошто као један од најбољих начина сузбијања комараца јесте насељавање сталних барица рибама рода Гамбузија, набављено је из Скопља од Хигијенског Завода неколико стотина ових риба. Ове рибице смештене су претходно у басенима новог Општинског Расадника за аклиматизацију. Пошто су ове рибе способне, да се брзо множе то ће их већ у пролеће 1932 год. бити врло много, оне ће бити смештене у одговарајуће басене у околини Београда.

Пријатно је забележити, да су тамо, где је особље ентомолошке организације долазило за преглед и уништавање комараца, становници били увек задовољни и захвални, излазећи увек у сусрет, показивајући и помажући. У овоме случају велики значај има факат, да се ништа на лицу места није радило без претходних објашњења, детаљних и потпуно разумљивих, увек пропрачених демонстрацијама нађених ларви и одраслих комараца.

Јасно је да у циљу сузбијања комараца у Београду било врло мало учињено у 1931 год. То је разумљиво, кад се узме у обзир да није било довољно материјалних средстава и људства. Али важно је, да је ово питање покренуто, да становништво Београда и само жели, да се избави од комараца, да сматра њих као зло, које се да сузбијати, и да је на овај начин припремљено земљиште за будућу Општинску акцију.

6. Ради ширења у публици знања о комарцима и иначе инсектима београдска Ентомолошка Општинска организација узела је учешћа у I Изложби Ветеринарског Удружења у Новембру 1931 године, где је изложила неколико слика и препарата.

Питање наше исхране

И у Америци, и овде, у Београду, стално сам пратио целокупну литерарну делатност српског и хрватског дела нашега народа. Нарочито ме интересују студије и књиге о исхрани. За чудо, да се о томе мало писало, и скоро увек површно и лајички. Има и сјајних изузетака. Запазио сам врло лепе студије нашег познатог социолога г. Слободана Видаковића и о проблему исхране. На жалост, г. Видаковић пише само као социолог и публициста. Док пише о народним масама, о мучној исхрани народних групација, савршен је као ретко ко од наших писаца. То му је домен рада, и ту му се дивим. Али чим пређе у област хемије, одмах се осети да и он, као и сви други југословенски социолози, недовољно познају хемију. То је доиста штета. Либкнехт је студирао вишу математику да би што дубље могао да уђе у метафизику. Зашто наши социолози беже од хемије, кад се без ње не може да правилно разуме питање народне исхране.

Храна нашега народа није само недовољна, није само ни рђава са гледишта куварске вештине, него је она — што је најстрашније — хемијски кроз погрешна, врло мало корисна, по некад чак и непосредно штетна.

Хемичарима и физислозима изгледа мало необично, када читају, да се количина беланчевина и сума калорија у храни, узимају као искључиво мерило правилне народне исхране.

Ја ћу у овом популарном излагању изнети јасно, да ништа није погрешније од таквога мерила. Показаћу да се човек или људско друштво могу хранили обилном храном, пуном беланчевине и високог калоричног ефекта, па ипак да се човечји организам неће правилно и снажно развијати, него ће стално да страда од многих крвних обољења, од разних хроничних тровања, који као црв руше људско здравље и нагризају његове темеље.

Журим одмах да се оградим, да ја нисам никакав фанатични вегетаријанац, јер и биљна, вегетаријанска храна, нерационално узимана, може да одведе човечије тело рушењу и пропадању. Задржимо се само на млеку; оно је најсавршенија храна међу свом људском храном. Млеко је по своме саставу без малог — необојадисана крв. Па ипак та „храна над хранама“ нека се једе искључиво и нека се једе, као што је несрећна пракса вековима завела — кувано до тачке кључања, онда ће

за неколико година довести до пропасти човечији организам, до апсолутне изнемоглости, глади и исцрпљености (кахексије). Постоји, исто тако, читава група хране која је или релативно штетна, као кључало млеко, или апсолутно штетна, штетна ма како да се употреби и справи.

На тај начин целокупна људска храна дели се у три јасно оделите групе:

Права храна: сва поврћа (спанаћ, шаргарепа, келераба, лукац, патлиџан, бурањак, грашак у мехунама, краставац, купус, карфиол, тиквице, бундева, све врсте салата (сем од кромпира), цвекла, целер, зелен; млеко (природно, некувано, од ветеринарски испитаних крава), сви млечни производи без разлике, а над свима: кефир, кумис, јогурт и кисело млеко; јаја полуровита, зејтин, путер, све врсте воћа (без икаквог изузетка), сви воћни сокови и пекмези, јако црн хлеб од непречишћеног брашна, што више печен, мед.

Храна другог реда: све врсте варива, које у себи имају доста скроба — пасуљ, боб, грашак у зрну, сочиво, леблебија.

Није храна, јер директно штоди: бео хлеб и све бело пециво, све израђевине од белог брашна (резанца, макарона, фиде, гершле, криз, колачи, бурек и т. д.), кромпир, шећер, пиринач, месо (скала његове опасности иде овако: најопаснија је дивљач, затим све конзерве од меса, говеђина, па свињетина, овчије, телетина, јагњеће, пилетина, па бело пилеће месо, најзад речна риба. Између њих разлика је у степену отрожности: конзерве и дивљач равнају се опасном отрову, а најлакше рибље месо — најблажијем отрову, који полако руши и убија.) Даље, со, бибер, алева паприка, најквирц, синап, сирће нити су храна, нити корисни стимулатори. Они руше бубре, изазивају брже закречавање вена, и треба их одбацити. Исто тако без икакве су хранљиве вредности: алкохол, кафа, чај, минералне воде, нарочито слане воде и воде са литијумом.

Маст, поред све своје високе калоричности, није храна. Сланина, разуме се, исто тако. Од жита нису храна: овас и кукуруз. Раж је врло добра као мешавина са пшеницом. Најздравији би према томе био онај хлебач који би био од мешавине пшенице и ражи у пропорцији 5 : 1, од непресејаног брашна, и то два пута печен. Чак и од тог идеалног хлеба не

би се смело јести дневно више (пored друге хране) од 250—300 грама.

Залог хране од уношења његовог у уста, па до његовог потпуног савршавања и разоношења хранљивих састојака по крви ради обнове организма, преживљује читаву једну бурну историју. Организам није само један тајанствени лавиринат него је, у исто време, најсавршенији хемиско-физиолошки лабораторијум. Такав, каквог људски ум и његова техника никад не могу ни да створе, па чак ни да потпуно схвате.

За нас, у овај мах, није важна та историја једног залагаја. О томе ћемо писати у засебној књизи. Нас овде интересује само исхрана народа, каква је она данас и каква треба да буде са гледишта хемиско-физиолошког.

Варење хране почиње још у устима под утицајем саливационе киселине, па се у главном завршава код „вене порте“. Готово стопроцентно бива, да сви случајеви хроничног тровања организма храном надиру кроз ту велику „вену порту“, која из црева одводи у крв заједно са соковима хране још и велику количину цревних отрова. Још стари Римљани су имали изреку, мудру и велику изреку, „Вена порта — порта малорум!“. То ће рећи, да се свако ало доводи у организам кроз ту животворну порту. Она, која служи животу, обнови, васкрсу и подмлађивању ћелија, та важна вена, без које организам наш не би могао да опстане ни једног часа, она га храни, подиже, али и трује и убија, јер кроз њу непрекидно са животној храном улази и смрт у нашу крв.

Је ли томе крива та вена? Да ли фаталност лежи у њој или у нама самим, у нашим кобним навикама, у нашем незнању, у скроз погрешном традиционалном начину исхране који се кроз векове провлачи, проглашујући себе као највише откриће науке и истине.

Тек су последњи проналасци нове хемије и физиологије учинили да се тај лажни фетиш збаци са свога божанског трона и права истина укаже пред људима жељених истине, напретка и здравог живота.

Да се човечански род није хранио од искони разнородном храном и то много већом по количини него што је она у ствари потребна — он би се давно дегенерисао и изумро од скробута. Овако је благодарећи разнородној храни и претерано обилној — извлачио најнеопходнији део хранљивих материја, страдавао вековима, тровао свој организам и као човечанског бића и као расе, и смањивао отпорност његову и дужину века. Тако је ова геренација дочекала, да јој организам буде бедно млитав и слаб, а дужина просечног човечијег века да спадне испод 32 године старости.

Да би наша излагања била што јаснија, ми ћемо морати да направимо једно мало објашњење о витаминима, као и о болестима, које се у науци зову авитаминозне болести. Оне наступају било код појединаца, било код друштвених групација чим се њихова храна у једном дужем периоду лиши својих витамина или се уноси у организам она, која је у опште без њих.

И шта су то витамини? Наука до данас није могла да открије њихову праву суштину. Постоје неколико хипотеза, али ниједна не одлази даље од произвољних претпоставка. Последње вести говоре, да су и млади америкашки хемичари Д-р Хени и Сорел успели да потврде експерименте неколицине европских научара, и да у једном срећно испалом хемиском процесу издвоје кристале витамина. Разуме се да је самим тим откривена и хемиска тајна њиховог бића, исто као и сама физиолошка динамика. Они у правцу исхране чине права чуда, исто онако — само без опасности разарања, која радиум чини у физичком правцу.

Али и пре откривања тајанствене природе витамина, утврђено је дугим и истрајним проучавањем и дугогодишњим испитивањем, да се многе животиње између, закржљавају, дегенеришу се и умиру лаганом али неизбежном смрћу чим се за дуже време лише авитаминозне хране. Елиминационом методом утврђено је, које су то хранљиве материје, које играју пресудну улогу у одржавању живота. Тако су откривени витамини А, В, С, D, Е и т. д. Храна, која не садржи витамине, или их не садржи у довољној мери, некорисна је за човечији организам, јер у пркос њене и калоричне и албуминозне вредности, организам је изложен неизбежној опасности сталног пропадања. Постоји читаву серију болести, које се појављују као последица авитаминозне хране. То су: рахитис, скорбут, пелагра, па чак — изгледа — и дијабет.

Много је већа опасност од неавитаминозне хране, што подмукло руши организам, ускорује старост и смрт, него што изазива помениуте болести. Оболења су уопште проносива. Човек устаје противу болести чим је осети: настаје тада борба, и ко победи. Међутим, постепено рушење организма не види се, није праћено оштрим боловима и рапидним опадањем организма. Малаксалост, поруђавање, немоћ и старост иду зато ипак брзим током, али се то ипак означава утешно као природан ток живота и старења. Противу свега тога или се ништа не предузима, или се нешто предузме али са свим доцкан кад је сваки рад на спасавању промашен и узалудан.

Према досадашњем излагању наша би се теза могла овако да постави:

Беланчевинаста (албуминозна) и калорична јесу хране неопходно потребне нашем орга-

низму, али како у природи постоје те хране са витаминима и без њих, то је за правилну исхрану човечијег организма потребна и корисна само она витаминска храна која у себи садржи довољно беланчевина и калоричних ефеката.

Али ни у овој научној истини не лежи сва тајна дугог живота, здравља, лепоте и младости. Постоји још једна тајна која њу допуњује у вечитој хармонији победе живота, то је тајна, како ћемо се рационално хранити и какве ћемо комбинације хране правити, јер чак и прворазредна витаминска храна, узимана нерационално, изазива супротне ефекте здрављу и напретку.

Храна је отров, ако је организам не искористи као што треба. Она га трује, троши му рад и врши подмукло рушење његових ћелија.

Хранити се храном, која је по свом хемиском квалитету непотребна организму, значи тровати организм.

Хранити се већом количином добре хране, него што је организам потребује, значи изнуравати његове животне снаге и суфицијентима хране тровати његове животворне ћелије.

Хранити се хемиски рђавим комбинацијама добре хране, значи изазивати непотребна превирања, гасове и отровну уринску киселину која нам потапа сваку кап крви и сваки атом нашега боћа.

Према томе, човек се треба да храни само у довољној количини добром, витаминском храном узиманом у таквим хемиских комбинацијама, које наш организм брзо и лако апсорбира не стварајући никакве споредне гасове, отрове и киселине.

Која је то храна и какве су то хемиске комбинације изнећу у наредним одељцима.

*

У овој мојој практичној студији не треба гледати некакав лекарски требник. Она садржи више основне принципе чувања здравља и правилног напредовања човечијег организма, а тек на другом месту и узгред лечења болести, и то тек у оним случајевима где се није могло да избегне а да се о терапији не говори.

Ко има деце — ова ће му студија бити најбољи саветник; ко жели вечиту младост, свежину и лепоту — нека се управља стално по начелима њеним. Ко себи и својима жели дуг живот — моћи ће да упозна тајне његове ако добро проучи открића ове наше студије и усиса их у душу као пчела мед са цветне и мирисаве крунице. Студија ова или боље рећи књига ова треба да буде јеванђеље свакога дома.

Људи нису криви. Вековима они са коленца на колена преносе заблуде о исхрани. И вечно, од свога преисториског, пећинског жи-

вота, до садашњег салонског, хране се из основа погрешно, некорисно, а у много случајева и непосредно опасно. И те заблуде, што је најгоре, благосиљала је вековима школска хигијена и читави Хималаји писаних лекареких и нелекареких распарави о храни.

Могло би се шта више, рећи, да је се пренесториски, пећински човек рационалније хранио од садашњег салонског центлмена у смокингу. Он је јео непосредну биљну храну, некувану, неупропашћену ни високом температуром, ни разним зачинама. Једино му је било штето, што је — кад год је могао, прождирао месо свих врста од зечетине па до меса свога рођеног брата печеног на ражњу.

Почнимо из почетка. Дете је мало и још из сиса. Отац му једнога дана пружа пилећи батак, мале га ручице облапорну грабе, и сисају. И мали орлић жали што не може још да га прогута. У дому је због тога читав празник. То је први покушај, да беба са мајчиног млека и досадног криза пређе на „снажну храну“. А јадни родитељи и не слуте, да је то први дан када је њиховом мезимчету дат отров да га посиса, јер ће се већ за који дан појавити уринска киселина у крви, тај злокобни весник ране старости, трајнога оболења и преране смрти. Али главно је да је децини отац пресрећан. Он на кашичици пружа нежној беби неколико капи црнога вина. Малишан гута, прави по мало гримасу, али гута. Мало дете прогутаће облапорне и рицинус и језичићем слатко оближавати кашику од одвратног рицинусовог уља. Отац само што не заклиће од среће. Сии му већ пије вина, а вино је „крв, снага, здравље“. Каква несрећна заблуда. Месо, чим се животиња закоље, почиње да се распада. Што дуже стоји — у толико процес трудења постаје јачи, месо мекше и — „слађе“. Бар тако наивне домаћице и гурмани мисле. Зар би се иначе бифтек тако високо ценно, и ако у њему има 0.912 апсолутних отрова. Лешински отрови јављају се одмах чим животне функције у организму престану. И те отрове човек једући месо, уноси у крв и појачава их рђавом комбинацијом хране.

Зар вам ово физичко тровање, тровање храном малога детета од стране невичних родитеља не личи на духовно тровање, које се исто тако често срета у животу.

Малишан већ почиње да говори по мало. Срећни отац горди се и учи синчића да псује. Понос му заблеста у очима када се невини децини уста обесвете псовком.

— Замисли, размеће се отац пред пријатељима — то ће бити говорник. Већ сада псује као амалин! Дед, сине, опсуј ми оца!

Малишан и не чека да га паметни тата и по други пут позове на ову духовну гимнастику, него распати свом оцу плусак од псов-

ки од којих би се застидела и чубурска гатара.

Ето, тако се у великој већини васпитавамо и физички, и духовно. Од раног детињства, човечије се биће навикава на физички и духовни отров.

О алкохолу ћемо говорити накнадно, а за месо још једанпут подвлачимо, да оно у опште није храна људска, него зверова, који су и вилицама и системом пробавних органа способни за њу, као и кратком дужином свога предистинираног века. Месо нема витамина, управо има их врло мало, и то што их има губе се при његовом справљању, јер ако се део поврха и све воће могу да једу сирови, месо не може, и зато његови незнатни витамини ишчезавају кувањем или печењем. Беланчевинасто-калоричне вредности меса, могу се и лакше, и корисније, и јевтиније заменити вегетабилним (биљним) беланчевинама. Оне су и са гледишта апсорпције несравњено боље, јер саме по себи нису отров, као што је то месо са његовим птомаинима, а и кад су праћене отровима, то је услед нерационалне комбинације хране и недовољне заштите пробавних органа, због чега се стварају пропратни отрови. Али они се могу врло лако избећи, док то не важи и за отрове меса. Ови су везани неразлучним везама за њега, и до сада наука није успела, да из меса издвоји лешински отров, разуме се да га одвоји не хемиски, него практички, у алиментационој сврси.

*

Храна за децу, болеснике, старце, породице и реконвалесценте јесте — природно, тек помужено, некувано млеко, тако звани „Дринк-милк“

Кувањем и стерилизацијом млеко губи све витамине. Оно их убија и постаје мртво млеко. Млеко је од све друге хране једина непосредна, жива материја, необојадисана крв, која у себи садржи све хранљиве материје и витамине (С). Кувањем се од живог млека прави мртво млеко, које у погледу хранљивости представља мањак од 90%. Пастеризацијом се постиже нешто боље стање, али ипак се губитак хранљивости пење до 80%.

Међутим, садашње некувано млеко, рађено нехигијенском и примитивном мужом, још је сто пута горе. Оно је додуше у погледу хранљивости идеално, али је опасност од заразе појачана са 60—70%.

Једино остаје тај тако звани „Дринк-милк“. То је природно, свеже, хигијенско млеко, мужено електричним апаратом, у стерилизираним флашама, са аутоматским затварачем, са претходном пуном дезинфекцијом пре муже радникових руку, крављег вимена, у светлим, чистим и скроз хигијенским шталама, од апсолутно здравих крава. То се млеко пије једва млако, највише до

18° С. За слабе одрасле смлачује се мало у пари или топлој води, а за децу се греје и разводњава, али не кувањем него додавањем топле и добро прокуване воде.

Такво млеко и дечији, и болеснички, и старачки организам (а камо ли снажни и здрав) прима са врло малом и незнатном редукцијом.

Кад је овај „Дринк-милк“ од козијега млека — онда је постигнут максимум хранљивости и максимум сигурности од заразе. Јер ако коза нема малтеску грозницу, ничега се другог не треба бојати. А и ова бојазан отпада, јер у Југославији нема уопште малтеске грознице ни код коза, ни код људи, сем спорадичних појава на далматинском приморју, који су импортирани морем

*

Савремена је хемија апсолутно противу меса, масти и алкохола. Али ко већ неће или не може због навике или „алиментационе идиосинкразије“ да остави месо, онда нека у најмањим количинама (са потребним прекидима) употребљава свеже рибље месо, од младих и немасних риба и живинско бело месо исто тако младо и свеже. Друга меса нека не једе нипошто.

Свињска маст рђаво утиче на јетру и убрзава појаву артериосклерозе, а где је већ има — појачава њен фаталан ток. Маст не храни. Она би још могла имати вредност код телесних радника због свога калоричног богатства. Али пошто се она може да замени зејтином и бутером у том смислу, онда су ови стопроцентно бољи јер повољно утичу на јетру, не изазивају таложење сала и тако звану масну дегенерацију ткива и врло повољно дејствују на одржавање еластичности крвних судова и ткива у човечијем организму.

Алкохол није ни храна, ни користан стимулатор. Физиолошка доза алкохола не постоји. Он је отров и у најмањем степену, ако се стално узима. Док је за тровање организма у дугогодишњој употреби алкохола довољна и најмања дневна доза од 100—200 грама, да не говоримо више, дотле је за акутно тровање нужна врло велика доза која одлази често на неколико литара пића и смањује се или повећава с обзиром на количину алкохола у њему.

Познат је разоран утицај алкохола на бубреге и панкреас. Отуда људи који пију — слабо једу. Ништа мање опасан није ни његов утицај на нервни систем и на све жлезде са унутрашњом секрецијом. Зато хронични алкохоличари губе врло рано сексуалну потенцију у пркос своје младости, варљивог доброг изгледа и лажне снаге. Морални је утицај алкохола тек најстрашнији: он у дужем периоду употребе толико отупи човека, толико га морално умртви, да он убр-

зо постаје неосетљив и према деци, породици, послу, дужностима и отаџбини.

Алкохол не храни. Он само даје лажну и тренутну илузију снаге, јер проширава крвне судове, да одмах после тога наступи реакција. Многи су физиолози чинили опите са зечевима, пацовима и птицама, и давали им храну натопљену у зашећереном алкохолу. Све су животиње после 5—6 недеља подлегле.

То се исто утврдило и статистиком код људи. Ако је у једном народу просечна дужина века 55 година, онда је она смањена била:

за 15—18% код оних који мало пију
за 26—35% код оних који осредње пију
за 40—60% код оних који много пију.

Многи ће нам од читалаца овде приговорити, да они познају многа лица, која су целог века прождирала месо као боа-констриктор (змијски цар) а литрењаком пили ракију и вино, па се румене као девојачке слике на вапшарским колачима, а живе дуго као орлови.

Али овде је у питању очевидно једна заблуда. Они доиста познају неколико таквих примера које је спасла или јака конструкција или чудотворни закон наслеђа, у чије мистерије још наука није ушла, нити ће скоро ући. Међутим, ти што би ми могли да упуте овај приговор, требали би да обнове своја сећања на оне велике армије својих познанника, који су умрли још релативно млади, благодарећи једино пићу, неуредном животу, лудој и нерационалној исхрани. И онда би видели да на сваког овога победника алкохола, долазе по 100 жртава пића.

За даље наше разматрање долазе нам на ред три главне врсте хране: хлеб, поврће и воће. У њима лежи права и истинска исхрана. Хлеб наш треба да је од пшенице и нешто ражи. Више црн него мрк, од непросејаног брашна, у коме су сачувани остаци пшеничне опне. О кукурузу не може бити ни речи, јер он није људска ни сточна храна. У Славонији народ њиме гоји мршаве коње, као и ведрове спремне за посек. Због приличног процента масти, кукуруз је по превасходству храна за свиње у завршном периоду гојења.

Хлеба не треба јести много. Кад се има друге хране доста га је на једног одраслог човека 250—300 гр.

Поврће је изврсна храна, управо оно је поред воћа права храна. О његовим хранљивим ефектима могла би се написати читав књига. У опште не постоји поврће које није од прворазредне користи. Изузетак чине само варива, која су с једне стране мало тешка за варење, стварају надимања и имају у себи доста скробастих материја, а већ то им смета да стану у први ранг у листи људске исхране. Ипак и она су добра.

Као што нема некорисног поврћа, тако нема ни некорисног воћа.

Годинама се одржавала у народу једна невероватна заблуда, да воће не храни. Стара наука о исхрани знала је само за беланчевину, угљене хидрате и масти. Тако је једна од најблагословенијих храна проскрибована из озбиљних људских јеловника. Није ни дан данас више мали број људи, који се буквално стиже да једу воће и млеко. То није за људе и мушкарце — бране се они, — већ је за њих месо и црно вино.

У ствари, воће поред свога шећера, воћне киселине, нарочито благотворне јабучне киселине садржи још пуно витамина, који су у ствари главни елементи исхране, који су регенеративни по свом дејству.

Неке врсте воћа, као смокве, урме, ораси, бадем, банани, лешник, и т. д. имају поред витамина још и нешто масти (ораси, бадем и лешник), а и беланчевине.

И ако је поврће са воћем првокласна хигијенска и витаминска храна, ипак и за њега као и уопште за сву храну, важе извесна начела исхране позната под именом нове дијететике.

Пре свега воће не сме се јести са јелом, ни после јела, ни са хлебом. Воће се једе само на гладно срце (на празан стомак), ако се хоће да се од њега има користи, а не штете. Кад се једе уз јело или непосредно после јела, воће ће у стомаку изазвати јако превирање, при коме се ствара уринска киселина, која после добрим делом одлази у крв, ћелије и сва ткива.

А треба знати да је уринска киселина она, која нам доноси постепено изнемоглост, болест, старост, проружњавање и на крају, смрт.

Једна од многобројних заблуда човечанства јесте и то, да се воће, компот, слатка и џемови, једу после јела. У цивилизованој Енглеској свако се једење завршава џемом (разне врсте пекмеза). А чувени енглески доручак, толико хваљен и славан у лајичком свету, то је прави атентат на хемиске процесе. Они једновременно на том доручку једу: бео хлеб, шећер, кафу, млеко, бутер, пржена јаја, шунке и џем. Када сва ова количина од ове убиствено комбиноване хране уђе у желудац — он постаје фабрика отрова, а на првом месту злокобне уринске киселине. Правилна исхрана иде овако. Ујутру рано — прање и дезинфекција зуба и уста. Пре тога не узети ништа, не прогутати чак ни пљувачку своју. Навика, да се још у постељи пије чај — врло је рђава навика, ако је спојена са непрањем уста као што је то у 95% случају. Уста човекова после јела и ноћног хиризма пуна су микрофлоре и штетних бактерија. Кад је реч о прању зуба и уста, треба рећи, да је најглавније прање после јела, а

нарочито пред спавање, а то се прање, на жалост, врло ретко врши. Посматрао сам у животу масу дама од реда, које перу зубе само кад хоће да изађу — у варош! Код њих је четка за зубе исто оно што и пудријера за лице. Доиста комична заблуда кад не би била жалосна до суза. Пошто се зуби и уста оперу треба попити једну чашу воде: обичне, минералне (слабе и једино алкално-муријатичне) или дестилиране (искључиво за оболеле). Може се узети тада и нешто слатка, према навици и обичају. Кафу (турску) не питу у опште. Ко је научио на црну кафу, нека је полако замењује сличним напитцима: кафом декофеинизованом (на пр. Хаг-кафом) или од јечма, смокве, леблебије. Дуван не пушити никако или пушити само денкотизирани, чије цигарете треба на захтев Министарства здравља да пусти у продају монополска управа. Кафе које смо набројали, нешкодљиве су. Донеке чак и корисне јер садрже у себи 25% хранљивих састојака. Тек после пола сата, такође на гладан желудац, узима се воће по вољи и према сезони. Нема воћа — реч је о зрелом воћу, које је забрањено и контраиндиковано, изузетци су код извесних болести (као дијабетиса), код неких бањских дијета (код врњачке дијете и т. д.) као и при употреби нарочитих лекова и минералних вода. Што се тиче шећерне болести (дијабетиса) изгледа да и ту воће није увек контраиндиковано и да повећање шећера после употребе воћа зависи од индивидуалних склоности, а не објективно од самог воћа. Има безброј болесника од шећерне болести, код којих се количина шећера смањује нагло после куле воћем, нарочито грождем, а има их код којих се повећава; негде воће, опет, остаје неутрално, и без утицаја.

Касније 1 сат (после воћа) може се прићи доручку.

О једном идеалном јеловнику говорићемо у једном одељку даље.

*

Постоји још једна заблуда у исхрани. То је супа (јуха) од меса. Верује се у народу, простом и школованом, сиромом и богатом, да је супа најбоља и најздравија, окрепљујућа храна и за здраве и за болесне. У ствари, ништа нетачније од тога. Супа извуче из меса и костију велики део птомаинских отрова, затим две трећине других шкодљивих материја, коластерински талог, разних органских соли и раствореног туткала. Супа служи као одлично средство за појачавање артериосклерозе где је има, за стварање тамо где је још нема.

Воде у опште не треба пити пре јела, јер она разблажује желудачне сокове, нити је пити много. Мера је индивидуална и не може

се нормирати. Али начелно не треба је пити више од 1—1½ литра, јер се разводњава њоме крв и напрежу више него што треба и срце и бубрези да је елиминирају. Једино је чиста природна вода безопасна за пиће. После ње, слабије алкално-муријатичне воде, у којима нема превише угљене киселине. Воде са литијумом нису најбоље, јер у њима има литијума тако мало да би их требало пити кофама па да се попије индицирана доза. Слане, пургативне воде нису никако за препоруку, јер појачавају опасност артериосклерозе и после дуже употребе проузрокују колитис.

Место свих минералних вода најбоље је попити чашу две лимонаде или оранжаде, врло мало заслађене. Они су, као и сви воћни сокови још корисни за варење и апсорпцију желудачно-цревних отрова.

Не треба се плашити, да ће биљно-воћна храна бити монотона, и да ће због тога брзо дотужати. На против, биљна је храна разноврснија и знатно богатија од анималне.

Немци од разних поврћа имају 186 разних јела. Једина је мана поврћа што она стварају много чорбе (течности). Али их зато треба справљати гушћа, на форму сосова или паштета. Немци, који су недостижни мајстори у хигијенском кувању, имају на десетине и десетине јела од комбинованог поврћа са карфиолом и јајима.

Сва та јела справљају на зејтину или на бутеру. У погледу хемиске добротe масти за справљање јела иду овим редом:

Најгора је и најнездравија свињска маст, па гушчија, затим дој, па биљна (американска) маст, добар је бутер, а најбољи је природан нерафиниран зејтин. Маргарин је у средини између американске масти и бутера. Турско је масло горе од бутера, разуме се и од зејтина (који је на првоме, краљевском месту у хигијенској скали масти и уља) а боље од свих других уља и масти.

Било би сјајно, ко би могао да место хлеба једе кувану пшеницу са врло мало ораја и без шећера. За њу треба имати јак и уредан стомак, заштићен васпитањем од стомачне идиосинкризије. Та кувана пшеница вреди за здравље и напредак организма по најбоље јело, јер у себи садржи поред целокупне хране још и витамине. Она сем тога благотворно утиче на перисталтична кретања црева и на њихово непрекидно подмлађивање. У томе правцу, кувана се пшеница равна чуду.

У Америци је пре неколико година био расписан конкурс једног великог монденског листа за најздравији народни јеловник, природан, јевтин и хигијенски беспрекоран. Мој је одговор случајно задоцнио, али је ипак жири нашао да је он најбољи.

ХИГИЈЕНСКИ ЈЕЛОВНИК

За здраве људе:

од 5—6 сати изјутра: чаша обичне воде или слабо алкалне. Уз воду по крајњој нужди — комад шећера; иначе слатко или какав џем.

(Пре воде извршити савесну тоалету зуба и уста).

у 7 сати појести $\frac{1}{2}$ кгр. сезонског воћа на потпуно гладан стомак.

у 8—8 $\frac{1}{2}$ доручак:

50—60 гр. дупло печеног црног хлеба;

1—2 јајета са $\frac{1}{4}$ кгр. куваног млека;

врло мало од млечних производа.

у 10—10 $\frac{1}{2}$ — две јабуке или мало каквог другог воћа.

Не заборавите да се воће никад не једе са хлебом, ни с другом храном. Оно се једе на гладно срце.

у 12—1 Ручак:

Супе (потажи) од разне зелени, без меса. 1—2 јела од разног поврћа.

(Спанаћ, келераба, шаргарепа, карфиол, све сорте купуса и кеље, пољско зеље, бураија, мауне грашка, баљме, зелене слатке бабуре, патлиџан плави и црвени, цвекла, тиквице, јургете, зелен (целер, папканат, першун), рен, гљиве, шпаргле, лист од винове лозе, липе и зеља, коприва, зелена салата, марула). У другом реду по том долази скробно вариво: пасуљ, грашак, сочиво, боб.

Салате — све из реда, сем салате од кромпира и скробног варива, али с тим да се не закисељавају сирћетом или есенцијом, него лимуновим соком.

НБ. Све израђевине од брашна (макароне, фиде, резанца, посластице и колачи и т. д.) не треба никада јести. Оне нису храна него материјал за гојење и стварање уринске киселине.

Јела се не смеју зачињавати паприком, бибером, синапом, сирћетом, а сољу врло мало.

Место тога, сва јела могућа треба преливати милерамом и киселим млеком.

Вечера за здраве (око 7 сати у вече):

Исто што и за ручак само у знатно смањеној количини.

Пред спавање (око 10 часова) попити чашу млека и јести воћа до $\frac{1}{2}$ кгр.

Алкохол, чај, кафу, шербет никада не узимати. Место њих пити: топлу лимуну и

разне тејеве: липов, брезов (они поред физикалног дејства још имају утицај дијуретичан и експекторативан).

За старије људе и слабуњаве:

у 6 сати до 7 — једна чаша дестилиране воде са 1 малом кашичицом рафинираног сока од лимуна или поморанџе

у 7 $\frac{1}{2}$ —8 сати: узети $\frac{1}{4}$ кгр. сезонског воћа

у 8 $\frac{1}{2}$ —9 сати доручак:

20—30 гр. два пут печеног црног хлеба;

1 жуманце у чаши млека (Дринк-милка)

врло мало других млечних производа

у 10—10 $\frac{1}{2}$ сати: пола шоље млека (или сто грама јогурта, кефира, кумиса)

у 12 до 1 сат — Ручак:

Мало чорбе од разног поврћа. Поврће исто као и за здравог човека само смањено за 50%. Скробна варива никада не јести.

Хлеба црнога дупло печеног до 50 гр. или шаку куване пшенице

Салате ма које врсте, само не од кромпира и варива. У салати место сирћета — лимуна. Сва поврћа преливати киселим млеком

Вечера:

у 7 сати, вече: $\frac{1}{4}$ кгр. слатког или киселог млека или јогурта, али без хлеба. А ако су здравији, млађи и са јачим апетитом — онда још и мању порцију поврћа са 1 полупрженим или полукуваним јајетом

Пред спавање — $\frac{1}{4}$ кгр. сезонског воћа

На крају извршити најсавеснију зубну тоалету

НБ. Стари и изнемогли људи за 24 часа не треба да унесу у организам више воде и других течности од 1—1 $\frac{1}{2}$ литре.

Ако уносе топлу течност — она не сме бити врела, јер то рђаво утиче на срце.

Овај јеловник важи и за малу децу и све болеснике, сем оних који морају по наредби да се уздржавају од сваке хране.

Хлеба уз храну јести што мање. Увек црног и у кришкама два пута печеним. Бео хлеб, то је једна маса пшеничног скроба, која је изгубила витамине, и која једино служи дебљању, кварењу желудачних сокова и стварању уринске киселине. Бео хлеб треба државати да законом забрани и из економских и из хигијенских разлога.

(Наставиће се)

Исхрана Београда и Загреба

— Упоредни преглед потрошње животних намирница —

I

Желудац свакога великога града је био увек један од највећих проблема социјалне и комуналне политике.

Тај проблем је латентан и перманентан, а у изванредним политичким приликама може да буде и један од најакутнијих!

У нормалним приликама постоје два доминирајућа момента који регулишу исхрану градског становништва: 1) социјално-економски уопште; 2) комунално-апровизациони напосе. Приоритет једнога од ових двају момента немогуће је конкретно одредити, јер су оба подједнако важни и неопходни за унапређивање животног стандарда код исхране градског становништва.

Благодарећи несумњивом развиту неких наших градова, код нас је проблем исхране постао већ политички актуелан. Јавно интересовање за сваку тону више или мање потрошеног меса, кромпира или јабука, биваће од сада и код нас све веће и чешће. Досадашњу глад за лаким и баналним сензацијама, почеве наша дневна штампа да замењује посматрањима која спадају у област апровизирања и исхране у градовима. Некадашњу вештину „кметовања“ смениће свестрано теоријско познавање и практично комунално разумевање деликатних принципа политичке економије и интегралног друштвеног развоја.

Тек тада, на томе вишем ступњу схватања, биће могуће рађање трећег момента у питањима градске исхране: *хигијенизирање*

исхране уопште. Тада ће почети да долази до изражаја питање научних комбинација и хигијенскога распореда код узимања и рационалног искоришћавања човекове хране... До тада ће пак, принципи исхране бити и стојати потпуно у знаку колоричне вредности, која се одмерава законима понуде и тражње т.ј. законима друштвене нужде и нужности...

II

За сада је исхрана наших градова извргнута искључиво слепим и грубим законима хаотичних економских интереса. По изукрштаним линијама тих интереса, који су по правилу лишени свих социјалних скрупула, вегетира наша градска исхрана, изложена увек ударима најразличнијих пијачних каприца и случајности.

Остављени, боље рећи жртвовани, приватној трговачкој апровизационој иницијативи, наши градски становници осцилирају са обимом своје годишње исхране у једном абнормално широком кругу. То осцилирање иде по појединим годинама чак и до апсолутнога умањења потрошње појединих врста хране, у пркос једновременога повећавања броја становника... Када се томе дода факат сталне тенденције умањивања и ограничавања исхране уопште, онда је актуелност наше градске исхране више но очигледна, више но доказана...

Београд је, на пример, утрошио за шест година следеће количине хране.

Табела бр. I

Увоз и потрошња животних намирница у Београду за шест година — без меса са беогр. кланице*)

У ГОДИНАМА	Метрички центи							Укупно унето у метрич. центара		Кретање у процентима										По једном становнику
	Маст лој и вештач.	Млеко и млечни производи	Јаја, живина и риба	Полупр., варина, парнач	Шећер свих врста	Воће прес. и суво — грмље	Месо само увоз	Укупно унето у метрич. центара	Процентно по сваком поједином становнику	Маст лој и вештач.	Млеко и млеч. производи	Јаја, живина и риба	Полупр., на- риво и па- ринач	Шећер свих врста	Воће и грмље	Месо — увоз и прераб.	Кретање укуп. увоза			
	Метрички центи							Укупно	Килогр.	Кретање у процентима										% тот
1925	1,281.1	12,994.9	2,946.9	21,852.8	4,979.3	6,618.2	833.3*	54,541.5	322,669	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%		
1926	1,149.5	15,149.0	3,245.9	22,643.8	4,595.7	11,895.5	1,399.9	69,019.3	327,455	89.72	116.57	110.14	103.47	91.69	123.67	106.59	110.04	101.46		
1927	1,327.7	17,207.6	3,373.2	24,721.0	4,218.5	11,251.6	1,596.3	63,685.9	322,432	103.63	132.41	114.46	112.95	84.72	116.98	190.42	116.78	99.93		
1928	1,415.7	17,948.9	2,508.3	22,706.6	4,115.5	13,063.4	1,872.2	62,925.6	297,090	110.59	132.69	85.11	103.76	82.65	135.81	223.33	115.37	92.07		
1929	2,248.1	16,644.6	3,264.8	35,495.9	6,012.5	14,286.0	1,767.7	79,719.1	344,091	175.48	120.39	110.77	162.26	120.74	148.59	210.86	146.16	106.63		
1930	1,525.6	14,840.1	3,504.4	24,405.0	5,620.6	6,532.8	1,638.6	57,797.1	241,658	119.86	114.19	108.73	111.56	112.87	68.13	195.56	105.97	74.29		
Укупно:	8,579.9	94,080.3	18,543.0	151,755.2	29,482.3	66,667.7	9,113.0													

*) *) Главне количине меса, које су добивене са кланице изнете су у табели бр. 4

Ове пропорције, које не исцрпљују износе свеукупне потрошње, јер не обухватају све врсте животних намирница: хлеб и још неке, — уочљиве су за сазнање жалосне истине о нашој градској исхрани. Паданье потрошње од 100 на 74,89% за шест година и сувише је трагично, да би се могло објашњавати само социјално-економским тешкоћама, или, само комунално - апровизационим недостатцима. Овако зле последице наше исхране могле су се родити само у крилу дубљих и комбинованих узрока: сталног релативног слабења београдске индустрије и трговине; дуготрајног одсуства сваке интервенције; упорнога отклањања сваке комунално- апровизационе политике...

Само један баналан пример може нам о овоме већ доста рећи.

Половином фебруара о. г. плаћало се на Цветном тргу за килограм црне роткве по 3 динара, а на марвеној пијаци килограм живе јагњетине по 6 динара! Разуме се да су месари продавали ту јагњетину деликатесу у фебруару по 14—16 динара, и са продатом кожом узимали дупло више но што су издавали.

У марту о. г. већ смо плаћали црни лук по 5 дин. за килограм, а у исто време смо могли маст добити по 10 дин. кило. У почетку априла добијамо јаја по 18 комада за 10 динара, а кромпир плаћамо по 3—3.50 дин. за кило.

Штета од недостатка комуналне апровизације на нашим пијацама не може се већ очигледније илустровати.

III

Потрошња животних намирница у годишњој исхрани Загреба била је у следећим размерама:

Табела бр. 2.

Потрошња за три последње год. у Загребу

В Р С Т Е	1929. год.	1930. год.	1931. год.
	килограма, комада и литара		
1. Повеће кгр.	8,694.416	9,062.416	16,497.063
2. Гљиве "	9.650	16.645	5.545
3. Воће "	6,244.987	7,993.213	10,622.981
4. Млеко лит.	15,290.550	16,766.000	12,521.930
5. Млечни произ. . . кгр.	781.144	617.690	1,565.852
6. Живина заклана . .	65.911	360.760	1,943.929
7. " жина ком.	296.154	261.366	136.990
8. Јаја "	4,603.440	3,043.280	4,625.930
9. Рибе кгр.	175.867	115.271	272.515
10. Дивљачи ком.	296	15.264	25.139
11. Меса кгр.	—	3,492.357	4,993.275
	35,552.414	41,744.262	53,211.189

Ма да немамо обилних података о свеукупној потрошњи Загреба — као што их

имамо за Београд — ипак можемо видети кретање загребачке исхране код именованих врста које су снабдевене статистичким подацима.

Ове познате врсте и количине биле су у последњој, према претпоследњој години, веће за 27,46%.

Искључујући пак месо, чија је потрошња непозната за 1929 годину, кретала је се потрошња осталих врста животних намирница са познатим количинама овако: 1929 год. као 100%; 1930 год. као 107.59%; 1931 год. као 126.05%.

Велика је штета што немамо података о бројном стању становништва у првим двема годинама, и што нам је уопште непозната размера потрошње хлеба, масти и колонијалне робе, да бисмо могли на подлози калорија прецизном научном методом процењивати реалну исхрану Загреба. Надати је се да ће се за ову текућу годину такви подаци ипак створити, те код будућих публикација пружати поуздана средства о томе.

Намеће се једно питање: одкуда је наступила ова велика позитивна промена код исхране Загреба у последњој према претходној години! Јер, чињеница је, изван сваке сумње је, да Загреб није могао за ту годину пораста у одговарајућој мери са бројем својих становника.

Ако се за моменат зауставимо само на овој процентној разлици годишње потрошње Загреба, мораћемо се осврнути и на једну врло похвалну комуналну иницијативу његове Општине, започету баш у прошлој години.

Загреб је у 1931 год. успоставио једну широку компетенцију за своје Тржишно надзорништво, и, преко те компетенције вршио непрекидну интервенцију на сузбијању високих цена.

У своме годишњем извештају за прошлу годину Тржишно надзорништво констатује између осталог и ово:

„Из свега напред образложеног видљиво је да је градека општина током год. 1931 — мада је погуда живека била врло повољна — морала интервенисати у прапу спречавања подизања цена, а порадила је са нарочитим успехом на снижењу цена хлеба, меса и огревног дрва“.

Чињеница је, коју неће нико спорити, да је и Загреб био у прошлој години више под ударом кризе но у претпрошлој години. Познато је да је Загреб имао већ у новембру пр. год. преко 20.000 незапослених радника, који су заједно са својим породицама трпели перманентну оскудицу код исхране, а Загреб нема више од 185.581 становника, — па ипак је квантум годишње потрошње повећан за 27.46% номинално.

Разуме се, да ефективно повећање потрошње по једноме становнику није 27.46%,

али извесно повећање ипак постоји и по једноме становнику, јер ових није могло бити у истој години повећано за 27.46%, према броју из претходне године. Ни евентуално потпуније вођење статистике Тржишног надзора не може да неутралише појаву овако високог процента добивеног у времену тешке економске кризе. Сличан исхранбени феномен констатован је и у Београду код потрошње меса у прошлој години, о чему ће бити такође речи у овоме чланку.

За једну ма само и оваку интервенцију било је већ крајње време, јер је Загреб био већ ушао у једно критично стање своје исхране, а верижност његове трговине са храном била је већ чувена у Југославији.

Тек после вишегодишње комуналне интервенције, Загреб је успео да се изједначи у потрошњи са Београдом, и да га пребаци за 4,34% у потрошњи код познатих врста и количина. Међутим, Београд је, како смо напред видели, све до 1930 год. био у једноме неуздражаном падању са исхраном.

IV

УПОРЕЂЕЊЕ ПОТРОШЊЕ

Београд у 1930, и Загреб у 1931 години су имали овакав размер у потрошњи упоредивих врста и количина животних намирница.

Табела бр. 3

Потрошња Београда у 1930 г. и Загреба у 1931 г.

ВРСТЕ	Укупна потрошња		Просечно по једном становнику			
	у Београду	у Загребу	у Београду	у Загребу	Београд	Загреб
	Тога годишње		Годишње кг.		Дневно, гр.	
1. Поврће	23.261	16.497	97.263	88.894	266	243
2. Воће	6.396	10.622	26.745	57.241	73	156
3. Млеко	14.384	12.521	60.143	67.474	164	184
4. Млеч. производи	1.550	1.565	6.481	8.432	17	26
5. Живина	1.500	2.080	6.271	11.213	17	30
6. Јаја	1.471	231*	6.151	1.246	16	3
7. Риба	583	272	2.438	1.468	6	4
8. Месо	11.134	4.963	46.549	26.906	127	73
УКУПНО:	60.281	8.785	252.045	262.881	600	720

Пада у очи знатна разлика код потрошње поврћа у Београду 1930 и у Загребу 1931 године, и огромна разлика код потрошње меса, на штету оне у Загребу. Такође је врло карактеристична разлика у већој потрошњи млека у Загребу, када се зна да је у тој години Загреб имао смањену — апсолутно смањену потрошњу млека за читавих 4,245.000 литара, према оној из претходне године. Бео-

град троши много више меса и јаја, а Загреб млека, живине и воћа. Ове разлике би можда могле да објасне и неке друге социјалне и културне разлике из живота наших двају највећих и најважнијих градова у Југославији. Ипак је једно заједничко код исхране Београда и Загреба: нити један једе довољно меса, нити други довољно млека!

Примери исхране других градова на страни могу нам показати како изгледа наша сопствена исхрана.

Према саопштењима — у јулу пр. год. — Бироа за унапређење немачко-југословенских привредних односа, годишња потрошња јаја у Берлину износи 720 милиона годишње, односно просечно по 163 комада по једном становнику. Берлин импортира јаја, док ми извозимо. У Београду је 1930 године била потрошња јаја просечно по 64, а у Загребу само по 25 комада по становнику. Ако је у Загребу један део овога конзума морао остати за тржишну статистику невидљив, због тога што периферија Загреба и сама производи унеколико, — тај део је морао бити сразмерно много већи у Берлину, где стално има стотине хиљада незапослених, дакле у првом реду из конзума јаја искључених.

У Београду се трошило више килограма меса, по у Загребу комада јаја! И тај феномен није случајан: он се види у податцима кроз све три задње године.

Ово се може објашњавати погоднијим извозним положајем Загреба за ту врсту експорта, верижном трговином јајима и знатнијом самопродукцијом градске периферије, али, у сваком случају, главно објашњење се налази у превисоким ценама јаја у Загребу. Ово се грубо испољава у прегледу табеле 4.

Према једном нотирању статистичких података у „Времену“ од 2-IX пр. год., била је годишња потрошња меса у Берлину на 4,397.000 становника својико: говеђина 55; телетина 14; свињетина 150; овчетина — козјетина 11; коњетина 2 милиона килограма. Укупно 232 милиона. Или, по 52 килограма и 763 грама просечно по једном становнику.

У Београду је просечна потрошња меса била у 1930 години по 43,561, а у Загребу само по 26,960 килограма по становнику.

По истим податцима је годишња потрошња млека у Берлину 388 милиона литара, односно по 88,242 литара по свакоме становнику.

У Београду је та потрошња била у 1930 години као 60,143, а у Загребу као 67,474 литара по становнику.

У Букурешту је била потрошња меса оваква: говеда 30.000; телад 30—40.000; свиња 80.000; оваца 40.000; јагњаци 140—150.000 и тако даље.

Ако тежину ових у Букурешту закљаних грла одмеримо просечном тежином коју да-

*) Јаја 4,625,950 комада, обрачунато по 20 комада у 1 кг.

је кланица у Београду, онда ћемо добити једну количину од преко 17.000.000 килограма, односно по 28 килограма просечно на свакога од 600.000 становника Букурешта.

V

ЗНАЧАЈ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

Прошлогодишње одлично искуство, стечено на Загребачкој пијаци животних намирница, треба да буде само један *потстрек* за даље развијање комуналне иницијативе код опште исхране града. Та похвална иницијатива, треба да иде све до увођења једне *апроприационе политике*. Јер само сузбијање цена, које у времену општег светског падања цена и не тражи неке исполинске комуналне напоре, није и не може да буде једно ефикасно и стварније решење проблема градске исхране. Само једна планска, смишљена, проучена и упорна иницијатива директног или бар индиректног снабдевања може да донесе решење овог најделикатнијег комуналног проблема.

Релативност значаја овакве интервенције какву је Загреб имао у прошлој години, огледа се у Београдском примеру потрошње меса у истој 1931 години.

На жалост, ми немамо осталих података о потрошњи свих других животних намирница у Београду за 1931 годину. Ту жалосну чињеницу имамо да ставимо на терет једној другој — *радосној* чињеници: непостојању и укинућу трошарине за животне намирнице. Овај статистички губитак од укинуте трошарине ожалостиће, додуше, само по где којег „статистичкога мољца“ у Београду, и, тако нимало не изазвати жалост за укинутом трошарином . . .

Због тога недостатка ми смо у предњим излагањима *упоређивали* потрошњу Београда из 1930 г. са потрошњом Загреба из 1931 године. Јер Београд има те последње податке, а Загреб опет ове са познатим бројем својих становника.

Међутим, београдска кланица има и на даље све податке о годишњој производњи и потрошњи меса у Београду, па смо овде у стању истраживати један сличан феномен веће прошлогодишње потрошње меса. Тај феномен смо видели код Загреба у свима врстама снажније потрошње, осим млека, а у Београду га налазимо код меса.

Број закланих грла у Београду повећао се у прошлој години за 15,70%, а број килограма за 33,82%. Ови вишкови су добивени углавном од свиња и јагањаца. Истоветан је случај, уосталом, и на Загребачкој пијаци, на којој је у прошлој години продато мање но претпрошле године 3020 ком. рогате стоке, а свиња и телади 4.455 комада више. Мада је понуда била укупно 119.124 комада, према 106.022 у 1930 години. Код те понуде, реч је увек о Загребу, била је понуда рогате марве мања од претпрошлогодишње за 4.853 комада, а код свиња и телади већа за 14.189 комада.

Табела бр. 4

Потрошња кланичког меса у Београду

Године	Рогате стоке	Телади	Свиња	Овца	Јагања	Прасица	Укупно грла
Закљано грла укупно							
1929	23.145	39.744	33.204	12.639	29.297	1.513	130.642
1930	20.852	25.430	31.163	6.738	19.147	1.688	105.018
1931	22.110	26.807	53.296	12.547	43.613	6.551	164.924
Укупно:	66.107	92.981	117.663	31.924	92.157	9.752	400.584
Добивено килограма меса							
1929	4.421.805	1.549.743	3.434.156	133.480	310.461	15.978	9.865.623
1930	3.983.732	1.281.875	3.223.064	71.163	202.211	17.826	8.779.868
1931	4.224.071	1.351.287	5.312.192	132.508	460.566	69.185	11.749.909
Просек	4.191.048	1.394.408	4.103.426	110.561	310.561	110.561	30.366.430

Београдски случај повећане прошлогодишње потрошње меса објашњава се двема чињеницама: 1) великим падом цена меса; 2) благотворним утицајем макнуте трошарине уопште . . .

Теорија о могућностима повећавања конзума прилагођавањем цена потрошачкој снази становништва, нашла је у овом случају потрошње меса у Београду једну одличну принципијелну потврду. Загребачко искуство то исто показује. У Београду је индиректно интервенисала околност трошаринског укидања и пад цена сам по себи, а у Загребу једна завидна и похвална иницијатива Општине (тржног надзорништва) успела да спречи тенденцију поскупљавања и да обори цене. Резултати су били у оба града добри.

Међутим тамо где је изостала свака одлучнија интервенција једнога од побројаних фактора, тамо су и цене остале на старој ви-

сини или су се чак и повећале. У Загребу има неколико еклатантних примера о томе.

Да би се ово боље уочило нужан је један општи познати приказ цена.

VI

ЦЕНЕ У ПРОШЛОЈ И ПРЕПРОШЛОЈ ГОД.

Прошлогодишње цене млека биле су исте на крају године према оним на крају претпрошле, и веће од цена у току саме те године. Јели онда чудо што је потрошња млека у Загребу опала за 25,32%?! Та појава је утолико гора кад се зна, да је свеопшта потрошња свих осталих артикла повећана у истом времену за 27,46% . . .

Ову појаву је коментарисао један угледан економски Загребачки дневник још у половини прошле године, и покушавао да је

Табела бр. 5.

Кретање цена на загребачкој пијаци

В Р С Т Е:	Прста	Мера и количина	1930 г. 1931 г. 1930 г. 1931 г.			
			36ир цена	36ир цена	про- центи	про- центи
1. Млеко ¹⁾		литар	3,25	3,25	100	100,00
2. Млечни производи ²⁾	8	8 кг.	228,50	198,—	100	78,80
3. Говедина ³⁾	3	—	133,—	75,—	100	72,81
4. Поврће	9	9 кг.	49,16	49,59	100	100,87
5. Риба речна	18	18 —	426,—	385,50	100	90,61
6. морска	10	10 —	335,—	325,—	100	97,31
7. Ракони		ковал	1,50	0,87	100	58,—
8. Телет., свиња, лој, маст	9	9 кг.	174,—	127,91	100	73,51
9. Живина жива	9	9 ком.	446,—	387,—	100	86,77
10. — заклана	8	8 ком.	204,—	141,—	100	69,11
11. Јаја	2	2 ком.	2,24	1,99	100	88,83
12. Колонијал	11	к. и л.	314,50	305,07	100	97,—
13. Шећер	3	15 кг.	185,75	202,50	100	103,44
14. Димљач	8	8 кг. и кубан	243,50	203,—	100	83,36
15. Дрво за огрев ⁴⁾	2	кубан	340,—	258,50	100	76,03
16. Угља камен ⁵⁾	1	тона	625,—	530,—	100	84,80
36 и р:			3601,40	3196,18	100%	88,58

објасни једним прилично наивним разлогом. Тамо је написано и ово:

„Да је понуда млека слабија, а млечних производа јака разлог је тај, што млеко услед велике врућине није толико подесно за транспортовање односно, што се мора остатак непродатог млека броо претварати у млечне производе“.

Пре свега, приметити треба, да април и мај нису врели месеци у нашем поднебљу — горњи напис се односио изриком на стање у другом тромесечју пр. године — и да врућина уопште не утиче на потребу за конзумирања млека.

¹⁾ Цена крајем 1930 и 1931 године.

²⁾ Цена крајем 1930 и 1931 године.

³⁾ Цена до августа 1931. а после су оборене.

⁴⁾ Цена оборене интервенцијом Општине.

⁵⁾ Цена оборене интервенцијом Општине.

У Београду је била потрошња млека у 1929 год. по месецима: јануар—децембар: 787.867; 1.029.177; 1.461.372; 1.527.267; 1.890.570; 1.486.901; 1.878.967; 1.211.458; 1.049.850; 1.215.770; 985.860; 1.669.158 = 16.194.217 литара.

Међутим, има ипак једно објашњење: оно је заједничко за умањену потрошњу млека у Загребу и за цене које му тамо важе. Загребчани се не снабдевају млеком непосредно од продуцената; они им лиферију у априлу, мају и јуну само 3% укупне потрошње млека, а за 97% су везани да се снабдевају код разних млекара.

Ова млекарства држе конзумну трговину Загреба и они одмеравају понуду млека у граду. Није Загреб могао подбацити 25% у потрошњи млека ако ту није било недозвољених манипулација код понуде.

Ми смо у напред цитираном изватку, из поменутог Загребачког дневника, намерно подвукли речи: понуда и остатак.

Из података табеле бр. 5, види се да је цена млека у Загребу била почела да пада баш у прошлој години: читавих 12,27%, од цена на крају 1930 године, па су се до краја године подигле и ојачале изнад просечних. Ово је наступило услед отпора Млекарства, чије су радње бациле млечну сировину у продукцију масла и сира. Тако је вештачки умањена понуда млека, а увећана понуда млечних продуката, који могу да маневришу са ценама, јер су постојанија у издржљивости. Овај моменат потврђује наше схватање, да је сама комунална интервенција у области цена једна недовољна мера, коју треба сукцесивним развитком комуналне апровизације употпунити. Без апровизације може се скоро увек ограничавати понуда, и тиме гајити тенденције високих цена. Уосталом, хлебарски случај је то у Загребу такође показао.

Опште индексно опадање цена у Загребу у прошлој, према претпрошлој години, било је као 13,42%. То је мало кад се зна како је опште падање цена код нас и на страни. Али, како би тек било да није постојала позната интервенција?!

Овај процент појевитијавања код израћених врста био би већи, да нису некоји артикли поскупели: шећер за 3,44; поврће за 0,87% . . .

Ипак се види, да је повећање потрошње у процентима два пута веће од процента опадања цена.

Да ли се овај феномен може објаснити цео адекватним повећањем Загребачког становништва у истој години? О томе би нам

могла рећи своју меродавну реч само једна пописна статистика становништва из претходне године. Ми ипак верујемо, с разлогом уосталом, да је *реално* повећање потрошње ту и да оно постоји у одговарајућој размери са појевтињавањем срестава исхране.

Овај преглед о кретању просечних цена животних намирница у Загребу веома је карактеристичан с обзиром на *неједнако* позитивно стање тога кретања. Примећује се на први поглед, да су артикли опште потрошње мање појевтинили, од артикла које троши само имућнији део становништва. Тако су *ракови* понајвише појевтинили: 42%; сомовина 13,20%; смуђ 12,50%, а осталих 16 врсти рибе само 9,22%. У исто време штука је *покупљала* за 11,70%! Колонијални артикли су појевтинили само за 3%, а дивљач за 16,64%. Шећер *покупљао* за 3,44%, а поврће такође за 0,87%.

У групи меса извршило се понајвеће *обраћање* цена: говеђини за 27,19%; телетини, свињетини, масти и лоју за 26,49%, код живине 13,23%, а код заклане 30,89%.

Загреб је у прошлој години стекао два важна искуства у области своје исхране. Прво, сазнање да се и у добу општег погоршавања животних услова може ипак нешто учинити на побољшању гратске исхране; друго, искуство да не треба остати само на досадашњим *полумерама*, већ да треба што пре поћи од *пијачне* интервенције ка комуналној апровизацији. То је велики задатак, али, то је и *главни* задатак савремених општина у градовима. Има више апровизационих модалитета који се могу целисходно примењивати. Одабрати ма и најскромнији боље је но *никакав*.

Прошлогодишња интервенционистичка акција на загребачким тржиштима имала је судар са хлебарима и месарима. У првоме случају *побеђено* је тржишно надзорништво, јер су хлебари ограничили производњу и *пудили* публици земичке уместо хлеба! Ту се најдрастичније испољило недостатак апровизације. Исто би се догодило и код сукоба са месарима, само да није било великог потрошачког осиромашавања с једне, и великог појевтињавања живе стоке с друге стране. Тадашња незапослености у вароши и новчане беде на селу „победио“ је првобитну упорност месара, који су после таквога „пороза“ *прошли* боље но да су били формални победници, јер су у тој години продали 1,400.000 килограма меса више, но што су продали у претходној, која је уопште била боља година. Уместо да смање месари су повећали своје пословање у корист своју, произвођача стоке и потрошача меса. Хлебари то нису морали учинити, по-

што су били свесни тога да становништво *мора јести хлеб свакога дана!*

Млекарски случај је најкарактеристичнији: њихова тактика са *преобраћањем* млека у млечне продукте, веома је *поучна* за сваку градску општину. Ту се очигледно испољила потреба *преузимања* набавке и продаје из руку оних чији су интереси супротни са интересима градске исхране. Без те трансформације код млека, хлеба и меса, која ће хигијену и економију учинити социјалнијом, не може бити *реалнога* побољшавања наше градске исхране.

VII

О ХИГИЈЕНИ ИСХРАНЕ

У прошлој години, у бројевима 13, 14 и 15 „Београдски општинских новина“ одштампана су три чланка чији је аутор био г. Милорад П. Зечевић. Писац је пружио читаоцима и јавности одличне систематизоване научне податке о досадашњим открићима *витамина*, и, о њиховој улози у рационалној исхрани савременог човека. Ја би био само захвалан г. писцу на овој студији, која је одлично хармонизирала моменту и публицистичкој ситуацији створеној чланцима о исхрани Београда, да се писац није критички осврнуо на ове чланке.

У публицистичким радовима, као и у сваким другим, критицизам је драгоценост коју треба желети, али свака критика не мора због тога бити симпатична.

У поменутом случају критика је била савршено сувишна, јер критиковани чланци нису претендовали да *расправљају хигијену исхране*, већ су се идејно кретали само у области *економије и социологије градске исхране*. У колико су се ова факта дотичала и саме хигијене, то је бивало само у једној *вулгарној* форми, да се објасни чињеница, зашто је било потребно *преобраћање* тона и килограма у калорије. Ту су истраживани квалитети, да би се могле правилно оцењивати *количине* утрошених животних намирница, јер би се без тога остало у незнању, која је *количина* потребна за исхрану укупног гратског становништва. Ако се то неби истраживало, *могло би се пасти у заблуду*, да је *исхрана*, од *ике* милиона килограма подељена на *ике* хиљада становника, била добра, довољна и *можда* чак и обилна. Јер, неможе никако бити спорно, да разне врсте хране, ма да су једнаких количина, имају различиту *квантитативну* вредност исхране и хранења. Беланчевине, хидрати и масти били су поглавито *рачунска* база за *изналажење* калорија, *кроз* ко-

је се види довољност или недовољност опште исхране.

Међутим г. М. П. Зечевић у својим исцрпним чланцима није нам нигде успео да покаже: *колико је ондашњем београдском становништву требало годишње и дневно витамина?* Критиковани чланци су пак казали и математички јасно маркирали: колико је било потребно беланчевине, угљ. хидрата, масти и калорија уопште, за свакога појединог Београђанина... Критичарска претенциозност у оваквоме случају намеће једну конкретност и неможе дозволити да се све сврши само на хипотезама.

Критика у ствари није ни могла да формулише и да конкретно изрази количине витаминских потреба, и то баш доказује колико је ова критика била овде и на овоме месту депласирана! У економији и у социологији не сме да се оперише са непознатим, хипотезе имају своје место само у научним истраживањима, а поред пијачне ваге оне би добиле сасвим другачије и одређено неприлично име. У осталом о томе нека се чује пре мишљење оних који нису још критиковани.

Г. Д-р У. Ружичић, познати београдски лекар, писац популарних чланака: „Писма Мајци“, у „Политици“ од 14-VI прош. године, написао је о витаминима ово:

„Основни појмови о исхрани.“

Постоји пет главних састојака хране: вода, која сачињава највећи део нашег тела, без које се живот неби могао ни замислити. *Скробови*, који служе за рад и покрете. *Масл*, која, поред осталих намена, даје телу потребну топлоту. *Беланчевине* и *соли*, које, уз остале улоге у телу, служе за грађење новог и обнављање старог ткива. Постоје на крају, још и други „узгредни“ састојци хране, такозвани *витамини*. *Састав им је још увек непознат*. Зна се само да њихово присуство у храни обезбеђује равнотежу, здравље и напредак, док одсуство причинява поремећаје, понекад и тежа обољења у телу“¹⁾.

Када је реч о присуству витамина у храни, наука још нема тачних дата ни о томе, јер на постављено питање се обично одговара: салата садржи витамин А) ++, а кромпир +, а витамин Б) салата 0, кромпир + и т. д. по реду разних врста хране биљног и животињског порекла. Чitava лабораторија потребна је за комбиновање ових *непознатих* количина са непознатим саставима, за које би се могли конкретно интересовати само кувар-и милионерских појединаца, али статистика градске исхране још не — никако не.

Критика нашег схватања о „споредности“ витамина у гратској годишњој исхрани изјаснила се о присутности витамина у храни животињског порекла категорично негативно. Она каже о томе ово:

„Витамини се налазе искључиво у зеленим деловима биљака и њиховим плодовима. Животињски организам није способан да синтетизира, (израђује) витамине и ту улогу врше биљке и зато се биљна храна сматра за резервоар витамина и за људе и за животиње“.

Међутим, на другоме месту, у истоме чланку, има табеларни преглед о садржини витамина у продукцима људске хране. Из тога пргледа види се један овакав распоред. Три врсте говеђине, јаја, млеко, лој и зејтин — све артикли хране животињског порекла — имају витамин а), б) и ц) по околико: 25, 17 и 7, а салата, грашак, спанаћ, келераба, патлиџан, боранија, шаргрепа и купус имају витамин а), б) и ц) као: 24, 24, 26. У првоме случају имамо 49, а у другоме 74. У четири врсте воћа, домаће и стране провијенције, распоређени су ови витамини као: 7, 9, 14, тј. као 30 заједно.

Непроизилази ли из тога, да комбинација воћа са храном оних врста животињског порекла, даје исте витаминске резултате, које и група хране искључиво биљног порекла. Ако томе додамо факат, да је бутер такође богат витаминима, као и неки други артикли исхране са животињским пореклом, онда је она теза о налазности витамина искључиво у биљкама неоснована и произвољна.

Критика је маркирала наше узгред престављено и само у компаративној форми додирнуто мишљење о целулози. Јер, ми смо тамо констатовали, да је у 1930 години увећана потрошња биљне на штету беланчевинасте хране, да је ову заменила бескорисна целулоза.

Ево шта о томе пише један медицински часопис:

„Човечје тело је врло интересно по свом саставу. Обична храна се никада не саври потпуно, како би то требало да буде у интересу здравља. Стога је добро за време сваког јела узети и мало преног воћа или парња, због дрвенасти влакна њихове целулозе, која није саврљива. Али баш због тога што целулоза преног воћа и поврћа није саврљива, процес варења се олакшава јер та дрвенаста влакна надражују и потичу на јачу функцију човечких органа за варење“.

Дакле, чисто хигијенска и шта више у свему пургативна задаћа, али која људски организам не храни.

¹⁾ Курзив је наш.

Уосталом и сама критика је образложавала на исти начин потребитост целулозе, али зар онда није јасно, да је све то узето из области хигијене, а не из области економије и социологије опште градске исхране, какав је био наш конкретан случај.

Ми смо у нашим чланцима мерили у ствари желудац Београда, изналазећи његове исхранбене недостатке, критика је својим за ову задаћу невидљивим витаминским аршином мерила нерве Београђана. Ми смо рекли: не једе се довољно, а критика: не једе се правилно!..

Наши радници, десетина хиљада њих, једе преко целе јесени обилно парадајз, празилук и слично. И све то у идеалној витаминској форми — пресно. Али зато трпе у великоме броју од дизентерије и у општем броју од изнурености. Изгледа нам да би они и велика сиромашног становништва у Београду

могли да поднесу много више беланчевине од хране животињскога порекла, и да то неби ни најмање шкодило њиховоме здрављу. Јер то је свет *чија се снага троши у физичким напорима*, и чији желудци не болују за пургативима.

У почетку овога чланка рекли смо, да хигијена исхране, како је наука формулише, не може још нигде да дође до свога изражаја, јер над исхраном доминирају само фактори социјално-економске природе. Премалени број срећних изабраника, који се могу и сада акомодирати у области исхранбене хигијене, не долазе у обзир код наших испитивања материјалних недостатака интегралне градске исхране. Верујемо ипак у прогрес овога питања и у будући триумф науке у области исхране, и због тога ценимо онај објективни део излагања г. Милорада П. Зечевића.

Прилози за историју Београда

А. В. Херсанда

Значајна улога Земунца у ослобођењу Београда пре 125 година

Везе Београда и Земуна кроз векове

За кратко време земунски мост, чим преко њега пређе први пешак и постави се прва шина трамвајског колосека, направиле од Земуна интегрални део Београда. По природи свога положаја и заједници интереса свог развитка, ове две вароши слиће се у једну.

Но, та јединственост неће бити само материјална. Нећу овде говорити о данашњим Земунцима, који су заиста исто толико Београђани, као и Земунци, него о дедовима и прадедовима њиховим, пре једног века, кад је Земун био у другој држави, под сасвим drukчијим приликама, па су ипак ти Земунци осећали љубав за Београд, исто као сваки Србијанац, који је под водством Карађорђа, полетео да ослобађа од Турака своју будућу престоницу. Улога Земунца била је тада, у ослобођењу Београда, много већа, него што је то многим данас познато.

1

Дах пролећа овио је у зеленило топчидерске шумарке и брежуљке. Беше почетком месеца маја, пре 127 година, лета господњег 1804. Већи део српске устаничке војске, под водством Карађорђа, после победа над Турцима у унутрашњости Србије, улогорио се у Топчидеру, са чврстом одлуком, да и Београд од Турака отме.

Много одушевљења и не мање храбрости било је код српских устаника, али им је недостајао још један велики услов за успех: новац. Да би до новца дошао, Карађорђе се тада, са 65 народних старешина, обратио за помоћ земунским трговцима, следећим писмом:

„Није потребно да Вам нашу тугу и невољу пространо описујемо, јер Ви сваки дан нашу срећу и несрећу видите. Ми, цела Србија, никоме другом не можемо захвалити, само Богу једноме и господарима земунским, који су нас одмах у почетку наше несреће потпомогли са свачим што нам је од потребе било и, хвала Богу, Вашом помоћу наше душмане морамо сатрти, и мислимо, у име Божје, да скоро наш посао свршимо сасвим. Тако, кад сте нас до сада помагали, немојте се, Бога ради, одрећи и сада потпо-

моћи, и дајте нам у зајам до педесет хиљада гроша, јер нам је од потребе, а ми ћемо Вам поштено са благодарењем Ваше новце вратити, само док наш посао свршимо, ако ту милост и сажаљење имамо код господара земунских. А Ви изволте, колико је коме могућно, код Господара Стевана Живковића у Земуну положити, који ће Вам квиту од наше стране и имена дати.

Ми се тврдо надамо да се нећете одрећи на ово наше писмо, које у име целе Србије пишемо, да нас подпомогнете, и немојте се бојати да ће новци Ваши пропасти. Ако Бог да те се само нација примири, сваки ће своје добити, а ми ћемо још познати своје добротворитеље.

Георгије Петровић (Карађорђе)
Јаков Стефановић

(Следеју потписи 65 народних старешина).

Писато у Топчидеру 15 маја 1804
У име целе Србије“.

Земунци су овој молби заиста изашли у сусрет и предали Карађорђу 50.000 гроша, потребних за опсаду Београда. А и Срби су одржали своје обећање. Идуће године половином априла, скупштина народних старешина у Пећанима, пошто је скупила харач и новчане прилоге, решила је на првом месту: да се исплати 50.000 гроша, по други пут позјамљених од земунских трговаца.

Та сума, према данашњој вредности, износила је око 600.000 данашњих динара.

*

Године 1804, на дан 15 јуна (по новом), после заузећа Пожареваца и Смедерева, Карађорђе се вратио у топчидерски логор и позвао тамо виђеније Војвођане, да би се споразумео о заједничкој акцији за ослобођење Србије и Београда. Војвођани су примили на себе обавезу, да прикупљају по Срему и Војводини добровољце, новчане прилоге, муницију и остале потребе, и да све то упућују устаницима у топчидерски логор.

Поред Димитрија Пуљевића, трговца из Сремске Митровице, најважније обавезе примили су на себе Стеван Живковић, Драгутин

Милутиновић и Милош Урошевић, трговци из Земунa. Њихов је задатак био, да добављају муницију, оружје, новац и добровољце за устанички логор око Београда.

II

Опсада Београда трајала је врло дуго: две и по године. За то време Карађорђе је имао више борби са Турцима, а једновремено је водио и преговоре са Султаном, за закључење мира.

У устаничком логору у Топчидеру налазио се и земунски трговачки агент Петар Ички (Ичкоглија), који је знао турски језик и био писмен. Он је имао дужност тумача за турски језик, а једновременно одржавао је везу између устаника и Војвођана.

Почетком 1806 године, овај земунски трговачки агент имао је врло важну дипломатску улогу.

У јануару 1806, на састанку у Остружници, Карађорђе и извесне народне старешине решише, да напишу Султану молбу за мир, тражећи одређене уступке. Та молба написана је врло опширно и предата Петру Ичком, да је однесе Султану у Цариград.

Карађорђево непрестане победе над Турцима учиниле су, да је Порта пристала на мир. И заједно са Ичким, сатављени су ови услови мира:

„Закључен мир између царског Дина и Српског депутата Петра Ичкоглије, Базархан-Баше и осталих српских кнезова. Да имаду давати на годину отсеком:

1. На 20.000 глава порез по 18 гр., 360.000 гроша;
2. На 55.000 глава арача по 3 гр. од сва три колена у пашалуку Београдском, 165.000 гроша;
3. Течит, тојест све скеле на Дунаву, Сави и Морави 80.000 гроша;
4. Чибук од оваца 40.000 гроша;
5. За мукаде, хати (милићане) и базр-ханбашлук 55.000 гроша;
6. За маду то јест крвину 3.000 гроша;
7. За риболов у своме пашалуку 3.000 гроша;
8. За ђумрук Нишавачки и Београдски 100.000 гроша.

На годину свега сума 806.000 гроша.

9. Спахијама да се плаћа од ожењене главе: 4 гроша на годину, и да немају ништа друго тражити ни од ушура ни од воденица, ни од жира, једном речи ни од чега, него само по 4 гроша да скупе и Алај бегу предаду, и Алај бег да раздели спахијама, а спахије по селима да не излазе“.

Ову погодбу између Ичког и Порте донео је у Србију нарочити Портин изасланик. Почетком октобра (по новом), у Савету народних старешина, коме је председавао Ка-

рађорђе, прочитани су услови мира. Савет их није примио и пало је решење, да српски устаници продуже борбу до потпуног истребљења Турака и заузећа Београда.

III

Устаничка војска око Београда почела је живо да се спрема за дефинитиван удар на Београд. Била је потребна муниција за бомбардовање тог најчвршћег града. Али, новца је опет нестало. Тада се Савет српских народних старешина још једном обратио Земунцима следећим писмом, које је половином новембра 1806 године, однео у Земун лично члан Савета Милоје Петровић:

„Поштенородним Господарима Земунским, Трговцима нам љубазним, Поздрав!“

Ми без разлике сваком Хришћанском Трговцу препоручујемо се и молимо, да би нам једну суму новца — у ово фришко време, које се чекати не може док би се код нас покупило — за опште народну потребу позајмили. Нашега човека, Г. Милоја Петровића шиљемо, који ће с вама уговор и време чекања учинити и који ће у име општенародија за позајмљену суму, свакоме на особ квитирати, да ћемо вам до уреченог термина, поштено с благодарношћу и интересом старати се платити. Помислите, да услуга која ће од вас учињена бити, и помоћ за садашњу потребу, свима под именом Хришћанима који су, и који се крстом крсте, на велику корист служиће. Ово дакле јављајући вам и препоручујући се, у пуној надежди пребивамо и поздрављамо.

Совјет Народни Србски“.

Адреса на писму је гласила дословно:

„Благо — и Почтенородним Господарем Трговцем Земунским, Православнаг вјероисповједанија, нам љубезњејшим. У Земуну“.

Земунци су се и сада најшире одазвали. Земунски трговци Драгутин Милутиновић и Милош Урошевић предали су доносиоцу Милоју Петровићу целокупну суму потребног зајма.

Захваљујући много овом одзиву Земунца и њиховом новцу, којим је набављена најпотребнија ратна спрема, непун месец дана доцније, 5 децембра 1806 (по новом), устаници су отпочели да бомбардују Београд. Недељу дана доцније заузета је варош, а сада недељу доцније, у крви и жртвама јуначких живота, пао је у руке устаника и београдски град. Било је то пре сто двадесет и пет година.

IV

Ни доцније, тесне везе између Београда и Земунa нису олабавиле и једна непрекидна

нит заједничких осећаја, патриотизма и интереса везивала је ова два града.

Један од најистакнутијих, најкултурнијих и најспособнијих људи у Милошевој Србији био је Димитрије Давидовић, кнежев лични секретар, рођен у Земуну.

Давидовић је учио гимназију у Сремским Карловцима, а затим, свршивши филозофију, посветио се студирању медицине у Пешти и Бечу. Патриота изнад свега, он је у Бечу, заједно са Димитријем Фрушићем, покренуо *Српске Новине* и *Забавник*. Најзад је купио у Бечу српску штампарију. Нажалост, ту је сав новац потрошио и презадужио се, те је морао напустити Аустрију.

Дошао је у Србију и убрзо стекао љубав и поверење кнеза Милоша, који га је узео за свог личног секретара. На том положају Давидовић је показао своје одличне способности и учествовао у најважнијим државним пословима.

Као дипломата учествовао је у спољним пословима као кнежев саветник, члан Цариградске депутације и најзад први Милошев министар спољних послова; као законодавац састављао је законске пројекте и Устав од 1835; припремио је народне скупштине; на пољу просвете вршио је дужност министра просвете и био је духовни иницијатор српске штампе, јер је Кнез само под његовим утицајем набавио државну штампарију и покренуо *Српске новине*, чији је Давидовић био први уредник и чланкописац. Најзад, Давидовић је био министар унутрашњих дела и државни саветник.

Рођак Петра Ичког, Ичкоглије, познатог по Ичковом предлогу мира, који смо раније изнели, Наум Ички, такође Земунца, уживао је такође велико поверење Кнеза Милоша. Одмах по Другом устанку постављен је за управника српске трговине (београдске царинарнице). Поред плате, Кнез му је у знак наклоности поклонио једну бурмутицу у вредности 477 гроша (преко 4 и по хиљаде данашњих динара. На том положају остао је Наум Ички до 1820 године. После тога радио је у Београду као трговац и имао своју кућу, преко пута Саборне цркве. Ту кућу је доцније држава откупила и у њој сместила Државну штампарију.

Најповерљивије државне послове за време Кнеза Милоша, свршавао је Панта Хаџи-Стоило, земунски трговац. Преко њега одржавала се тајна служба у Аустрији и преко њега је ишао новац и поруке. Године 1824 видимо да му је из поверљиве партије „трошкови иностраних дјела“ исплаћено 2000 гроша, а преко њега неком поверенику Мустакову из Сибиња 3000 гроша.

Доцније је Панта Хаџи-Стоило прешао сасвим у Београд и 1831 постављен је за управника Конзулата (царинарнице) у Београ-

ду. Две године доцније постављен је за управника београдских превоза, то јест канка (чамаца), лађа и скела. Заглавље тог кнежевог указа гласи:

„Писмом овим објављујемо свакоме коме знати надлежи, како ја предајем конзулу београдском Панти Х. Стоилу главно надзиратељство канка, на којима се људи наши из Београда превозе у Земун и Панчево, и натраг“.

Исти Хаџи-Стоило постаје године 1835 дворски саветник, а идуће године Кнез преко њега набавља из Беча партију првих топова за Србију. У једном писму Хаџи-Стоило извештава Кнеза:

„Наручених у Бечу 12 топова већ су готови, но будући да је рад цар немачки и његов стриц видети их, зато су мало с пошљиком задоцнили. Али, чим их виде, одмах ће бити послани овамо. Примивши их, одмах ћу их по вашој наредби у Топчидер сместити, а такође и вас обавестити.“

Н. Б. Примивши овај час из Беча од мог пријатеља вест, да је послао од горе поменутих 12 топова по дамишифу (пароброду) 4 велика, којима се ових дана надам да дођу, а осталих 8 остали су до поласка другог дамишифа, будући да овај, што ово носи, није могао више терета понети. Та 4 топа кад примим и њих ћу, као што горе рекох, у Топчидер сместити“.

Најзад, значајну улогу имао је и Земунца Стеван Марковић. Године 1833 Кнезу Милошу био је потребан један писмен и школован секретар, те се обратио Гиги Гершићу, директору гимназије у Сремским Карловцима. Између осталих, Гершић му је препоручио и Земунца Стевана Марковића, о коме у писму вели:

„... Предложити могу: ... Стевана Марковића, Земунца, неколико година публично и похвално учитељствовавшиг, и службу ову својевољно оставившиг, више науке с изредним напретком свршившиг о ком све оно, што сам о пређашњима, и за честност, и за способност казати смем. Што се језика тиче разуме и пише словенски, и ово је исто и у српском, и у латинском, и у немачком...“

На основу ове препоруке кнез је Марковића одмах позвао у Србију и поставио га најпре за писара Великог народног суда у Крагујевцу. Доцније је Марковић постао секретар, па директор канцеларије Државног совјета, и главни секретар Совјета.

Поред ових личних и културних веза, дошло је и до интимних породичних веза српске кнежевске куће са Земунцем. Између многобројних кандидата за руку кнез Милошеве старије кћери Петрије, кнез је изабрао То-

дора Бајића, Земунца, из познате земунске трговачке породице. Петрија је са Бајићем имала четворо мушке деце.

Затим, кнежева синовица Јелена, Господар Јевремова кћерка, удала се такође за земунског пивара Константина Хадију.

V

С обзиром на нови мост, који сам у почетку поменуо, и који ће ускоро направити од Београда и Земуна један организам, занимљиво је потсетити, да је већ једном постојао мост између Београда и Земуна. Он је истина био понтонски, али сталан. То је било за време аустријске окупације, пре 200 година.

Кад су Турци понова заузели Београд, мост је демонтиран.

VI

У прошлом веку, док није заведена пловидба између Земуна и Београда, саобраћај путника вршио се чамацима (каикима) по утврђеној тарифи, која је, пре сто година, износила по особи око 7 и по динара данашњих. Ако је неко хтео засебан чамац, онда је стајало око 44 динара данашњих.

Роба се превозила на скелама и за сваки товар плаћало се око 4 данашњих динара.

На исти начин преносила се и пошта, са обавезом да се писма предаду адресатима. Поштарина за једно писмо износила је око 90 данашњих пара.

Најзад, занимљиво је истаћи још једну, тако рећи материјалну историјску везу између Београда и Земуна, још у даљој историји.

У првој половини XII века Византија, у борби са Мађарима, изгубила је Београд. Мађари су тада град до темеља порушили и пренели сав камен у Земун, да с њим подигну тамо утврђење. Али, кад је доцније Византија поново потиснула Мађаре, сав тај камен пренет је натраг у Београд и са њим је подигнут нови београдски град.

О патриотској улози Земуна у последњем Европском рату нећу да говорим, јер је она савременицима врло добро позната. Још су живи многи они Земунци, који су приликом првог уласка српске војске у Земун дали израза својим искреним осећајима среће и радости. Нажалост после српског повлачења, испаштали су то по аустријским тамницама. А многи су тамо и своје животе оставили...

Два неуспела турска похода против Београда у 15 веку

Као што се могло и очекивати „Београдске Општинске Новине“, својом рубриком „Прилози за историју Београда“ омогућиле су да се досада већ сакупи извештај део драгоценог материјала за једну детаљнију и критичнију историју наше престонице.

Овде ћемо сада саопштити превод описа два турска неуспела похода од двојице турских хроничара који су у тим походима и лично учествовали. То су описи дервиша Ахмеда Ашик паше Заде и Дурсун бега.

*

Дервиш Ахмед написао је дело: „Теварих-и-ал-и-Осман“. Оно је остало у рукопису све до 1914 (1332) године, кад га је турско Министарство просвете оштампало у Цариграду и на тај начин учинило приступачним и осталом свету, који није лако могао доћи у прилику да га чита у рукопису.

Ево како Дервиш Ахмед описује први турски поход против Београда под султаном Муратом II, зетом деспота Ђурђа Бранковића, 1439 године:

Глава која говори о томе како је султан Мурат тап, газија, дошао под „Билергад“¹⁾ и шта је тако починио.

Дође у земљу Угарску. Султан Мурат је био свестан да је овај Билергад капија за улаз у земље угарске. Науми да ову капију освоји. Сакупи војску, па дође и нападе Београд, правећи се тобож као да се имала намера да туче град. Међутим пређоше преко воде и почеше пленити и пустошити угарске земље. Газије се силно наплачкаше. За једне чизме су продавали једну робинју. И ја, убоги, за 100 аспри узео сам једног дивног младића. Тада говораху да од исламског постања није било овако успешног боја. И тако и јесте. И ја, убоги, био сам у овом походу.

Једнога дана изађох пред султана. Он ми понуди заробљенике (робове), а ја му на то рекох: „Царе, господару, да бих те заробљенике носио, требало би да имам коње и новаца за пут“. Цар ми даде 500 аспри и два коња. Са девет заробљеника и четири хата дођох у Једрене. Продадох их по 300 аспри, а неке и по 200 аспри.

¹⁾ Тако написано можда преписивачевом погрешком, место *Београд* или *Велерад*.

Варош Билергад био је плеп газија.

Поганине се виногради, а радника што је било,

Твоји младићи припадате исламу,

Њихова лепота постаде огледало љубави.

Овај ратни поход догодио се хиџриске године 842²⁾ по заповести султана Мурата газије.

*

Други поход против Београда предузела је турска војска три године после заузећа Цариграда под командом прослављеног његовог освајача, султана Мехмеда II, сина султана Мурата II. Тај Фатихов поход Дервиш Ахмед овако је описао:

Глава која говори о томе шта је султан Мехмед газија чинио у Београду и шта је после било³⁾.

Исламску војску покупи и, с намером да иде у рат, пође и паде под Београд. У воду Дунав доведе лађе. Даде да се излију топови од разбивеног цариградског коња од бакра⁴⁾, од крста начињена на завртње⁵⁾ и од црквених звона која су поскидана и искварена⁶⁾. Са тим топовима дође против Београда. Румелиски беглер бег био је тада Данја Караџа. Он султану рече:

„Царе, господине, допусти слуги свом да пређем на супротну страну Дунава и да тамо будем према граду“.

Румелиски⁷⁾ бегови се са тим не сложише за то што, како они говораху: „Ако би се и Београд освојио, за нас неће остати друго ништа, него да почнемо да оремо“.

Чинили су свакојаке интриге и подвале, само да не би и он био заузет. Бегови се нису ни трудили да се град освоји. Неочекивано,

²⁾ По нашем рачунању 1438, али могло би бити и 1439 године, ако је овај поход предузет у међувремену од јануара до априла.

³⁾ Теварих-и-ал-и-Осман, Истамбул, 1332, стр. 147.

⁴⁾ Свакако мисли на неки споменик у Цариграду.

⁵⁾ Опет се мора тицати неког великог крста који је као споменик био подигнут у Византу.

⁶⁾ Мисли на звона поскидана са хришћанских богомоља у Цариграду.

⁷⁾ У оригиналу стоји написано *рум*, што овде, без сумње, означава пределе у европском делу Турске.

једнога дана, видеше да је неверничка војска дошла на оно место где је Данијел Караџа предлагао да се пређе.

На челу је тој војсци био проклети Јанко⁹⁾. У исто време доведоше по води и мноштво лађа.

Кратко речено, било је много борбе и одвише. С обе стране. Изненада једнога дана Караџа бегу, управљајући артиљеријом против града стиже једно коњ¹⁰⁾ и рани га. Од тога Караџа бег умре.

Са дунавске стране у борбу ступише и лађе. Неочекивано и од бродова је много потопљено. Тад султан рече: „Газије, борбу ваља да убрзамо“.

Тад његова војска одмах навали на град. Кад неверник виде да се с ове стране јуриша, све неверничке силе ударише на царску стајаћу војску¹¹⁾ и вратише је, пошто многе поубијаше. За својом телесном гардом и султан је на коњу ишао у борбу.

Тад он повика: „О, газије! Што бисмо ми стајали!“ Уз њега су били по избор јунаци. И полетеше са царем заједно у бој. Нешто неверника побише, а један део поново у град сатераше. Укратко, борба је преко мере била крвава.

Што град ипак није био освојен, узрок је румелиска издаја. Јер румелиске војсковође нису се тукле, него с војском побегоше.

Султан одатле с целом својом тевабијом врати се у своју земљу.

Овај се рат догодио хиџриске 860¹²⁾ год.

Кад се две војске сударе,
Некога сабља носече, некога коњ¹³⁾е прободу;
Једни беже, други гоне, то се не зна.
Мало њих подицати под стрелу, коњ¹⁴⁾е.
Газије су праве кад у путу вере
Размахну сабљом и на исток и на запад.

Дурсун бег, нешто је мало доцнији писац од дервиша Ахмеда, а написао је историју владавине султана Мехмеда II, Освајача. И рукопис његове историје дуго је лежао заборављен у једној од библиотека по султанским кинесковима у Цариграду. У току 1914—1916 г. објавило га је Друштво за изучавање турске историје у Цариграду у додатку свога органа: „Тарих-и-османи енцимени меџмуаси“, уз бројеве 26—38, под насловом: „Тарих-и-еб-ул-Фетих“.

Његов опис опсаде Београда 1456 год. много је детаљнији, претстављен живље и

драматичније од описа дервиша Ахмеда и при том је написан у литерарнијем облику. Дурсун бег овако описује ту опсаду Београда:

Шта је био узрок походу против Београда?

Праведни шах, отац освајања, благи шах Мехмед хан, док је смишљао како ће да изведе поменуто освајање, до светих му ушњу

Београд на владавини Деспоша Стефана
(1389—1427)

стиже глас да лажљиви краљ жалосне Угарске, познати по имену Јанко проклети, намерава да зграби лепу земљу српску¹⁵⁾.

Јанку се пристоји да дови калу као газелу.

Свињи, ису, мачки сушено је да остану празних шака.

Укратко, све што се догодило. Султан је био принуђен да победи прво противника, па по том да добије своју драгану¹⁶⁾. У заузимању ове земље овога пута се задовољи поменути освајањима, па окрете победоносне узде свога хата и врати се у своју престоницу Једрене. Издаде наређење да се спреми што је потребно за рат и истребљење непријатеља. Ове године султан победоносној својој војсци даде одмор. Сам се пак у свој слави баши на уживање и пијанке. Поче делити поклоне и народу и онима што су били око њега.

Па ипак мучила га је мисао: како ће невесту победом придобити. У смислу оног ајета из курана: Свако место има капију. У кућу улазите на врата. Султан предузе следеће мере, које су биле у сагласности са божјим наређењима. Нашло се било да је кључ за освајање Угарске град Београд, саграђен на ставама река Дунава и Саве. То је један град

⁹⁾ Мисли на Јанка Хуњадеког.

¹⁰⁾ Турски написано *јеранк*. Редактор ове историје каже за ову реч да значи: *гладак као коњ¹¹⁾*.

¹¹⁾ У оригиналу употребљен израз: *калу кули*, стајаћа, цариградска војска, гарда

¹²⁾ т. ј. 1456.

¹³⁾ Тур. написано: *мехлекет-и-лаз*.

¹⁴⁾ Овде исецк овом фигуром мисли на српске земље.

који је по имену чувен, а чврстина његове тврђаве била је позната. И напослишњи султан да тај град освоји, како се пристоји једном султану, спреми све што је било потребно за његово заузимање. Прибавио је топове, страшне као планине и опсадне машине које су страхоту бљувале, а са дунавске стране наредио је да се спреме бродови, пуни опремљених и храбрих азапа¹⁴⁾ и искусних бродара.

Беше настала година 860¹⁵⁾. Бехар је крајом дрвеће и искитио целу долину.

Време је било летње.

Добит Бог даје коме хоће

И бехар му сам дође на уста.

Какав ће успех бити, испитан је сваки цвет.

Победоносни стегови почеше да се депршају као праменови победе. Крете се победоносна војска, већа и многобројнија него морски таласи. Из вароши Скопља пешадија дивизијама и другим справама¹⁶⁾ покретала је топове.

Победа, моћ и слава — божји су дарови.

Сам пак султан крете се са једном војском која се таласала као море, која је према добрим и мирним најмирољубивија, али која пред упереним сабљама, ма како страшним, никад не узмаче, нити своје лице окреће пред фијуком стрела. Њене очи, што су јој као штит, и не трепну.

Као што птица лети на пучини морској

тако је и ова војска полетела. Пошао је у намери да изазове непријатеља и да освоји Београд.

И тако кад пред град паде, он османлијску војску распореди по османлијској тактици. Већ по избор јунаци пред градским капијама укрстише оружје. Стигоше и бродови. Град опасаше и са водене стране и са суха. Као пуна купа овај град стајаше у њиховој средини. Издаде се наређење да ступе у акцију топови, бацачи камења и машине за прављење продора на бедемима. И тако се ради освајања града водила борба од зоре беле до мркла мрака, па често и од вечери до јутра. Уз свирку убојне музике, са свију страна крв се лила и био се бој.

У томе стиже и проклети краљ, улогори се с војском на супротној страни, поред Дунава. Намести се управо преко пута од града.

На ратном саветовању, коме је био присутан и покојни румелиски бег Даји Караџа бег, који је био један искусан и способан јунак, предложи: — „Нека мени, робу свом, султан заповеди и одобри, и нека ми да војску у помоћ да прећем и непријатеља да растерам, јер је он уздање граду, до год му је на видуку“. — Неке војсковође и везири не нађоше да је тај предлог уместан говорећи: „Шта нам смета непријатељ који се налази на супротној страни? Разбити га и опљачкати пред његовим очима, учиниће да султанов углед и снага буду већи“. Лукави краљ беше у изворном делу Дунава спремио два пута већи број бродова но што је била снага султановог бродовља. Повезавши их у поворку, спусти их низ воду и стиже. О томе дође извештај. Бродови исламског падишаха пресреташе их. Четири до пет бродова, који су били напред достигаше и узеше их. Толико неверника сручише у Дунав да је од крви река Дунав потекла крвава. Набуја од тога, удвостручи се. Тад стигаше и они други бродови што су били у резерви и два пута више на броју од султановог бродовља. И по ономе што се каже: *Две лисице и лаву доста*. Надмоћном снагом и по божјем наређењу непријатељ растера султанове лађе које су биле дуж градског бедема. И тако он заузео ону страну што је окренута води. Војска му је била тако имала слободан пролаз у град.

Стари су они наши дужници. За владе султана Мурата они су много пута с војском упадали у исламске земље. У борби су показивали велику храброст и ако су се приликом сваког таквог похода враћали потучени и понижени. Па ипак та стара мржња остала је неугашена и неверник је вребао сваку прилику.

Кад се видело да је таква била игра судбине, победоносни султан је наредио да се изведе јуриш на град пре него што би непријатељ стигао да војску лађама превезе у град. И тако напунише топове и све спремише. Још исте ноћи на разним тачкама војне јединице приближише граду метеризе и уз бедеме прислонише лествице. Ноћ је протекла у борби. Цео је видик био захваћен ужасном маглом, посталом од паре што се пушила из неверничке крви и из њихових телеса. Јутарњи перилац поче да спира ову таму сапуном од сунчеве лопте. Т. ј. свануло је необично јутро. Султан, отац освајања, јашући на коњу јуриша на град. По прописима владаоачеве музике за овакве прилике, затрешташе са одређених положаја добоши¹⁷⁾, тромбете¹⁸⁾, велики бубњеви¹⁹⁾, свирале²⁰⁾.

¹⁷⁾ Табел.

¹⁸⁾ Наккара врста музичких инструмената као бубањ.

¹⁹⁾ Кјос велики непокретни бубањ.

²⁰⁾ Нај.

¹⁴⁾ Један род турске војске, најчешће проста македонске пешадије. Арап. азап, млад, нежењен, бехар.

¹⁵⁾ 1456.

¹⁶⁾ Цер-и-искала.

И кад се небеса проламаху од халакања војске, груканја топова, трештања бубињера и писке свирки, тај султан, шах, господар кличе: „Јуриш!“

Одмах после Алаху екбер²¹), напред истурише пуне, приправне топове који су весници смрти и оруђа за постигнуће циља. Иза тога одмах војска одређена за бој и убијање људи халачући: „Алах! Алах!“ јуриша на град. Без оклевања и неустрашиво почеше да бацају са пркосних кула оне залутале у бездан. У том лудом сплету полакомише се за светско благо, нису ишли у друштву, него се у варош сручише подвојени и бацише се на пљачкање. И то ову војску поквари. Они се не могуше одупрети непријатељу који је збијен и приправан тада био. Противнападом су били враћени, те изађоше из града истим путем којим су и дошли. За то време многи изгибоше, а многи су били рањени. Укратко, тако се то догодило. За то време проклети краљ, безверни, благодарећи својој надмоћности у бродовљу, он за дан и ноћ превезе и уведе у град војску, која му је била на супротној страни.

Сад размести колико му је било потребно по кулама и бедемима добро наоружане, одморне и као дивове снажне невернике. Затим постави читаве пукове на местима, где је град био порушен или где је била бреша начињена.

Као што рекосмо, муслимане, који се беху ради ћара и пљачке размислили, сузбише натраг и растераше. Држећи се онога што се каже: *Рат је превара*²²) меродавни решише да непријатеља измаме на отворено поље (мегдан). Издаде се наређење да се царска војска испод градских бедема врло мало повуче назад.

Неверници су и иначе од пијанства пропали, сад се томе пијанству придружи и пијанство од гордости због победе. Одмах повикаше: „Турчин је разбијен“. И тако, појавивши мртви живог, сручише се из града на поље. На исламску војску насрнуше без обзира. Кад се неверници, гушајући се са муслиманима, приближише до места где је стајао исламски господар, рекоше: „Да бисмо невернике извукли још више и да им не бисмо дали да се ни један жив у град врати, нека се султан повуче натраг још неколико корака“. Султан се разгневи на везира који је овај предлог учинио, схвативши да је на ту лудост дошао услед слабости и кукавичлука. „Пред непријатељем окренути лице, рече султан, знак је пораза. Моје право, Господу нека је хвала, велико је, слава ми је висока. Непријатељу је потребније да се повлачи!“ И

тад узне циду у руке и заби је у трбух првог непријатеља који је био пред њим. Од непријатеља који се нарочито истицаху у нападању и по циновској величини сву тројицу сруши на земљу.

Као Хивир²³) узне копље у руке, Опасавши се победним дијагном око појаса, Скочи као лав и јуриша напред. Тројицу сруши и тад се непријатељ пренаде, А тад анђели с небеса певаху: „Алах нека те очисти“.

— А небеса одјекиваху: „Господ нека је с тобом“.

Кад овај приказ видеше муслимани, полетеше са свију страна коњаници и пешаци и тако непријатеља натераше да окрене лице своје. То је било на једној равници на којој није било брда ни долине, него је сасвим равно поље. На таквом једном месту и пешадија и џебхерије беху се загрејали, па засукаше панцире, поткупише изнуреног неверника коме беше дошла душа у нос.

Кад поткупни пешадија невернике, Од оне хиљаде не остаде жив ни један. Наслагаше се мртва телеса од оних еленица, Испуни се сваки буџак лешиница. Поље су прекрили непријатељске главе. Гледаоцима се чинило као разбацано камење од порушене зграде. Равница се црвенила од крви као дала. Како црвенила! реко би се као да је ту да протекло море крваво. По песку су лежали непријатељски лешени, А по крај су пливале њихове отсечене главе.

Укратко, бацише их коњма под ноге, тако да се ни сваки стоти није могао снасти у град. Муслимани су славили свој успех. Још је сасвим мало требало, па и град да се узме, али наступи ноћ. Олићење милости, султан, међутим, задовољи се овом сјајном победом, па нареди повлачење овим речима: „Моје слуге су уморне, а неки су и рана допали. Град је стрелом погођен. Љов ћу други пут узети. Држим се оне изреке: „Што није учињено сад, биће други пут“.

Неколико дана после повратка победоносног султана, у његовој престоници стиже глас да се проклети краљ²⁴) преселио у пакао.

Узрок његове смрти и његов одлазак са овога света био је овај: Кад су они царски људи извели ону подвалу и начинили се као да су дигли опсаду, краљу су његови људи казали били: „Осрамоти се Турчин и побеже“. Повероваше у то, од радости се он опи,

²¹) Бог је највећи.

²²) *Ел харби худат-и*.

²³) По источњачком веровању Хивир је са Скендером Зул Карнином силазио у подземни свет и тамо су узели живу воду.

²⁴) Мисли на угарског краља Јанка Хуњадског.

па охоло и сам изађе из града. По бојном пољу је и он ишао. Кад су били враћени, један га газија беше уочио како бежи и за њим је потегао стрелу што смрт носи и погоди га. Од те ране отишао је паклу у госте.

Красно је кад је непријатељ спав.

И у ајету се каже: „Овако Алах поступа са рђавима“. У осталом и султану је била жеља да овог свог противника убије. И, Господу нека је хвааа, ето испунила му се жеља.

Циљ је био да се добије дивна лепотица, млада невеста, земља српска²⁰). У намери да прибере, спреми што је потребно и да смисли начин како ће ову жељу своју остварити, победоносни султан похита у своју престоницу Једрене.

Ако буде среће другом zgodном приликом
обновиће се покушај.

²⁰) Написано: *мелекет-и-Лаз*.

Fragmenta tragoediae belli

— Роман, који је награђен I наградом (са 10.000 динара) на Конкурсу Општине града Београда за најбоље дело из одбране Београда —
(Наставак)

* * *

Страшан јаук тргао ме је из ових снова. Тргао сам се и спазио једног четника, како се, смртно погођен, бори са животом. Из врата му шикља млаз вруће крви. Покушава да устане, диже се до пола и пада коначно као смлаћен. Ударио га шрапнел . . .

Приђем и познам друга из детињства — Милоша Милошевића.

Мртав је. А на првом јуришу пао је тешко рањен његов млађи брат Рада.

Ево још једног из мога краја, кога ће родитељи очекивати, да им се бар он жив врати. А неће, можда, ниједан . . .

* * *

Паљба још траје.

Нас је мало. Са жандармима и војницима једва две чете, а свакога часа још понеко гине.

Изнурени, крећемо се по разривеним улицама, полумртви и као без душе.

Паљба све јача. Војници падају један за другим.

Ја сам се прибио уз неки зид, а стрепим, да ће можда сваког часа да ме затрпа својим рушевинама.

— Ааааа! — разлеже се страховита вика.

Четник Каменко, сав обливен крвљу, излетео раширених руку из једне куће, зграде, шта ли је. Урла безумно.

Тога часа у тој згради погинуо му је брат.

А он, од страха и бола, тешко рањен и сам, — полудео!

Завијајући страховито, као рањена звер, млатара рукама по зраку. Онда му се руке спустише, тело посрну, задрхта и он паде као свећа.

* * *

Бес усијаног гвожђа достигао врхунац.

У ваздуху се укрштају гранате разних калибра и дижу ужасну олујину, која хучи читаве провалије, из којих избија утроба и прети. Под нама и пред нама отварају се

земљина. Читава брда здробљених кућа узлећу у вис, разлећу се на стотину метара и, уз страшну ломљаву, падају и затрпавају нас. Крхотине падају по нама; теже повређени падају, устају, опет падају, грче се у болу и ропцу, млатарају рукама, вичу, док се други облак експлозивног дејства не сручи на њих као покривач вечности.

Са свих страна обухватила нас грозна бура која мрцвари, сатире живце и убија. Потпуно затворени, одвојени смо од света и осуђени на смрт, која се са нама немилосрдно титра и мучи нас до последњег трајаја.

Као изbezумљени, бежимо с једног краја на други, враћамо се натраг, па опет наново исто то. Страх нас гони као лудак; бежимо као заплашене звери по шуми коју огањ прождире са свију страна.

А куда! . . .

Не знамо ни сами . . . Свуда је исто . . .

Смрт је разјапила своје ненасите чељусти и гута бедна ситна бића, која се отимају, јер им се живи.

Све за живот, тај бедни и ништавни живот! . . .

* * *

Тешко урлање гранате сасвим ме прилепило уз зид. Граната ударила у кућу, из које се боре десетину четника. Експлозија заљуља и оближње зграде; огроман облак изби увис. Ужас, допуњен људским криковима, пуним бола и самртног страха, леди нам крв у жилама.

После детонације остала је само гомила цигаља и греда, измешана са људским месом и крвљу.

Све је свршено!

Из гомиле вири само глава четника Жике Јелића.

* * *

Непријатељ преноси ватру иза нас. Ово наговештава напад. Већ смо навикли на ово померање нишанских тачака.

— Бомбе! — рикну глас водника Кезића.

Скачемо, тражимо згодније заклоне; одврћемо бомбе, чекамо напад.

Немачки шлемови почеше да ничу изнад пруге.

Напад . . .

Огромна и снажна леса одморних Немаца креће на јуриш.

Дочекујемо их ватром, пушке зациктале, митраљежи штећу. Смртоносна ватра обави талас људи, који се ваља према нама.

Немци падају, вичу и насрћу све жешће. Стигли су до првих кућа, попели се на њих и истакли митраљеже.

Така-така-така!

Косе ли косе . . .

Неће даље! . . .

Не.

За тренутак, зауставили смо напад.

* * *

Повлачимо се ка Душановој улици. Исправљамо фронт, да нас не би попречним улицама затворили.

У Јеврејској мали праште бомбе.

Неколико четника и жандарма дочекују немачку извидницу и ниште бомбама.

Блокирали смо улицу, посели капије. Са кућа бацамо бомбе, бијемо из пушака, и успешно сузбијамо сваки покушај Немаца да продру.

Отворио сам сандук са бомбама и додајем их четнику „Сави-Геји“. Он их невероватно вешто и далеко баца.

За сваком бомбом, коју баци, викне по нешто и испружа главу да јој види дејство.

Водник Кезић, једини живи официр из нашег одреда, трчи из улице у улицу и издаје наредбу за противнапад.

Десно од нас, иза неког трулог плота, лежи једно мало одељење. Чека да се непријатељ појави на великој раскрсници код Ботаничке баште, у коју се сливају неколико улица.

Нова непријатељска извидница се појављује. За њом јача одељења. Раскрсница је пуна.

Спремни смо. Чекамо команду.

— Пали — одјекује команда.

Гру-у-у! — грмну плотун, па за њим други, трећи . . .

Непријатељ се колеба.

— Ура-а-а! — одјекну громогласно.

И, домалочас полумртви, јуримо сада као побеснели. Предосећање отсудног часа обновило нам је преморену снагу.

Неколико четника падоше рањени.

Бомбама крчимо пут. Немци се одупиру; бију из пушака и митраљежа.

Скачемо преко лешева, прескачемо плотове и зидове. Стижемо до непријатеља, мешамо се међу њих, гушамо се, ударамо, кољемо, гриземо. Бомбе и каме раде. Починье

најстрашније клање; по улицама, по капијама, по двориштима и кућама.

Бомбе су сузбиле Немце.

Непријатељ се повлачи на пругу и поседа је.

Монитори нас својом ватром спречавају у гоњењу; приморани, зауставили смо се.

Исцрпени смо до крајњих граница. Ноге нам отказују послушност. Попадали смо иза заклона и брекћемо као стројеви, кад им се манометри погну до тачке експлозије.

Заробљено је око стотину Немаца.

* * *

И други напад непријатеља одбили смо, иако је био јачи од првога.

Али се после њега наш број страховито смањило, а ми клонули од умора. За ово кратко време сасвим смо се изменили и не личимо више на оне свеже младе људе и дечаке, који су јурнули у борбу да бране отаџбину. Стројеви смо, које нека виша сила још подржава и гура напред. Наши животи су при крају. Чини нам се да најслабији потрес може да прекине њихову нит.

Избесумљени смо, јер ужас борбе превазилази нашу снагу и разум. Очи нам упале, а лица се искривила. Осећамо страхан притисак у грудима.

Дишемо пригушено и брзо; пред очима нам круже дрвени колотови; грла су сува и уста без плувачке; језик одебљао, а уши заглухнуле од сиљних експлозија.

Пети је дан како нас прати непрекидна артилериска ватра. Пети је дан како немамо сна и како лебдимо између живота и смрти. Двадесет и четири је сата како се гушамо са непријатељем, груди у груди, у бесомучним нападима и противнападима са једне и са друге стране. За тих двадесет и четири сата је одред потпуно уништен.

Губици војника и жандарма исто су тако велики.

Тешка урлања топова не престају. Она се час појачавају, час слабе. Каткада су тупа и потмула, док не пређу у страховиту рику, од које сваки задрхће, а нама, чак и онима који не знају за страх, нерви трепере као лишће на ветру.

То су далекометни тешки топови; сваки њихов ударац ствара читаве провалије.

Смрад чађи дави нас, па се крећемо као пијани. Очи нам закрвавеле, вратне жиле набреккле, а слепоочнице бију, да нам се чини: попрскаће и из њих ће потећи крв. Укочено се гледамо и ћутимо.

У главама ковитлају нам се мисли и правдају болно и очајно предосећање; да нема више никакве помоћи, да су све натчовечанске муке и напори, напади и противнапаци и страховити губици узалудни, и да још

један напад има да реши и учини крај патњи и нашем животу.

* * *

Скидамо са куће рањеног Азања.

Пробијена су му оба кука, вене покидане и ране крваре. Носимо га на вратима која смо скинули са исте куће.

Рањеник је тежак, врата незгодна, секу нам рамена. Ноге клецају од умора; посрћемо и журимо се, јер рањеник губи много крви.

На Теразијама стрпали смо га у кола, која га у трку однесе.

Са Теразија види се ток борбе на Великој и Малој ади.

Обе су од Теразија — у ваздушној линији — једва километар, па се голим оком врло добро види борба.

На Малој ади отсудна битка, на живот и смрт. Борба прса у прса, међу дрвећем и цбуњем. Битка је сконцентрисана на низводни угао. Посада је притерана у теснац и мора у најкраћем времену подлећи надмоћном непријатељу.

Знам тај положај. Ада је мала и опкољена водом. Са једне стране, са непријатељске, каменим насипом везана је за обалу.

На њој је наш одред био на претстражи. Провео сам онде неколико месеци и не бих желео да сам сада тамо.

Иако је код нас опасније, јер нам куће затрпавају и убијају људе, лакше је утолико што наши рањеници могу да напусте бојиште и да се евакуишу за болницу. Поред тога, живимо у нади да ће нам сваког часа стићи помоћ.

А приступ Малој ади немогућ је; водени простор између Ада велики је и стално под артилериском ватром. Посада је потпуно отсечена и за њу нема спаса. Немогуће је послати им помоћ или их извести из сигурне смрти. Рањеници остају у месту, изложени и даље опасности. Сигуран сам да од целе чете која брани Аду неће остати ни један војник.

И Велика ада је под јаком артилериском ватром. Топовска зрна дижу читаву брда земље, ломе дрвеће, чупају стабла из корена и бацају их по десетину метара.

И тамо је ужас, као и код нас на Кеју.

* * *

Попречним улицама дошао сам у ров испод града.

То управо једва личи на ровове какви се на другим положајима граде. Ископан је само, али нема никаквог заклона ни натстрешнице.

Шрапнели нам задају јаде, прскају нам главе као тикве; а и тешко се крећемо по њему.

Мртве избацујемо преко рова или иза себе, да нам не сметају закрчујући пролаз.

Дуж целог рова одваљују се широки слојеви земље и затрпавају нас. На многим местима се само познаје да је то био ров; само рупе, разривена земља и раскидана људска тела.

Напуштамо ровове. Повлачимо се у улице, лежемо по камењу и по кућним крововима.

Куће су погодне за одбрану, али и опасне. Чим непријатељ примети да се из неке куће пуца, он оспе артилеријом и бије догод кућу до темеља не разруши. Војници у њој наћу заједничку смрт и готову гробницу, јер нико одатле ни длаку не изнесе.

Ватра не попушта.

Од силних експлозија скоро смо глуви. Више не осећамо како парчад гвожђа, цигла и греда пада око нас. Видимо како разорна зрна руше куће и рију улице. Видимо рањенике како одлазе крвави, тетурајући се и дршћући. Као пијани су од силне борбе. Уснут их прате шрапнелска зрна, не дозвољавајући им да спасу бедне остатке.

Лежимо по разривеним улицама у недобољним и малим заклонима, стојимо иза глова и дрвећа, чучимо по крововима, стално напрегнуте пажње.

Лица нам безизразна, памет затупела, а умор нас свладава.

Лежимо и чекамо. И кад заурла граната, њен пут до пада као да траје читаву вечност.

Пред нама на згради погибе један четник од сопствене бомбе. Он је из оне партије младих који су дошли из Скопља. Њихова обука трајала је свега неколико дана и зато њима бомбе нису ни додељиване. А он сада узео је од погинулог друга, упалио је и извирио преко крова да оцени место где ће је бацити. Није знао да рукује бомбом, па је упаћену држао преко времена и она му је експлодирала у руци.

* * *

Падају шрапнели као јак летњи град.

Престао сам да пуцам.

Прибио сам се уз стабло. Груди и лице прибио сам уз оштру и рапаву кору; рамена ми се трзају, кожа се на леђима јежи, очекујем да ми се стотине шрапнелских зрна сруче у врат.

Десно заштекташе митраљези.

Пролами се страховито. Бомбе затрешташе. Наши се сјурише неколико метара низ улицу.

Ура-а-а!

Шрапнели експлодирају у саме гране дрвета. Дрво је већ очерувано. Падају одломци као киша.

— Бежи! — довикује ми неко.

Осетим удар у раме. Ноге ми клецнуше.

На земљу паде комад подебље гране мога заклона.

Шишиши! грру! — тресну негде иза мене. Подигах главу. Бели облаци крунисали су стабло.

Напад нашег десног крила пропао. Митраљеви још сипају кишу зрна.

Фиу-так! — тресну шрапнел. Одломци падају, зрна се забијају у земљу.

Прибијен свом снагом уз дрво, прошао сам без ране.

Морам да бежим.

Фијуче, урла, цичи. Долеће олово и гвожђе са свију страна.

Преда мном се отворила читава провалија. Из ње се диже дим, густ и непровидан.

Потрчим десно.

Грру!... — звизну граната у једну кућу; кућа се наже и сруши, као да је од стакла.

Бежим натраг, — исто . . .

Поред мене протрча један. Држи се за груди. Одашуд чује се јаук.

Куда ћу? Куда из челичног и ватреног кола!

Решим се да пређем на другу страну улице и заклоним се иза неке куће.

Погнуо сам се.

Шишиши! — шишти граната све оштрије, затим заурла, тресну — а земља као да се распаде.

Бацим се потбушке.

Главу сам прибио уз неку бедну ограду, а леђа оставио на видику као ној.

Пребацила је . . .

Муњевитом брзином потрчим преко улице.

Кррр-кло-кло! кло! — пресече ме митраљез у моме трку. Падох . . .

Срушио сам се, као да су ми обе ноге од стакла и преле на стотину комада.

Пре пада преврнуо сам се неколико пута. Унезверено гледам окол; не могу да дођем к себи, не знам шта се самном догађа.

Крв шикља.

Читави врући млазеви бију на неколико метара даљине. Пода мном је бара усирене крви и комађе изломљене кости . . . А нога!

Откинута. Лежи поред мене окренута у супротном правцу и држи се на једној жили.

Митраљез ми је откинуо десну ногу . . . изнад колена.

Паљба не престаје. Зрна се укрштају. Неколико граната треснуше у мојој близини.

Треба да се спасавам, док још имам снаге.

Да, само како? . . . У близини никога.

Пушка је неколико метара од мене. То је близу, сасвим близу. Треба се само довући до ње и употребити је уместо штаке. Али како? . . .

Од мога измрцвареног тела до ње је далеко... сувише далеко... Некада би био довољан један скок. А сада?... Чини ми се да треба да

прођу читави сати. Треба ми циновска снага да покренем преполовљено тело. Иде тешко... једва. — Шта се то учини од мене?... Направим први покрет. Бога ми, креће се. Близу пушке сам... сасвим близу... Још само два метра... још само метар... Ох, како је велик метар!... Боже мој!... не могу више. Откинута ми нога не да, као да сам привезан за њу, а она за земљу прикована.

Крај ми је.

Крв ми сва истекла; снага ме издала. Дршћем. Хладно ми је. Болови су страшни. Остатак ноге одупирем о хладан камен, тело се нагиње; чини ми се да падам у неку провалију.

Копрцам се, одупирем о лактове, хватам за камење, али из बारे усирене крви ни да макнем.

Око мене паљба. Митраљеви штекћу, зрна ми фијучу изнад главе.

Подигао сам главу да је изложим мецима, па да учиним патњи крај. Али зрна фијучу сувише високо.

Јаучем, кукам и дозивам...

Чини ми се да ми је сва крв истекла, а хладно камење одузело и оно мало снаге. Свест ми се мути, а куће и земља почињу да се окрећу.

Од силних болова и изгубљене крви малксао сам потпуно. Глава ми бучи, а уши зује. Чујем Немце како у јуришу бесомучно урлају; и, одједном, јавља се мисао и страх да ће ме ухватити живог, у униформи четника.

Заустављам дах, напрежем слух да боље чујем. У први мах ништа . . .

Шта је то сад!... Да ме не вара слух?... Да ли ми у ушима зује узвици, јауци и замагања, која сам доскора слушао?... Да није страх!...

Не!... Јасно чујем вику Немаца и бат њихових ногу.

Узалуд покушавам да скинем реденике и кокарду и да их одбацам од себе... Не иде — руке су ми и сувише слабе . . .

У близини опет тресак.. Киша крхотина поче да пада и да ме засипа.

Лежим у усиреној крви, на изломљеним костима, без снаге и помоћи.

Дршћем као у грозници.

Ко зна докле ћу овде лежати раскидан!... Вид ми се помутио, магла пала на очи; око мене сутон; не видим ништа, иако знам да је дан. Очи капци, тешки као од олова, спустили се испред разрогачених очију. Земља под мном завртела се, задрхтала, отворила се и прогутала ме . . .

* * *

Нешто ме тресе . . .

Очни капци сами се отворили. Повраћена свест прикупила снагу и подигла ми главу.

Гледам... Глава се заноси, али очи разазнају.

Крај мене чучи Јеловац, заставник нашег одреда и један жандарм. Допузили су по брисаном простору, дохватили ме за руке и вуку по калдрми као мршину. Замном се вуче откинута нога и оставља широк, крив траг.

Трајало је читаву вечност, али више нисмо на брисаном простору.

— Идем по носила... Припази на њега! — прогута Јеловац жандарму.

— Пожури, Раде!...

Да ми бар у неколико олакша муке, жандарм ми подметну своју цокулу под главу, мислећи да је потребније да ми од хладне плоче чува главу, него раскидану ногу.

Наиђе још један жандарм. Још издалека извади завој и приђе нам.

— Ух, брате!... — рикну, кад угледа откинуту ногу. Скочи у страну, баца нам завој и оде.

Носила нема.

У зло доба, наиђоше са неким колицима за ђубре. Стрпаше ме у њих и кренуше за болницу.

Колица гандрчу, моја нога виси и вуче се по земљи. Болови су страшни. Јаучем, молим да стану и да ме оставе.

Пред кафаном „Шаран“ дадоше ми велику чашу коњака, коју искапим до дна.

Ту ме сместише на носила.

Одмичемо напред лагано. Носила тешка, а моје запомагање неиздржљиво, па прете да ме оставе.

У ваздуху се измешали сви могући звуци. Око нас још где-где пршти, ломи се и кида.

Жандарми се спотичу, и журе се да се што пре уклонимо од шрапнелских зрна, која као да баш нас прогањају.

Натраг!... Натраг!... — довикује нам неко.

Жандарми стадоше.

— Вратите се натраг!... Идите доњом улицом!...

Подигнем главу.

Опет смо на узвишеном, брисаном простору, изложени пушчаној ватри. Зрна фијучу око нас.

После неколико минута стижемо на Теразије.

Енглеска болница је већ евакуисана.

Пред зградом чека фијакер. Натоварише ме и у трку повезоше у Војну болницу. Са стране, на папучама фијакера, стоје жандарми и држе носила да не слете.

Артилерија не престаје и тешка зрна пролећу ваздухом.

Фијакерист је пијан; бије коње и јури као луд. Носила отскачу, ударају о кола и причињавају ми неиздржљиве болове.

— Држи!... Дај му да пије! — виче фијакерист и пружа флашу са ракијом.

Пијем... пијем... и чини ми се да осећам

како ми алкохол из уста иде непосредно у крвне судове, одмах их загрева и разноси топлоту по целом телу.

Зауставили су се код кафане „Црна мачка“. Народ се окупио око кола. Неки се пењу на точкове и питају:

— Како ти је, војничке?...

Јаучем од бола.

Моје нератничко јаукање почиње да личи на механичко нарицање пијаних жена на подушју.

III.

На улазу у војну болницу болничари дочекују и примају рањенике, дајући најпотребније обавештење ономе што записује те податке.

— Шта је рањеник?

— Војник, — одговара болничар.

— Носи!

— Шта је рањеник?

— Грађанин.

— Носи!

— Шта је рањеник?

— Жандарм.

— Носи!

— Шта је рањеник?

— Четник...

— Стој!...

Погледа ме и уписа као рекрута десетог пука. Из предострожности да не би рањене четнике које, због тешких рана, не могу да ивакуишу, изложили опасности од стране непријатеља.

Сви су павиљони пуни, а ходници претрпани рањеницима. Свуда болничари са носилима; уносе рањене, а износе мртве.

У ходник операционе сале збила се читава гомила осакаћених људи.

Држе се за унакажене удове, стењу и јаучу.

Неки леже непомично на носилима, а неки чуче или седе по поду. Сви они чекају на ред за превијање и операцију.

Међу њима сам и ја.

Обузима ме осећање да сам у музеју, у коме су начичкане прастаре и извештаје збирке јада и бола, допуњене мојим осакаћеним телом и младошћу.

Са свију страна крећу се тупи погледи, пуни бола и очајног страха, пуни молбе и тешког вапаја. Заустављају се на вратима операционе сале, где треба нож да покуша последњи спас.

И сваки пут, када се врата од сале отворе, једно тело у повоју од чистих и белих крпа износе, а друго, унакажено и у страшним ритмама, уносе.

Затим се мутни погледи ојађених људи удаљују далеко... далеко...

Њих боле још веће ране него што су ове на телу: кућа... породица...

Неко се продра:

— Већ је пет сати како сам рањен!... Сва ће ми крв истећи...

— А ја сам још ноћас контузован! — стење један из носила и дршће целим телом, а лице му крваво и шарено, као географска карта.

— Мени је здробљена нога, — јада се други. — Лежао сам три сата у блату, док су се око мене ломили бајонети и севале бомбе.

— Јао, мајко моја! — болно се разлеже јаук из једних носила. — А шта ја несрећник да кажем!...

За час сви ућутали; онда се опет понавља:

— Цела је посџа затрапана, а мени су обе ноге размрскане...

Један младић пребијене руке, која му на увијачу виси о врату, чучи у куту и прича:

— Изгубосмо, брате! Са свих страна сипала је ватра, као мећава...

— Mon Dieu!...

Француз!...

Збиља Француз... Зацело је артиљерац или авиатичар.

Глава му отечена, округла као лопта; лице избраздано као земљина кора у доба велике суше; очи залепљене и из њих цури нека црвеножута течност. Усне подрхтавају од даха, који још излази из здробљеног тела.

— Да ли ће да ми отсеку руку? — обраћа се неко болничару.

— Неће. Ставиће ти само у гипсани завој.

— И то је све?...

Врата се отворише.

Пред нама се указа ампутирана нога, коју болничар износи из сале, а одмах за њим носила са оперисаним који хукће и распростире задах хлороформа.

На вратима се појави и лекар; крупан као Херкул, са засуканим рукавима и крвавом кецељом о врату, као касацин. Баци поглед по ходнику у коме је цео овај метеж.

Одједном почиње комешање измрцварених људи; пребијене руке и ноге, здробљене главе почеше да се мичу и тискају према вратима, телеса да се ваљају по поду, грче и јаучу.

Лекар знаком показује болничарима контузованог.

— Мртав је, господине докторе!...

Он онда нареди да узму оног са размрсаним ногама.

Опет чекање, бескрајно чекање...

У овом ходнику смрти, у задаху крви и искапаљеног мяса које већ трули, воња, гмижу и увијају се од болова изобличени људи. Лица су им помодрела, а очи усахнуле, пресушиле.

Ако овако потраје још који час, цела ова гомила очајних богаља постаће само бројка ладних и укочених лешева.

— Лекари не режу тако брзо руке и ноге као они на фронту, — примећује један рањеник.

— Помрећемо сви, пре него што стигну да нам поткрешу наше патрљке, — шаљука се други, док се од бола сав искривнио.

Видим да нећу скоро доћи на ред за операцију; међутим, осећаи се сасвим малаксао. Хладно ми је као да сам у леденици; тресем се и цвокоћем зубима. Јаучем што могу јаче, да бих на тај начин привукао пажњу на себе, па да ме што пре унесу у операциону салу.

Шкљоцну брава, врата се отворише широм и из њих изиђоше болничари са носилима и оперисаним.

Гомила се опет ускомеша.

Осакаћени људи псчеше да мичу телима и да се гурају према вратима, пружајући преда се изломљене патрљке, на којима се црвене завоји, натопљени крвљу.

Одједном се цела ласа укрштених патрљака заустави као скамењена. Лица се искривше, а погледи укочише, кад угледаше болничара како износи ампутиране ноге.

Ја јаучем све јаче и јаче.

Из операционе сале изиђе лекар и приђе мојим носилима. Кад је видео да сам готово дете и да се тресем и јаучем, нареди да ме унесу у салу.

*
* *

Већ сам на операционом столу.

Болничари маказама секу одело и свлаче ме. Лекари спремају инструменте, личе ми на месаре кад оштре ножеве. Милосрдне сестре спремају завоје и вату. Све иде аутоматски и брзо. После неколико минута испада се из ове собе успаван и повијен, као намирено дете.

Потпуно сам миран, као да нисам на операционом столу, јер болови су неиздржљиви, па једва чекам да почну са резањем.

Лекар ми приђе обави гумени кајиш око остатка ноге и стеже што се може јаче, да ми, ако у мени има још која кап крви, и она не изиђе за време операције.

Боли!... Сав се тресем...

Помоћник који даје наркозу, прилази и меће ми корпу на уста.

Удишем...

Мирис хлороформа страшан је и неподношљив; пара ми груди као усијано гвозђе. Свестан сам да то мора да буде, па зато дишем брзо, да бих се што пре опио.

— Како се зовеш? — чујем да неко пита.

— Мирослав Голубовић.

— Кад си рођен?

— 6 јуна 1898 године.

— Где?

— У Београду.

— Шта си по чину?

— Редов четник Сремског одреда.

— Имаш ли родитеље?

— Имам.

Одговарам тачно на сва питања, мислећи да су им ти подаци потребни. Али питања се настављају.

— Како се зовеш?

— Па... рекао сам...

— Знам, знам, — али реци опет...

Поновим љутито име и презиме.

— Одакле си?

Ово ме већ поче да љути и дражи, па одговорим: „Узмите оловку из мога копорана, па бележите!“

На ово се они насмејаше.

Њихов ме смех толико ражљути, да се реших да више не одговарам на њихова питања.

— На ком си положају рањен? — настављају они.

Ја ћутим. Узалуд су ми стављали разна питања; ја сам упорно ћутао.

Осећао сам да је крај. Већ сам пијан.

Уши ми зује, у глави се мути; час ми се чини да је велика као буре, и да се у њој одигравају неке чудне ствари, — а час опет као да ми је све обложено ледом.

Осећам да лежим на столу, али ми памет лети, иде... одлази некуда у даљину...

— Готов је — утврдише.

Осетих први потез лекаревог ножа. И неосетан бол, као од огреботине иглом...

* * *

У постељи сам.

Окреће ми се цела соба. Постеље са рањеницима јуре једна за другом. Тешко ми је. Груди ми се надимају као мехови — само што не прсну. Хукћем. Удишем ваздух, па га избацујем нагло. Мучи ме хлороформ.

Покушавам да отворим очи, али се капци сами склапају.

Као тежак рањеник смештен сам у собу број 10 — до операционе сале.

Ту су само тешки рањеници.

Са једне и са друге стране и средином собе смештено је око тридесет постеља.

У средњем реду лежи жандарм са откинутим челом. Изгледа да му је рана пошла на боље. Сва му је глава увијена у завој. Спреда пробила крв, па изгледа као да му је огроман турбан украшен великим црвеним рубином.

У соби су и два млада четника пребијених ногу.

Један тринаестогодишњи дечко са Чубуре, иначе таљигаш, кога је приликом бежа-

није стигао шрапнел и у самим таљигама рањено га на једанаест места.

Војник без руке.

Један циганин — артилерац без ноге.

Један Француз, артилерац, сав у завојима. Ниједан му се део тела не види од завоја и вате; зацело је теже контузован.

И још неки — све тешки рањеници, већином без ногу, руку, са пола главе или раскиданом утробом, најозбиљнији кандидати за смрт.

Рањенике стално доносе. Соба је већ пуна. Ниједног празног кревета.

Један лекар уђе у нашу собу и викну:

— Ко може — нека се спасава!

Међу рањеницима настаде запомагање. Сви преклињу и моле да их носе, да их не остављају. И ја молим другове, који су наишли у нашу собу ради опраштања са нама, да ме понесу, да ме не оставе на милост и немилост непријатељу.

* * *

Око болнице чује се пушкарање.

Остаци наше војске напуштају Београд и отступају према Вождовцу.

Ноћ ми је прошла у јаукању и очекивању да се непријатељ појави у просторијама болнице.

Целе ноћи нисам могао ока да склопим од јаукања и запомагања.

Рањеници су страшно немирни. Соба се стално празни и пуни. Једни умиру а њихова места одмах се попуњавају новим и тешким рањеницима.

У неко доба, једва ме сан савлада.

Пробудио сам се рано, протрљао очи и са страхом погледао око себе.

У соби ми је све непознато, све ново.

У креветима око себе видим нова лица. Док сам спавао, много их је помрло.

У нашу собу, у пратњи лекара, улази немачки официр. Иде од постеље до постеље. Сваког рањеника пажљиво загледа, пита како му је и даје му цигарете.

Кад је дошао до кревета она два млада четника, он се загледа и са неповерењем упита:

— Солдати?

— Не! То су четници — умеша се болничар.

Изгледа да није знао да то не сме да каже, или је сасвим заборавио шта чека оне, за које непријатељ сазна да не припадају регуларној војсци. Оба четника узвикнуше. Лица им се згрчише и смртно их бледило обли. Мислећи да Немац разуме шта значи четник, дрхтали су и кукали у страху.

(Наставиће се)

Успеси друштва „Насушни хлеб“

У суботу 7 маја т. г. одржана је годишња скупштина добротовног друштва „Насушни хлеб“ у просторијама основне школе Краља Петра код Саборне цркве. На овој скупштини, која је била посећенија него и једна годишња скупштина тога друштва до данас, видело се из извештаја Надзорног и Управног одбора, а нарочито из цифара благајне, колики је велики успех имало ово друштво од свога оснивања до данас.

Друштво Насушни хлеб основано је 1927 године, иницијативом г-ђе Ружице Д-р Фридриха Попса адв. олд., а уз сарадњу г. Д-р Војислава Кујунџића, г. Жике Савића, управника основне школе код Саборне цркве, г. Јове Јовановића, директора Учитељ. школе у пензији, г-ђе Наке Спасић, Д-р Фридриха Попса, г-ђе Руже Јовановића адв. олд. и других. Друштво је почело рад врло скромно. Циљ му је био, да београдској сиротињи пружи онај минимум, који јој је потребан за одржање живота; један хлеб дневно. У то доба беспослица у Београду није била толика као данас и на шалтер Друштва Насушни хлеб долазила је у главном београдска сиротиња, којој је хлеб и дељен. У то доба дељено је свега двадесет хлебова дневно; то није било много, али Друштво није располагало са довољно средстава и могло је да подели само онолико хлебова за колико су му уложи редовних чланова и нешто приложника из публике давали могућности.

Али Друштво је убрзо морало да прошири своју делатност, јер је беспослица бивала све већа. У Београд је стизала сиротиња и незапослено радништво из свих крајева наше земље, и ко год од тих невољника није могао да нађе рада и зараде долазио је на шалтер овога друштва по свој насушни хлеб. Друштво је много помогнуто тиме што је и наше грађанство схватајући циљеве друштва, а осећајући и своју дужност да олакша живот онима који се у тешким приликама боре

за свој хлеб насушни, почело све више да прилаже друштву „Насушни хлеб“.

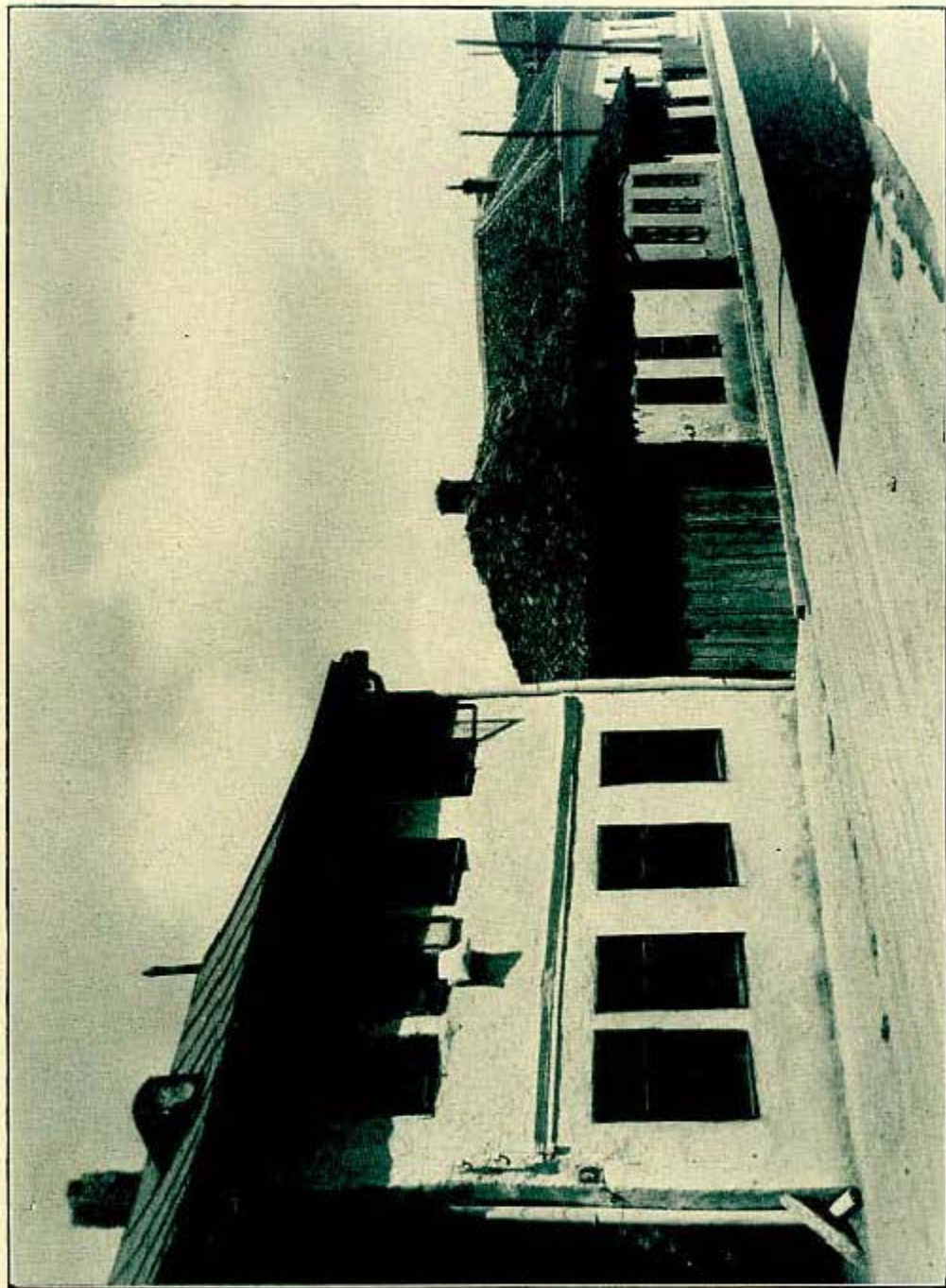
Захваљујући тим племенитим дародавцима друштво је могло постепено да повећава број хлебова и Насушни хлеб делио је убрзо педесет, па сто, двеста, па пет и шест стотина хлебова дневно. Њ. В. Краљ давао је у прво време 20 хлебова дневно „Насушном хлебу“, затим је Свој прилог повисио на педесет хлебова; Београдска општина дала је обилату новчану помоћ друштву; поједини дародавци из грађанства почели су да дају одређене количине хлебова сваке недеље и сваког месеца, и друштво је било у могућности да пред крај прошле и почетком ове године повиси број хлебова које дневно дели на цифру од — 1200 хлебова.

Данас друштво броји 120 редовних чланова који годишње плаћају свој улог; 128 чланова добротвора са прилогом већим од 1000 динара (сам југословенски ногометни Савез, у сарадњи са дневним листом „Време“, приложио је од специјално одржаних фудбалских турнира 69.610,— динара), велики број чланова утемељача и масу прилагача ситнијих сума, који су сви омогућили друштву да од дана свога оснивања до данас раздели 68.000 хлебова. Сада друштво дели и 1.200 хлебова дневно и има сем тога резерву од 271.000,— динара у Државној Хипотекарној Банци тако, да му је омогућено да још дуже времена настави своју хуману акцију.

На скупштини од 7 о. м. изабрана је поново стара Управа Друштва са г-ђом Ружицом Др. Ф. Попса на челу и допуњена са три нова члана: Г. г. Добривојем Цветковићем, мајором у пензији, Драг. Марковићем, проф. војне академије и Павлом Николићем, прокурором Београдског кредитног завода, а за чланове надзорног одбора г-ђа Зорка Каснар-Караџић и г. г. Бењамин Флајшер и Д-р Лео Штајднер.

М.

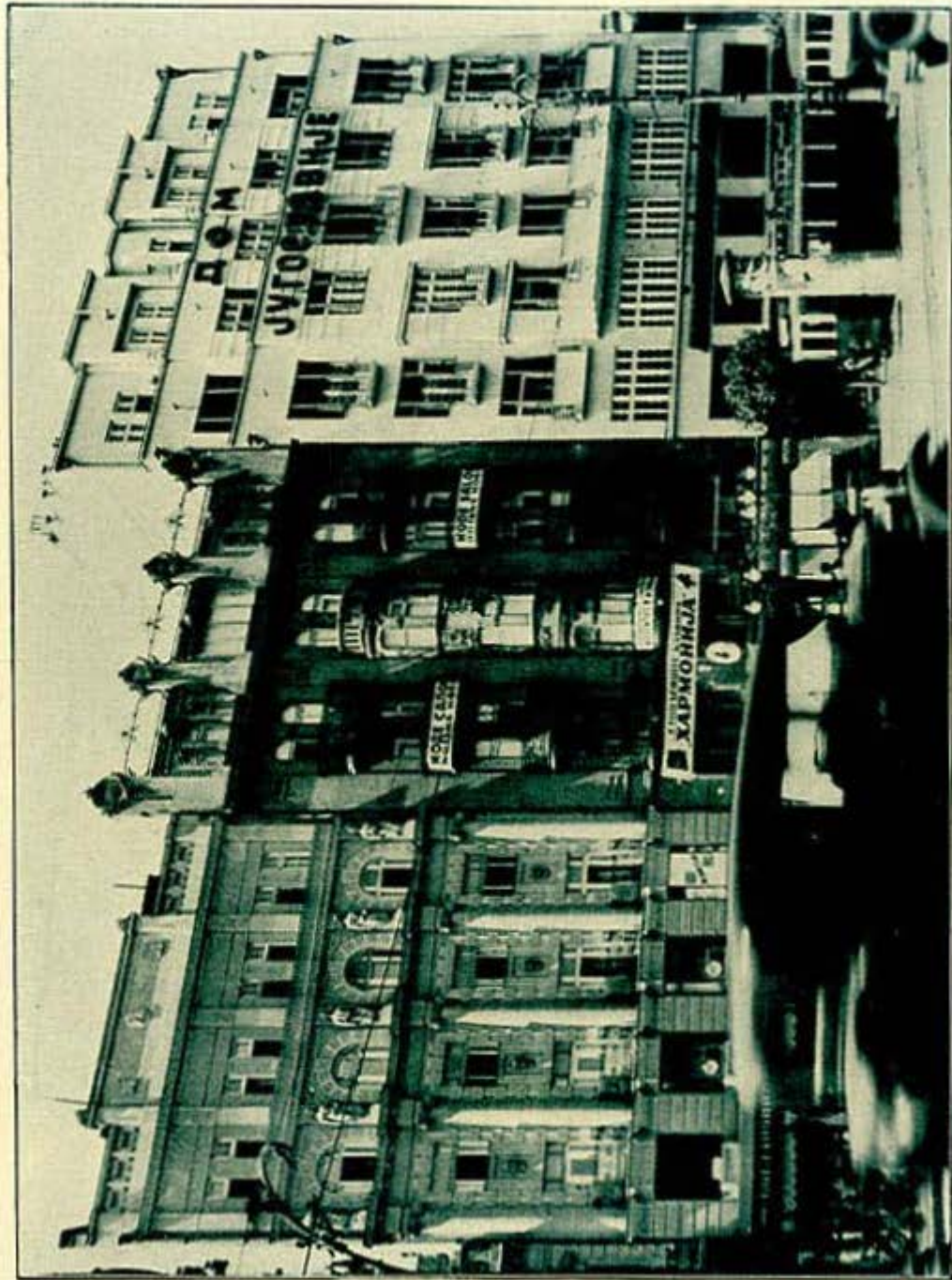
СТАРИ БЕОГРАД

Солунска улица

Из фото-архива „Београдских општ. новина“

НОВИ БЕОГРАД

Са Престолонаследниковог Трга

Из фото-архива „Београдских општ. новина“

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 6 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Ксенофон Шаховић, Мих. Стефановић, Пабло Кара-Радобановић УРЕДНИК: Слободан Ж. Видаковић	Јуни 1932 год.
---------------------	---	-------------------

Јуни 1932

- Значај склоништа и болница у борби против туберкулозе* — Д-р. Дим. Антић, проф. универзитета, стр. 345
- Један предлог за реформу општинских финансија* — † Д-р. Коста Јовановић, бивши потпретседник Београдске општине, стр. — — — — — 347
- Хигијенски проблеми Београда.* — Д-р. Сергије Рамзин, шеф Јавне хигијене О. г. Б., стр. — — — — — 349
- Рад на сузбијању шарлаха код београдске школске деце* — Д-р. Милош Б. Бајшански, школски епидемијски лекар, стр. — — — — — 354
- Муниципализација, законски делокруг економске активности Београдске општине.* — Д-р. Радмило Белић, адвокат стр. — — — — — 359
- Криза радности у граду* — Богдан Крекић, стр. — — 364
- Питање наше исхране* — Драгош Димитријевић, хемичар, стр. — — — — — 370
- Законодавство о оснивању и заштити градских парцеларских баштица („баштенских колонија“)* — Ђ. Грчевић, стр. — — — — — 376

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

- Fragmenta tragoediae belli (роман).* — Мирослав Голубовић, стр. — — — — — 379
- Три светла дана (песма).* — Стеван Бешевић, стр. — — 386